

Джеймс Дейвід Венс

ГІЛБІЛЬСЬКА ЕЛЕГІЯ

Спогади про родину
та культуру у стані кризи

Y
YES,
hillbilly

Джеймс Дейвід Венс

ГІЛБІЛЬСЬКА ЕЛЕГІЯ

Книгу видано за сприяння
Відділу преси, освіти і культури Посольства США в Україні

J. D. Vance

Hillbilly Elegy

A Memoir of a Family and Culture in Crisis

Джеймс Дейвід Венс

Гілбільська елегія

Спогади про родину та культуру в стані кризи

Переклад з англійської Тараса Цимбала
та Артемія Дейнеки

Київ
Ніка-Центр
2019

Переклад з англійської *Тараса Цимбала*
(розділи 2–4, 6, 8–9, 11–15, Висновок)
та *Артемія Дейнеки* (Вступ, розділи 1, 5, 7, 10)

Видання здійснено за участі
«Видавництва Анетти Антоненко»

Венс Дж. Д.

В97 Гілбільська елегія. Спогади про родину та культуру в стані кризи / Венс Джеймс Дейвід ; пер. з англ. — Київ : Ніка-Центр, 2019. — 240 с.

ISBN 978-966-521-724-4

«Більш важливої книжки про сучасну Америку за нинішніх часів ви не прочитаєте» — думка американського часопису *The Economist*. «Гілбільська елегія» Джей Ді Венса — це пристрасний, особистісний, упереджений аналіз кризових явищ сучасної Америки, зроблений на прикладі цікавого й суперечливого прошарку американського суспільства, так званих гілбілі. Автор нерозривно пов'язаний з цими людьми як через власне походження, так і завдяки своєму світосприйняттю. З щирістю і чесністю, а також із неабияким почуттям гумору Венс розповідає сімейну історію, що почалася з надії на світле майбутнє післявоєнної Америки, а вилилася в опис соціального, регіонального та класового занепаду, тривожну розповідь про втрату американської мрії для великого сегмента громадян цієї країни.

Для широкого кола читачів.

УДК 82-3

HILLBILLY ELEGY. Copyright © 2016 by J.D. Vance

© Переклад. Т. Цимбал, А. Дейнека, 2019

© «Ніка-Центр», 2019

ISBN 978-966-521-724-4

Зміст

Американська мрія зі зламаним крилом (<i>Володимир Самойленко</i>)	7
Вступ	13
Розділ 1	21
Розділ 2	31
Розділ 3	44
Розділ 4	52
Розділ 5	65
Розділ 6	82
Розділ 7	99
Розділ 8	113
Розділ 9	121
Розділ 10	142
Розділ 11	164
Розділ 12	180
Розділ 13	190
Розділ 14	203
Розділ 15	214
Висновок	226
Подяки	235
Примітки	238

Американська мрія зі зламаним крилом

Хто ж такі гілбілі? Цим терміном (найточніше йому відповідає українське слово «селяк») позначають, зазвичай зневажливо, людей, які мешкають у гірських районах США, в першу чергу в горах Аппалачі та на плато Озарк. Назва виникла у 1880–1890-х роках. Наприклад, часопис *New York Journal* у 1900 році дає таке визначення: «Гілбілі – це вільний і непокірливий білий громадянин штату Теннессі, який живе на пагорбах, не вміє грамотно висловлювати свою думку, одягається без смаку, говорить зрозумілою лише йому мовою, п’є віскі, тільки-но отримує його, і стріляє з револьвера, коли йому заманеться». Цей стереотип є двояким. Гілбілі часто приписують як позитивні, так і негативні риси: з одного боку, їх уважають незалежними та впевненими у собі особистостями, які протистоять модернізації суспільства, а з другого – відсталими і брутальними людьми, ладними будь-що перетворити на сварку. Історик Ентоні Гаркінс стверджує, що ця подвійність відбиває розкольницьку етнічну ідентичність у білій Америці.

Згадані райони Америки заселялись у XVIII ст. переважно протестантами – вихідцями з Ольстеру, ірландцями та шотландцями (які у XVII ст. тікали до Ольстеру від голоду). З роками через специфічні умови життя та побуту тут склалося особливе культурне середовище. Вельми поширене в регіоні від часів Війни за незалежність і Громадянської війни самогоноваріння теж додало характерних рис до образу місцевих мешканців. З приводу походження самої назви існує кілька припущень. За однією з версій, вона походить від слова шотландського діалекту «хілл-фолк», що позначало людей, котрі віддавали перевагу ізоляції від суспільства, а «біллі» означало «товариш» або «супутник». Існують також інші припущення щодо походження цього слова. Назва поширилася після Гро-

мадянської війни, коли США почали розвиватися технологічно і соціально, а аппалацька місцина наче законсервувалась і майже не зазнала змін. Незважаючи на те що після війни лінія кордону посунулася далеко на захід, місцеві мешканці за всіма характеристиками залишилися «людьми фронтиру», що живуть на межі поділу, у прикордонні. Типові риси таких людей чудово описав, зокрема, Кшиштоф Чижевський у своїй книжці «Лінія повернення. Про практику прикордоння у діалозі з Чеславом Мілошем». Сучасного значення термін «гілбілі» остаточно набув під час Великої депресії, коли багато людей, що жили в передгір'ях, покинули свої будинки, щоб знайти роботу в інших районах країни. Це відбувалося приблизно від 1930-х до 1950-х років, саме у ці роки багато місцевих громадян зрушило на північ, до індустріальних міст Середнього Заходу: Чикаго, Клівленда та Детройта. Цей рух на північ, що отримав назву Hillbilly Highway (шлях гілбілі), долучив ці раніше ізольовані громади до головних культурних здобутків Сполучених Штатів. Натомість бідні білі горяни стали центральними персонажами багатьох памфлетів, коміксів, а зрештою й кінофільмів.

Поп-культура запровадила й увічнила стереотип «гілбілі», поширивши його на всіх вихідців із тих регіонів та їхніх нащадків. Хоча, звичайно, далеко не всі вони відповідали такому визначенню. Їх зображували зневажливо і водночас співчутливо, як осіб диких, але й добросердих. Дуже поширеним у масмедіях став образ такого собі простака, проте наділеного достатньою мудрістю, щоб перехитрити розумніших і витонченіших міських мешканців. Телебачення також експлуатувало цей вигаданий конфлікт – між підступними і злостивими та розумними і дружніми. Це презирливе відношення спричинило хвилю протестів по всій країні, розпочалася боротьба зі стереотипом. Центр сільських стратегій (Center for Rural Strategies) став ініціатором загальнонаціональної кампанії, оголосивши, що стереотип «політично некоректний».

Одним із найважливіших внесків гілбілі до американської культури став стиль «кантрі», який від 1925-х до 1950-х років називали «музикою гілбілі» (hillbilly music). До речі, цей термін охоплює широкий спектр музичних жанрів, як-от блюграсс, кантрі, вестерн і госпел. Звичайно, аппалацька народна пісня існувала задовго до появи цієї назви, хоча місцеві раніше

ніколи не використовували цей термін для опису власної музики. Популярні пісні, стиль яких включав як музику гілбілі, так і афроамериканську музику, називалися бугі та рокабілі. Елвіс Преслі на початку своєї кар'єри виконував рокабілі і був відомий як «Гілбілі Кіт».

Загалом стиль життя гілбілі, на щастя чи ні, став частиною аппалацької ідентичності, і вже кілька поколінь місцевих мешканців змушені боротися з цим нав'язаним образом. Ця боротьба знайшла своє відображення й у літературі. Прикладом вдалого опису життя гілбілі, позбавленого стереотипів, є книжка Джона Грішема «Пофарбований будинок». Але, безумовно, найвідомішим твором, присвяченим цьому зрізові американського суспільства, стала «Гілбільська елегія» Джеймса Дейвіда Венса, яка побила всі рекорди популярності й вважається беззаперечним бестселером. Журналісти писали, що ця книжка зіграла неабияку роль під час президентських виборів у США 2016-го року як правдивий опис білого підкласу, який підтримував кампанію Дональда Трампа, його принципи і цінності.

Книжка Венса – це пристрасний, особистісний, упереджений аналіз кризових явищ сучасної Америки, зроблений зсередини людиною, яка плоть від плоті лишилася тим самим гілбілі, нерозривно пов'язана з цими людьми, незважаючи на те що автор відслужив у морській піхоті США та закінчив юридичний факультет одного з найпрестижніших світових закладів, а саме Єльського університету, й у своїй кар'єрі піднявся на найвищі щаблі американського суспільства. Ця людина не змогла (чи то не забажала) відірватися від свого підґрунтя і досі не може звільнитися від тягаря власного походження та долі. Долі кількох поколінь гілбілі, за яку Венсові досі болить. Це сімейна історія, що почалася з надії на світле майбутнє післявоєнної Америки, а вилилася в опис соціального, регіонального та класового занепаду. З щирістю і чесністю, а також із неабияким почуттям гумору Венс описує, як його родичі, дідусь, бабуся, тітка, дядько, сестра, а передусім його мати боролись і протистояли занепаду середнього класу, опираючись змінам, і як їм ніколи не вдавалося повністю викоринити спадщину зловживань, алкоголізму, душевних травм і бідності, характерних для цієї частини Америки. Автор не

приховує, що й він є носієм демонів звивистої сімейної історії. І це тривожна розповідь про втрату американської мрії для великого сегмента цієї країни.

Оповідь занурює читача у «спідне» існування, на краєчок життя-буття, де, виявляється, існують цікаві й непересічні люди. Низка персонажів, які не з власної волі потрапили на маргінальні манівці, тримаються один одного й намагаються будь-що вижити у цьому байдужому світі. Їхні взаємини, їхні прагнення, їхні мрії й учинки відкривають читачеві цілий світ, світ химерний і зачарований, світ глибокий та іноді досить гарно облаштований, незважаючи на ставлення оточуючих. Прихована філософія існування, життєва мудрість, способи заробляння грошей підносять цих гілбілі на такий щабель над виром буденності, що очищує душу і їм, і тим, хто не втратив здатності співчувати та мріяти. Ці прості, іноді вкрай дражливі люди своєю долею здатні якимось інакше взаємодіяти з викривленою реальністю, підштовхуючи до думки: «А чи правильно ми живемо, а чи саме так треба жити?»

І на останок зазначимо, що, за словами американського часопису *The Economist*, «більш важливої книжки про сучасну Америку за нинішніх часів ви не прочитаєте».

Володимир Самойленко, канд. геогр. наук

Присвячую мамó і папó –
моїм особистим гїлбїльським термінаторам

Вступ

Мене звати Джеймс Дейвід Венс. Гадаю, що почати слід із зізнання. Сама поява книжки, яку ви тримаєте в руках, видається мені трохи абсурдною. На її обкладинці прямо вказано, що це спогади, хоча мені всього тридцять один рік і я перший скажу, що у своєму житті не звершив нічого величнього і точно нічого такого, що вартувало б, аби незнайома людина платила гроші, щоб почитати про мене. Найкрутіше, що я зробив, – це успішно, хоча б на папері, закінчив Єльську школу права, хоча у віці тринадцяти років нізащо б у це не повірив. Проте такий самий диплом щороку отримують іще дві сотні людей, і, погодьтеся, читати про життя більшості з них ви не стали б. Я не сенатор, не губернатор і не колишній секретар кабінету президента. Я не створив компанії з мільярдним бюджетом чи громадської організації, що змінила світ. Але я маю хорошу роботу, щасливий шлюб, зручний будинок і двох веселих собак.

Тож, я пишу цю книжку не тому, що досягнув чогось надзвичайного. Я пишу її тому, що досягнув чогось дуже звичайного, що, однак, не світить більшості дітей із моїм вихованням. Розумієте, я зростав у бідності, на Іржавому поясі, в одному зі сталевих містечок Огайо, де, скільки сягає моя пам'ять, бракувало не лише роботи, а й надії на завтрашній день. У мене, м'яко кажучи, складні стосунки з батьками, один з яких майже все моє життя боровся зі шкідливою залежністю. Мене виховували бабуся з дідусем, котрі не скінчили бодай старшої школи, а з мого, навіть широкого, сімейного кола майже ніхто не навчався у коледжі. Статистика свідчить, що на таких дітей, як я, чекає суворе майбутнє і, якщо пощастить, їм вдасться прожити життя без соціальної допомоги, а якщо ні – вони помруть від героїнового передозу, що вже трапилося з десятками жителів мого рідного містечка лише за минулий рік.

Я був одним із цих дітей із суворим майбутнім. Я ледь не вилетів зі школи. Я майже потонув у невгамовній люті й зневазі, якими прискали всі навколо. Сьогодні люди дивляться на мене, на мою роботу і мій диплом університету Ліги плюща, та вважають, що я геній і що лише надзвичайна людина може опинитися там, де я наразі є. З усією повагою до цих людей, я гадаю, що їхня теорія – повне лайно. Хай які в мене таланти, я ледь не пустив їх на вітер, якби не жменька добрих людей.

Така правда мого життя. Саме тому я і написав цю книжку. Я хочу, щоб люди дізналися, що означає майже поставити на собі хрест і чому це може торкнутися кожного. Я хочу, щоб люди побачили, що коїться в житті бідноти і який психологічний вплив на їхніх дітей чинить духовна й матеріальна скрута. Я хочу, щоб люди дізналися про американську мрію те, що знаємо про неї я і моя родина. Я хочу, щоб люди осягнули, що таке висхідна соціальна мобільність. Я хочу, щоб вони втямили те, що сам я втямив лише нещодавно: за тими з нас, кому пощастило втілити американську мрію, і досі полюють привиди минулого.

Але за плином моєї розповіді приховується й етнічний складник. Словник нашого расово свідомого суспільства зазвичай ураховує тільки колір людської шкіри – «чорні», «азійці», «привілейовані білі». Інколи ці місткі категорії корисні, але, щоб зрозуміти мою історію, вам доведеться зануритися в деталі. Я хоч і білий, але не ідентифікую себе з північно-східними WASP – білими протестантами англо-саксонського походження. А натомість уважаю себе одним із мільйонів білих американців робітничого класу із шотландсько-ірландським корінням, що не мають вищої освіти. У цих людей бідність – це сімейна традиція. Їхні пращури працювали поденниками на рабських господарствах Півдня, відтак – здольниками, потім – шахтарями, а згодом – механіками й фабричними робітниками. Американці називають їх гілбілі, червоношиїми чи білим непотребом. А я називаю їх сусідами, друзями і родичами.

Люди шотландсько-ірландського походження – одна з найсвоєрідніших підгруп у Америці. Як зазначав один з оглядачів: «Під час подорожей Америкою шотландці й ірландці постійно кидалися мені у вічі, адже вони – найбільш стійка

та незмінна регіональна субкультура в країні. Їхня сімейна структура, релігійне, політичне і громадське життя уникли змін, якщо порівнювати з масовим відходом від традицій, що відбувся майже всюди»¹. Така особлива відданість культурній традиції має багато позитивних аспектів (сильне почуття вірності, глибока відданість родині та країні), але має і зворотний бік. Ми не любимо чужинців чи людей, не схожих на нас, байдуже, відрізняються вони своїм зовнішнім виглядом, поведінкою чи, що найважливіше, мовою. Щоб зрозуміти мене, вам слід пам'ятати, що я стовідсотковий шотландсько-ірландський гілбілі.

Але етнічність – це лише один бік медалі, інший – географія. Коли у XVIII столітті перша хвиля шотландсько-ірландських іммігрантів освоювала Новий світ, їх сильно приваблювали гори Аппалачі. Як відомо, це доволі великий регіон, що простягається від Алабами до Джорджії на півдні та від Огайо до штату Нью-Йорк на півночі. Утім, культура Великої Аппалачії доволі однорідна. Моя сім'я зі схилів Східного Кентуккі вважала себе за гілбілі, хоча Генк Вільямс-молодший, що народився у Луїзіані і проживає в Алабамі, в одній зі своїх кантрі-пісень також зараховував себе до гілбілі. Саме політична переорієнтація Великої Аппалачії з підтримки демократів на підтримку республіканців змінила американську політику після Ніксона. І саме у Великій Аппалачії на майбутнє білого робітничого класу накопилася темрява. Нині моя мала батьківщина – осердя всіх можливих соціальних негараздів – від слабкої соціальної мобільності до бідності, розлучень і наркозалежності.

Тож не дивно, що люди ми похмурі. Але подив викликає те, що, за результатами опитувань, білий робітничий клас – найбільш песимістична група в Америці. Вони песимістичніші за латиноамериканських іммігрантів, багато з яких живуть у неймовірній скруті, песимістичніші за афроамериканців, чії матеріальні можливості й тепер гірші, ніж у білих. І хоча реалії життя дійсно навіюють трохи цинізму, той факт, що гілбілі менш райдужно дивляться на своє майбутнє, ніж більшість представників інших груп, свідчить, що річ не тільки в реаліях.

І справді, наша соціальна ізолюваність зараз глибша, ніж будь-коли, і ми передаємо її у спадок нашим дітям. Наша релігія зазнала змін – вона обертається довкола церковних зібрань, сповнених емоційної риторики, але нездатна надати соціальну підтримку, якої потребують бідні діти, щоб стати на ноги у житті. Багато із нас випали з ринку праці або вирішили не переїжджати в пошуках кращих можливостей. Наші чоловіки переживають своєрідну кризу маскулінності, адже нав'язані культурою риси перешкоджають їхньому успіхові в сучасному мінливому світі.

Розповідаючи про становище своєї спільноти, я нерідко чую у відповідь пояснення такого стибу: «Звісно, перспективи білого робітничого класу погіршилися, Джей Ді, але ти плутаєш причини і наслідки. Вони частіше розлучаються, рідше одружуються і почувають себе менш щасливими тому, що погіршуються їхні економічні можливості. Якби вони тільки мали більше шансів на працевлаштування, інші аспекти їхнього життя теж покращилися б».

Колись я і сам так уважав і за часів юності дуже старався у це пояснення повірити. В ньому є логіка. Сидіти без роботи неприємно, а відчувати, що на прожиття не вистачає грошей – і поготів. Відколи промислове серце Середнього Заходу було спустошено, білий робітничий клас утратив як економічну безпеку, так і спокій у домашньому й сімейному житті.

Але досвід – суворий учитель, і він переконав мене, що історія про брак економічної безпеки щонайменше розповідає не всю правду. Кілька років тому, влітку, перед початком навчання у Єльській школі права, я шукав постійну роботу, щоб назбирати грошей на переїзд у Нью-Гейвен, що в штаті Коннектикут. Один друг запропонував мені попрацювати на нього поблизу мого рідного містечка у компанії середнього розміру, що торгувала плиткою для підлоги. Ця плитка надзвичайно важка: кожна одиниця важить 2–3 кілограми, і зазвичай вона запакована в коробки по 8–12 штук. Мій основний обов'язок полягав у тому, щоб завантажувати коробки на пересувну палету й готувати її до відправлення. Робота не з легких, але нам платили по 13 доларів за годину, а мені потрібні були гроші, тому я взявся за роботу, беручи якомога більше додаткових змін і наднормових годин.

На цьому плитковому підприємстві працювали близько десятка робітників, більшість із яких трималися за цю роботу роками. Один хлопчина працював на повний день відразу на двох роботах, і не тому, що його змушували обставини: друга робота на плиткову компанію дозволяла йому плекати мрію – стати пілотом літака. В моєму рідному містечку, де окреме житло обходиться приблизно в 500 доларів на місяць, тринадцять доларів за годину – непогані гроші, тим паче що плитковий бізнес давав стабільний дохід. Кожен працівник, у якого вже було за плечима кілька років стажу в цій компанії, заробляв, на тлі загальної кризи, щонайменше 16 доларів на годину, що давало щорічний дохід у 32 тисячі доларів, тобто значно вище за межу бідності, навіть якщо ділити на всіх членів сім'ї. Попри відносну стабільність бізнесу, менеджерам не вдавалося знайти вантажників на склад, які б затрималися в компанії на довгий термін. Перед моїм звільненням на складі працювало троє хлопців, і я у свої 26 років був серед них найстаршим.

Один хлопчина, назвемо його Боб, улаштувався на склад на кілька місяців раніше за мене. Бобові було 19 і він мав вагітну подругу. Менеджер люб'язно запропонував цій подрузі секретарську роботу – відповідати на дзвінки. Вони обоє жакливо виконували свої обов'язки. Дівчина прогулювала ледь не кожен третій день, ніколи заздалегідь про це не попереджаючи. Попри обіцянки виправити свою поведінку, вона не протрималася довше кількох місяців. Боб пропускав роботу приблизно раз на тиждень і постійно спізнювався. Крім цього, він три-чотири рази на день відпрошувався у вбиральню й щоразу зникав там на півгодини. Справи були настільки кепськими, що ми з моїм колегою перетворили це на гру: коли він ішов до вбиральні, ми встановлювали таймер і позначали круглі цифри, гукаючи через увесь склад: «Тридцять п'ять хвилин!», «Сорок п'ять хвилин!», «Година!»

У підсумку Боба також вигнали. Коли це сталося, він накинувся на свого менеджера: «Як ви можете так зі мною чинити? Ви хіба не знаєте, що в мене вагітна подруга?» І це не поодинокий випадок. Щонайменше двоє людей, включно з Бобовим кузенком, втратили роботу або звільнилися протягом короткого проміжку часу, що я працював на складі.

Ведучи мову про рівність можливостей, подібні історії слід брати до уваги. Нобелівські лауреати з економіки говорять про занепад промисловості Середнього Заходу і підриє економічних можливостей білих робітників. Вони стверджують, що фізична праця разом із виробничими потужностями перемістилася за океан, а на посади з розумовою працею важче влаштуватися людям, які не здобули вищої освіти. Це правда, і мене це також турбує. Але ця книжка шукає відповідь на інше питання: що відбувається в житті реальних людей, коли промислова економіка занепадає? Моя книжка про те, чого не варто робити, коли у вас кепські справи. Вона про культуру, яка сприяє соціальному розпадові, замість того щоб йому протидіяти.

Проблема, з якою я стикнувся на плитковому складі, значно глибша за макроекономічні тенденції та політику. Надто багато молодих чоловіків ухиляються від важкої праці. На позиції із доброю оплатою неможливо знайти працівників на тривалий час. Молодик, маючи всі резони працювати — чи то заради нареченої, чи то заради майбутньої дитини, — безтурботно втрачає гарну роботу з пристойним медичним страхуванням. А найгірше те, що в підсумку він уважає себе *жертвою обставин*. Йому бракує суб'єктності, тобто відчуття, що він сам контролює своє життя; він схильний винити всіх, крім себе самого. Саме це вирізняє таких людей на тлі ширшого економічного ландшафту сучасної Америки.

Слід сказати, що хоч у книжці йдеться про рідну мені групу людей, тобто білих робітників Аппалачії, я не стверджую, що ми заслуговуємо на співчуття більше за інших. Моя історія не про те, що у білих більше причин для нарікань, ніж у чорних чи представників інших груп. Я прагну, щоб читачі цієї книжки зрозуміли, як класові й сімейні обставини впливають на бідне населення, незалежно від його расової належності. У багатьох аналітиків поняття «королева на утриманні» несправедливо викликає в уяві ледачу чорну мамцю, що живе на соціальні виплати. Читачі цієї книжки швидко переконуються, що такі уявлення мають мало спільного з моєю головною тезою: я знав багатьох королів на утриманні, деякі з них жили в сусідніх будинках і всі до одної були білими.

Моя книжка – не наукове дослідження. За останні кілька років Вільям Джуліус Вілсон, Чарлз Марі, Роберт Патнем і Радж Четі опублікували переконливі й ґрунтовні праці, в яких показали, що в 1970-х роках висхідна мобільність пішла на спад і не відновилася дотепер, що в деяких регіонах жити значно гірше, ніж в інших (як, наприклад, погано живеться в Аппалачії та на Іржавому поясі), і що багато явищ, котрі я спостерігав у власному житті, спостерігаються по всій країні. З деякими їхніми висновками можна посперечатися, але вони переконливо показали, що у Америки є проблема. Моя головна мета – розповісти реальну історію про життя тих, кого ця проблема із самого дитинства тягне на дно.

Я не можу розповісти цю історію, не згадавши людей, в оточенні яких розгорталася моє життя. Тому ця книжка побудована не тільки на особистих, а й на сімейних спогадах: це історія про життєві можливості та висхідну соціальну мобільність очима окремої родини гілбілі зі схилів Аппалачів. Два покоління тому мої бабуся з дідусем, живучи в бідності й бруді, покохали одне одного. Вони побралися та переїхали на північ, сподіваючись утекти від жахливих злиднів, які їх оточували. А їхній онук (я) закінчив один із найкращих навчальних закладів світу. Це якщо коротко. Повну версію читайте на подальших сторінках.

Хоча місцями я змінював імена людей із поваги до їхнього приватного життя, ця історія, наскільки мені стане пам'яті, достеменно відтворює світ, який я бачив на власні очі. Тут немає збірних персонажів і сюжетних спрощень. Окремі деталі я за можливості звіряв із документами – табелями успішності, листами, підписами на фотографіях, – але не заперечую, що, як і в будь-які інші людські спогади, в цю розповідь могли закрастися неточності. І справді, коли сестра на моє прохання прочитала рукопис книжки, ми з півгодини сперечалися, чи не наплутав я з хронологією подій. Я лишив все, як було, не тому, що сумніваюсь у пам'яті сестри (насправді гадаю, вона пам'ятає краще за мене), а тому, що мій спосіб упорядковувати події у пам'яті також про дещо свідчить.

Крім того, не можу назвати себе безстороннім спостерігачем. Майже кожен персонаж цієї книжки має серйозні недоліки. Хтось із них замахувався на життя інших людей, а

ВСТУП

декому це навіть вдалося. Хтось фізично й морально кривдив своїх дітей. Багато хто вживав (чи й досі вживає) наркотики. Але я люблю цих людей, навіть тих, із ким не спілкуюся заради свого психічного здоров'я. І якщо у вас складеться враження, що мене оточували переважно погані люди, я прошу вибачення і у вас, і у них самих. Ця книжка не про негідників. Вона лише про покинуту напризволяще зграю гілбілі, котрі силкуються знайти свій шлях — заради себе самих і, дякувати Богові, заради мене.

Розділ 1

Як і більшість маленьких дітей, я завчив напам'ять домашню адресу, щоб сказати дорослим, куди мене завезти, якщо загублюся. Коли вихователька в дитсадку питала мене, де я живу, я міг відповісти на одному подиху, хоча моя мати часто змінювала адресу з причин, котрі для мене в дитинстві були незрозумілі. Тож я завжди відрізняв «мою адресу» від «мого дому». Моя адреса позначала місце, де я проводив більшість часу з матір'ю та сестрою, хоч би де це було. Але моїм домом завжди був будинок прабабусі в долині у Джексоні, штат Кентуккі.

Джексон – це шеститисячне місто в самому серці південної вугільної частини Кентуккі. Але «місто» – це голосно сказано: там є лише суд, кілька ресторанів (переважно мережеві фаст-фуди) та кілька магазинів. Більшість горян, що живуть довкола 15-ї автостради, мешкають у трейлерних парках, соціальному житлі, невеличких приватних будиночках і гірських садибах, одна з яких слугує лаштунками моїх найтепліших дитячих спогадів.

Джексонці завжди вітаються, залюбки полишають свої улюблені справи, щоб викопати чиюсь автівку з-під снігу, а коли повз них проїздить похоронний кортеж, вони завжди, без винятків, зупиняються, виходять із машини і шанобливо чекають, поки він промине. Цей останній звичай змусив мене замислитися над своєрідністю Джексона та його мешканців. «Чому, – запитував я у бабусі, котру ми всі називали “мамо́”, – всі зупинилися перед катафалком?» – «А тому, любий, що ми горяни і шануємо своїх небіжчиків».

Мої бабуся й дідусь покинули Джексон наприкінці 1940-х років. Їхні діти народилися вже в Мідлтауні, штат Огайо, де згодом виріс і я. Але перші двадцять років життя я кожне літо й узагалі значну частину року проводив саме у Джексоні. Я їздив

туди із мамб, якій кортіло побачити друзів і родину, адже вона розуміла, що з часом її близьких стає дедалі менше. А згодом ми зачестили туди за однією важливою справою — доглядати за мамою мамб, котру ми всі називали мамб Блентон (щоб за потреби відрізнати її від самої мамб). Під час таких поїздок ми зупинялися в будинку мамб Блентон, в якому та мешкала ще до того, як її чоловіка забрали воювати з японцями в Тихому океані.

Будинок мамб Блентон я вважав найкращим місцем у світі, хоча він не був ані великим, ані розкішним. У будинку було три спальні. На вході — невеличкий ганок, а перед ним — гойдалка і великий двір, що з одного боку впирався у гори, а з іншого — у долину. Більшу частину двору мамб Блентон вкривала дика поросль. І хоч у ньому не було повноцінного заднього двору, його відсутність компенсував прекрасний гірський схил, вкритий камінням і деревами. А поруч лежала долина, вздовж якої біг струмок, — вони й слугували нам заднім двором. Усі діти завжди спали нагорі в одній кімнаті: це був такий собі відсік із десятком ліжок, де ми з моїми кузенами бавилися до пізнього часу, аж поки роздратована бабуся не змушувала нас укластися.

Навколишні гори були справжнім дитячим раєм, де я проводив масу часу, наводячи жах на апалацьку фауну: жодна черепаха, змія, жаба, риба чи білка не почували себе у безпеці. Я всюди нишпорив разом із кузенами, гадки не маючи про повсюдні злидні, які нас оточували, та про дедалі гірше самопочуття мамб Блентон.

Глибоко в душі я вважав Джексон єдиним місцем на світі, яке належить мені, моїй сестрі та мамб. Любив я і Огайо, але цю любов обтяжували болісні спогади. Якщо в Джексоні я був онуком найсуворішої жінки та найвправнішого автомеханіка на все місто, то в Огайо — покинутим дитям чоловіка, якого майже не знав, і жінки, якої б мені краще не знати. Моя мати приїздила в Кентуккі лише раз на рік, коли з'їжджалася вся родина, або з нагоди чиєїсь смерті, і під час її візитів мамб вживала всіх заходів, щоб запобігти скандалу. У Джексоні їй не дозволялося кричати, битись і кидатися з кулаками на мою сестру, а особливо, як говорила мамб, «з'являтися з чо-

ловіками». Мамб не любила численних коханців моєї матері і жодного з них не пускала в Кентуккі.

В Огайо я навчився чудово ладнати з різними претендентами на роль батька. За часів Стива, котрий страждав від кризи середнього віку, про що свідчила сережка в його вусі, я так щиро вдавав, що сережка — це круто, що він вирішив проколоти вухо й мені. За часів Чипа, питущого офіцера поліції, котрий уважав мою сережку ознакою «дівчачості», я став жорсткішим і полюбив поліцейські машини. За часів Кена, дивака, котрий запросив матір побратися на третій день їхніх стосунків, я став люб'язним братом для двох його дітей. Але все це було не насправді. Я терпіти не міг сережки, ненавидів поліцейські машини й розумів, що протягом року Кенові діти зникнуть із мого життя. В Кентуккі мені не доводилося вдавати із себе когось іншого, адже всі навколишні чоловіки (брати бабусі та чоловіки її сестер) добре мене знали. Чи хотів я, аби вони мною пишалися? Звісно, хотів. Але не через вдавану симпатію до них. Я щиро їх любив.

Найстаршим і найлихішим поміж Блентонів був дядько Тибері, прозваний так на честь його улюбленої жувальної гумки. Дядько Тибері, як і його батько, під час Другої світової війни служив на флоті. Він помер, коли мені було чотири, тож у мене лишилося щодо нього тільки два спогади. У першому я щосили тікаю, а Тибері женеться за мною з ножем і запевняє, що коли спіймає, то відітне мені вухо й згодє його собакам. Я ховаюсь в обіймах мамб Блентон, і на цьому жаклива гра завершується. Але я знаю, що любив його, адже у другому спогаді я лютую, коли мене не пускають побачити дядька на смертному ложі, а бабуся вимушена була сховати мене під лікарняним халатом і потайки провести. Пам'ятаю, як ховався під її вбранням, але не пам'ятаю, чи встиг попроситися.

Другим у списку йшов дядько Пет. Це був високий чоловік з кмітливим розумом і грубуватим почуттям гумору. Він став найуспішнішим із Блентонів, рано полишивши рідний дім і створивши якийсь деревообробний і будівельний бізнес, що приносив йому вдосталь грошей, аби займатись у вільний час кінним спортом. Серед чоловічої частини Блентонів дядько Пет здавався найприятнішим завдяки легкому шармові успішного бізнесмена. Але під цим шармом ховався

грізний характер. Якось водій вантажівки, яка привезла матеріали на одне з його підприємств, сказав моєму старому дядькові-горянину: «Нумо, розвантажуй її швидше, сучий сину». Дядько Пет сприйняв його слова буквально: «Ти розумієш, що називаєш мою любу матусю сучкою? Тобі варто краще стежити за словами». Коли ж водій – якого звали Біг Ред через його габарити і колір волосся, – повторив образу, дядько Пет зробив те, що на його місці зробив би кожний розважливий бізнесмен: витягнув чолов'ягу з машини, побив його до півсмерті та пройшовся по його тілу електропилкою. Біг Ред стік кров'ю ледь не до смерті, але його вчасно доправили до лікарні й урятували. Попри цей інцидент, дядько Пет не потрапив до в'язниці. Біг Ред теж був горянином. Він не став звертатися до поліції і висувати обвинувачення, бо знав ціну насмішкам над матір'ю.

Дядько Дейвід, мабуть, єдиний серед братів мамó мав на увазі горянський культ честі. Цей старий бунтівник із довгим розпущеним волоссям і довжелезною бородою любив усе на світі, крім правил. Тому й не виправдовувався, коли я знайшов на задньому дворі його старої домівки величезний куц марихуани. Я був у шоці і запитав дядька Дейвіда, що він збирається робити з цим забороненим зіллям. Той дістав самокрутку із запальничкою і показав, що саме. Мені було дванадцять. Я знав, що якби про це дізналася мамó, вона його просто вбила б.

Мої побоювання мали підстави. Бо, згідно із сімейними переказами, мамó й справді ледь не вбила людину. Якось у дванадцятирічному віці вона побачила, як двоє чоловіків заганяють їхню корову (надзвичайно цінне майно у світі, де і водопроводу немає) у вантажівку. Вона вбігла до хати, схопила рушницю і кілька разів пальнула. Один із чоловіків упав (куля поцілила йому в ногу), а інший стрибнув у машину й утік. Перший безталанний злодюга ледь міг повзти, тож мамó підійшла до нього, щоб довести справу до кінця. На його щастя, втрутився дядько Пет. Мамó довелося відкласти своє перше ббивство на майбутнє.

Навіть знаючи, наскільки легко мамó хапається за зброю, мені було важко повірити в цю історію. Я розпитав членів своєї родини, і половина з них ніколи її не чула. Проте в мене не

було сумніву, що мамб і справді могла би пристрелити того чоловіка, якби їй ніхто не завадив. Вона терпіти не могла невірності, а найгіршою її формою вважала класову зраду. Щоразу, коли хтось крав з нашої веранди велосипед (а це на моїй пам'яті траплялося тричі), або залазив до машини, щоб поцупити якусь дрібницю, або забирав нашу поштову посылку, вона казала мені голосом генерала, що віддає накази своїм військам: «Немає нічого ганебнішого, ніж коли бідняк краде в бідняка. Нам і так важко. І ясно, як божий день, що нам не слід псувати життя одне одному ще більше».

Наймолодшим серед братів Блентонів був дядько Гарі. Він був мазунчиком усієї сім'ї і одним з найлюб'язніших чоловіків, що я знав. Рано покинувши батьківський дім, дядько Гарі створив у Індіані успішний покрівельний бізнес. Хороший чоловік і ще кращий батько, він завжди казав мені: «Ми пишаємося тобою, розумник Джейдот», – що і справді сповнювало мене неабиякою гордістю. Я любив його більше за інших, бо він єдиний із блентонівської братії, хто не погрожував дати мені стусана чи відтяти вухо.

Бабуся мала також двох молодших сестер – Беті та Роуз, котрих я любив усім серцем, хоча й захоплювався більше чоловічою частиною сімейства. Я не відходив од дядьків Блентонів, постійно вмовляючи їх розповісти або переповісти одну з родинних історій. Вони були носіями усної сімейної традиції, а я – їхнім кращим учнем.

Їхні розповіді не надто годилися для дитячого вуха. У них ішлося переважно про насильство, за яке їх мали б запроторити до в'язниці. По суті, саме через це наш округ Бретит стали величати «Кривавим Бретитом». На те було багато пояснень, але всі вони зводилися до спільного мотиву: жителі Бретиту ненавиділи певні речі і їм не потрібна була допомога закону, щоб їх позбутися.

Серед горян нашого округу найпопулярнішою була оповідь про дорослого чоловіка з міста, звинуваченого у згвалтуванні молодої дівчини. Мамб розповідала, що за кілька днів до суду його знайшли долілиць у місцевому озері з шістьнадцятьма кульовими ранами в спині. Влада не стала розслідувати вбивство, про нього лише згадали в місцевій газеті того ранку, коли виявили тіло. Це був чудовий приклад журналістської лако-

нічності. В статті говорилося: «Чоловік знайдений мертвим. Радше за все це умисне вбивство». «Умисне вбивство? – ретотіла бабуся. – А ти, в біса, правий! Кривавий Бретит дістав цього сучого сина!»

Або ще одна історія: якось дядько Тибері почув, що один молодик висловив бажання «спробувати на смак її трусики», маючи на увазі спідню білизну його сестри (тобто мамó). Тоді дядько Тибері пішов у хату, взяв пару трусів мамó і, пригрозивши ножем, примусив хлопця їх з'їсти.

Хтось скаже, що я народився в родині безумців. Але подібні історії вселяли в мене почуття гордості за наших горян, адже це були класичні казки про те, як добро перемагає зло, а наші люди опиняються на правильному боці. Нашим людям і справді властива свого роду надмірність, але це надмірність у служінні певним справам, як-то захисту честі сестри або справедливому покаранню злочинця. Блентонівська братія та їхня шибайголова-сестра, котру я називав мамó, були вершителями нашої горянської справедливості, і для мене вони були найкращими.

Попри їхні чесноти, а може, і через них за дядьками Блентонами лічилося багато пороків. Хтось занедбав своїх дітей, хтось зраджував дружині, а хтось – і те, й те. Я знав їх не надто добре: ми бачилися лише на великих родинних зібраннях або під час свят. Утім, я любив їх і шанував. Якось я випадково підслухав, як мамó сказала своїй матері, що я люблю дядьків Блентонів тому, що всі нові претенденти на роль мого батька з часом зникали, а от блентонівська братія незмінно лишалася поруч. Поза сумнівом, у цьому вона мала рацію. Але насамперед мої дядьки були живим утіленням пагорбів Кентуккі. Я любив їх тому, що любив Джексон.

Коли я підріс, моє захоплення дядьками Блентонами переросло в повагу, а Джексон відклався у пам'яті як свого роду райська гавань. Я завжди сприймав це місто як свій рідний дім. Він неймовірно красивий. Коли жовтень фарбує листя на деревах, складається враження, що гори навколо міста охоплені полум'ям. Але, попри його красу та мої приємні спогади, Джексон – дуже суворе місце. Тут я засвоїв, що «горяни» і «бідняки» – це майже синоніми. У мамó Блентон на сніданок ми їли омлет із шинкою, смажену картоплю та

печиво, на обід – сандвічі з копченим м'ясом, а на вечерю – квасоляний суп із кукурудзяним хлібом. Не кожний у Джексоні міг похвалитися таким раціоном. Я дізнався про це, вже коли підріс, підслухавши розмову дорослих про жалюгідні умови, в яких живуть сусідські діти, і про те, як наше місто могло б їм допомогти. Мамб оберігала мене від усього найгіршого в Джексоні, але неможливо вічно ховатися від реальності.

Під час недавньої поїздки до Джексона я напросився переночувати в старому будинку мамб Блентон, де тепер мешкає зі своєю сім'єю мій троюрідний брат Рик. Ми побалакали з ним про те, як усе змінилося. «Сюди прийшли наркотики, – розповів мені Рик, – і ніхто вже не намагається втриматися на роботі». Я сподівався, що моя рідна долина уникнула лихої долі, і попросив Рикових хлопчаків, прогулятися зі мною містом. З усіх сторін мене оточували лише аппалацькі злидні в їхніх найгірших проявах.

Деякі з них були і жахливими, і банальними: старезні гнилі будинки, бездомні голодні пси і покинуті на дворі трухлі меблі. А деякі справляли ще гнітючіше враження. Проходячи повз одну невелику хату, я помітив, що з-за штор спальні за нами спостерігають кілька пар переляканих очей. У мені прокинулася цікавість, я глянув пильніше і нарахував не менш як вісім пар очей, що дивилися на мене з трьох вікон з однаковим виразом, котрий поєднував страх та інтерес. На ганку сидів худий чоловік не старше тридцяти п'яти років, радше за все голова сімейства. Кілька лютих, недогодованих собак на прив'язі охороняли мотлох, розкиданий пустим подвір'ям. Коли я запитав Рикового сина, яким коштом живе цей молодий татусь, той відповів, що чолов'яга не має роботи й пишається цим. А також додав: «Це лихі люди, тому ми намагаємось обходити їх стороною».

Можливо, ця хата – крайній випадок, але він дуже багато говорить про життя в Джексоні. Близько третини міста живе в злиднях, зокрема половина тамтешніх дітей. Це якщо не враховувати багатьох джексонців, які балансують на межі бідності. Епідемічними темпами поширюється наркоманія. Державні школи перебувають у такому занепаді, що нещодавно їх взяв під контроль штат Кентуккі. Утім, батьки однаково віддають у ці школи дітей, бо на інші немає грошей, хоч їхнім

випускникам із тривожною регулярністю не вдається вступити до коледжу. У людей погане здоров'я, і без державної допомоги вони не змогли б розв'язати бодай базові медичні проблеми. А головне – у них *нездорове* ставлення до свого становища: вони ніколи не сповідатимуться в своїх проблемах іншим, бо не хочуть, щоб їх обговорювали.

В 2009 році на ABC News показали сюжет, присвячений американській Аппалачії, в якому висвітлювалося явище, відоме як «пепсікольні зуби» – гострі стоматологічні проблеми у маленьких дітей, спричинені надмірним споживанням газованих солодких напоїв. У сюжеті наводилося кілька історій про аппалацьких дітей, які потерпають від бідності та нестачі. У багатьох людей регіону, які масово подивилися цей сюжет, він викликав крайнє обурення. Типову реакцію можна узагальнити фразою: це, в біса, не ваша справа. «Це найобразливіша річ, яку я бачив у житті; вам всім, зокрема ABC, має бути соромно», – написав в мережі один коментатор. А інший додав: «Вам має бути соромно за підтримку застарілих і безпідставних стереотипів і за відсутність більш уваженої картини життя в Аппалачах. Мою думку поділяє багато реальних мешканців провінційних гірських містечок».

Я дізнався про цю реакцію через те, що моя двоюрідна сестра зареєструвалася на Фейсбуці, щоб посперечатися з критиками. На її думку, сподіватися на зміни можна буде лише після визнання проблем регіону. У Ембер більше підстав говорити про проблеми Аппалачії – на відміну від мене, вона провела у Джексоні все своє дитинство. У школі вона мала репутацію вундеркінда, а згодом першою здобула диплом бакалавра в їхній нуклеарній сім'ї. Вона знала, що таке джексонська бідність на власному досвіді та власноруч переборола її.

Академічна література, присвячена аппалацьким американцям, також викликає агресивну реакцію. У грудні 2000 року вийшла стаття соціологів Керол Маркстром, Шейли Маршал і Робіна Трайона, де було показано, що життестійкість аппалацьких підлітків «значною мірою зумовлюється» двома різновидами адаптації – ухиленням і видаванням бажаного за дійсне. У статті стверджується, що гілбілі з раннього віку вчать вправлятися з суворою правдою життя, уникаючи її або вдаючи, що насправді все дещо краще. Це підвищує

психологічну стійкість горян, але заважає їм чесно поглянути на себе самих.

Ми схильні перебільшувати і применшувати, підкреслювати наші чесноти і закривати очі на недоліки. Ось чому жителів Аппалачії так обурює чесний погляд на найбідніших із них. І саме тому мене так надихали дядьки Блентони, і саме тому перші вісімнадцять років свого життя я робив вигляд, що проблема полягає в чому завгодно, крім мене.

Правда – річ непроста, і найболючішу правду про горян мусять сказати вони самі. Поза сумнівом, у Джексоні мешкає безліч чудових людей, але там також безліч наркозалежних і щонайменше один чолов'яга, що зумів народити вісьмох дітей, але не може їх прогодувати. Поза сумнівом, Джексон гарне містечко, але його красі шкодить брудне середовище, а купи сміття псують його краєвиди. Там живуть працьовиті люди, за винятком тих, хто харчується на продовольчі талони і навіть не намагається знайти пристойну роботу. Джексон, як і мої дядьки Блентони, сповнений суперечностей.

Усе настільки кепсько, що коли мій кузен Майк поховав матір, він одразу ж зібрався продавати її будинок. «Не можу сам жити тут і не можу лишити його без нагляду, – сказав він. – Тут все розграбують наркомани». Джексон завжди жив у бідності, але він ніколи раніше не був місцем, де людина боїться лишити без нагляду материнський дім. У місці, котре я вважав своєю домівкою, відбулися тривожні зміни.

Якщо вам здається, що все це стосується винятково апалацьких горян, то побіжний погляд на моє життя покаже, що проблеми Джексона наразі дуже типові. Завдяки масовій міграції із бідних частин Аппалачії в такі штати, як Огайо, Мічиган, Індіана, Пенсильванія та Іллінойс, цінності гілбілі поширилися всюди, куди прибували самі горяни. І справді, у Мідлтауні, штат Огайо, де виріс я сам, переселенці з Кентуккі та їхні діти настільки помітні, що у дитинстві ми для сміху називали своє місто «Мідлтуккі».

Мої дідусь і бабуся переїхали з Кентуккі у Мідлтуккі в пошуках кращого життя, і якоюсь мірою вони його там знайшли. Але в певному сенсі їм не вдалося втекти з рідних місць. Наркозалежність, від якої зараз потерпає Джексон, зіпсувала все доросле життя їхній старшій дочці. Хоча в Джексоні проблема

РОЗДІЛ 1

«пепсікольних зубів» значно гостріша, дідусеві й бабусі довелося стикнутися з нею й у Мідлтауні: мамó вперше побачила, як моя матір підливала «Пепсі» мені в пляшечку, коли мені було всього лише дев'ять місяців. У Джексоні відповідальний батько – дефіцитний товар, але його так само бракувало в житті онуків моїх бабусі й дідуся. Люди протягом десятиліть намагалися втекти із Джексона, а тепер вони шукають можливість утечі з Мідлтауна.

Якщо наші проблеми починаються з Джексона, то де вони закінчуються, наразі невідомо. Багато років тому, спостерігаючи разом із мамó за похоронною процесією, я усвідомив що я – горянин. Як і значна частина білого робітничого класу Америки. І в нас – у горян – на жаль, не все гаразд.

Розділ 2

Гілбілі полюбляють перекручувати слова на свій манер. Коропів у нас називають корцями, а раків – ракцями. Під «балкою» зазвичай розуміють долину або ущелину, але я ніколи так не кажу, якщо знаю, що моєму співрозмовникові не доведеться пояснювати значення слова «ямця». У людей багато різних назв для дідуся й бабусі: дідо, ба, дідусь, бабуня і так далі. Але я ніде й ніколи не чув, щоб на них говорили «мамó» й «папó» за межами нашої громади. Тільки гілбілі називають цими словами своїх дідусів і бабусь.

Мої дідусь і бабуся – мамó й папó – поза сумнівом і без будь-яких застережень, були найкращим, що я знав у житті. Останні двадцять років свого життя вони з дня на день показували мені, що таке справжня любов і відповідальність, навчивши мене важливим життєвим істинам, що їх більшість людей засвоюють від батьків. Вони обоє доклали руки до того, щоб я повірив у себе і щоб мені перепала заслужена порція американської мрії. Та мені не віриться, що коли Джим Венс і Боні Блентон були дітьми, вони очікували чогось серйозного від свого життя. А на що можна було сподіватися? Аппалацькі схили й однокімнатні школи, в яких учні всіх дванадцяти класів спакувалися в одну кімнату, не вселяють рожевих мрій.

Про дитинство і молодість папó нам мало відомо, і навряд чи коли-небудь ми дізнаємося більше. Знаємо тільки, що його рід був чимось на кшталт гілбильської знаті. Далекий родич папó, також на ім'я Джим Венс, одружився з жінкою з родини Гетфілдів і вступив до угруповання колишніх вояків армії Півдня та їхніх прихильників, які називали себе «Скаженими». Вкоротивши віку колишньому солдатові армії Півночі Асі Гармону Маккою, Джим започаткував одну з найлегендарніших родинних чвар в американській історії.

Папó народився в 1929 році і був офіційно записаний як Джеймс Лі Венс. Лі – бо так звали його батька, Лі Венса, котрий помер всього лише через кілька місяців після народження сина. Розбита горем мати, Голді, відправила малого до свого батька, Пепа Толбі – суворого чолові'яги, який тримав невеликий лісопильний бізнес. Хоча час від часу Голді передавала синові гроші, відвідувала вона його рідко. Перші сімнадцять років життя папó прожив із Толбі у Джексоні, що в штаті Кентуккі.

Пеп Толбі мешкав у крихітній хатині на дві кімнати за якихось кількасот метрів од Блентонів – Блейна і Геті з їхніми вісьмома дітьми. У Геті викликав жаль малий хлопчина, який ріс без матері, тож вона фактично прийняла діда в свою сім'ю як іще одного сина. Джим став у них справжнім членом сім'ї: більшість вільного часу гасав із малими Блентонами на вулиці та майже завжди їв із ними за одним столом на кухні у Геті. Тож не дивно, що він урешті-решт побрався з її найстаршою дочкою.

Одружившись, Джим приєднався до забіякуватої команди. Блентони зажили слави в окрузі Бретит своїми чварами, які за скандальністю не поступалися навіть родині папó. На початку ХХ століття прадіда мамó обрали на посаду окружного судді, але лише після того, як її дід (а його син) Тильден у день виборів убив члена ворожої родини². Ця історія потрапила навіть на шпальги New York Times. У ній привертають увагу два факти. По-перше, Тильден так і не потрапив за ґрати за це вбивство³. По-друге, як повідомляла газета, «це так просто не закінчиться». Ще б пак.

Уперше прочитавши цю моторошну історію в другій за популярністю газеті країни, я не міг стримати почуття гордості, яке взяло гору над усіма іншими почуттями і думками. Важко повірити, щоб бодай іще один мій предок коли-небудь згадувався на сторінках New York Times. А навіть якщо й згадувався, то навряд чи його заслуги викликали б у мене таку гордість, як успішна колотнеча із ворогами. А тим паче колотнеча, яка визначила долю виборів! Як любила повторювати мамó, хлопця можна забрати з Кентуккі, але Кентуккі з хлопця не витруїти.

Мені важко навіть уявити, чим думав папó. В родині мамó було заведено радше стріляти, ніж домовлятися. Її батько — старий, страшний гілбілі, з чорним язиком моряка і військовими нагородами за службу. А криваві діяння її діда заслужили на репортаж у *New York Times*. Сама мамó Боні теж виправдовувала грізну репутацію свого роду. Вона могла навести такий жах на людей, що багато років по тому вербувальник із морської піхоти скаже мені, що в навчальному таборі мені житиметься легше, ніж удома. «Всі ці керівники стройової підготовки — люди злобні, — визнав він. — Але їм далеко до твоєї бабусі». Проте жодна злобність не лякала мого діда. Тож мамó й папó одружилися ще підлітками у Джексоні в 1947 році.

У той час повоєнна ейфорія помалу згасала, а люди почали звикатися з мирним життям. Усе населення Джексона можна було поділити на дві категорії: тих, хто зірвався з місця і пробував пустити корені в промислових центрах нової Америки, і тих, хто цього не робив. Тож дідусеві та бабусі у тендітному віці — а їм на той час виповнилося сімнадцять і чотирнадцять років відповідно — доводилося робити важливий життєвий вибір, до якої групи приєднатися.

Згідно з розповідями папó, перед багатьма його друзями відкривалася тільки одна перспектива — працювати «на шахтах». А саме вугільних шахтах неподалік Джексона. Залишаючись у Джексоні, люди були приречені жити на межі бідності, ба навіть опускатися ще нижче. Тож невдовзі після укладення шлюбу, папó зібрав свою молоду родину і перебрався до Мідлтауна — невеликого містечка в Огайо, де стрімко зростали промислові підприємства.

Таку версію розповіли мені мамó й папó, але, як і всі родинні легенди, вона досить довільно трактує реальні факти. Під час недавніх відвідин родичів у Джексоні мій двоюрідний дід Арч — швагер мамó і останній із цього покоління жителів Джексона — познайомив мене з Боні Саут, котра всі вісімдесят чотири роки свого життя прожила за сто метрів од родинного огнища мамó. До від'їзду мамó в Огайо це була її найкраща подружка. За словами Боні Саут, квапливий від'їзд мамó й папó мав трохи скандальніші причини, ніж ми раніше гадали.

В 1946 році Боні Саут і папó зустрічалися. Мені важко сказати, що це слово означало в тогочасному Джексоні — чи все

йшло до заручин, чи вони просто проводили час разом. Боні не багато могла сказати про папо́ за винятком того, що він був «дуже вродливим». Єдине, що вона була в змозі згадати, — в 1946-му папо́ зрадив їй із її найкращою подругою — мамо́. Тій виповнилося лише тринадцять, а папо́ — шістнадцять, проте від їхнього зв'язку мамо́ завагітніла. Її вагітність додала цілу низку обставин, які змушували *негайно* покинути Джексон: мій страхітливий сивочолий прадід, якого після пройдені́ війни нічого не лякало; брати Блентони, які вже зажили слави тим, як захищали честь мамо́; і згуртована мережа озброєних гілбілі, котрі відразу дізналися всю правду про вагітність Боні Блентон. А найважливіше те, що Боні й Джим Венс невдовзі мусили годувати ще один рот, хоча самі ще не навчилися годувати себе. Тож мамо́ й папо́ квапливо подалися у Дейтон, штат Огайо, щоб перебути там, перш ніж на постійно оселитися в Мідлтауні.

З того, що відбувалося далі, нам відомо про доньку, яку інколи згадувала мамо́. Ця дитина померла малою. Зі слів мамо́ випливало, що вона народилася трохи згодом після дядька Джима, найстаршої дитини мамо́ й папо́. Протягом десяти років, що минули між народженням дядька Джима та моєї матері, мамо́ пережила вісім викиднів. Однак нещодавно моя сестра знайшла свідоцтво про народження «немовляти» Венса, тітки, якої нам не випало знати, бо вона померла настільки малою, що дата смерті вказувалася прямо в свідоцтві. Це була дитина, яка, мабуть, і завела дідуся й бабусю в Огайо, але яка не пережила навіть першого тижня життя. У документі вказувався інший вік матері, бо мамо́, очевидно, збрехала лікарям: сказати правду вона не могла, бо її, чотирнадцятирічну, за таке відправили б назад у Джексон, а її сімнадцятирічного чоловіка кинули б за ґрати.

Отже, перше знайомство з дорослим життям закінчилося для мамо́ трагедією. Мені часто спадає на думку питання: а якби не ця дитина, то чи покинула б мамо́ коли-небудь Джексон? Чи подалася б вона з Джимом у незвідані місця? Мабуть, це немовля, яке прожило лише шість днів, перевернуло все життя мамо́ — і життєвий шлях її родини.

Хай там яке поєднання економічних можливостей і родинних обставин викинуло моїх дідуся й бабусю в Огайо,

опинившись там, вони відрізали шлях повернення до Джексона. Папб отримав роботу в «Армко», великій сталеливарній компанії, яка активно набирала людей у східних вугільних частинах Кентуккі. Рекрутери цієї компанії зазвичай приїжджали до містечок на кшталт Джексона й обіцяли (правдиво, треба сказати) краще життя тим, хто перебереться на північ працювати на їхніх заводах. За допомогою спеціальних програм вони заохочували груповий переїзд: якщо в когось член родини вже працює на «Армко», то він просувався вгору в списку претендентів на роботу. Таким чином вони заохочували чоловіків привозити за собою своїх близьких – і не тільки близьких – родичів.

Багато промислових підприємств удавалися до цієї стратегії, і вона, схоже, приносила плоди. У той час у країні було багато таких «Джексонів» і «Мідлтаунів». Зокрема, дослідники виділили дві великі хвилі міграції з Аппалачії до індустріальних районів Середнього Заходу. Перша здійнялася після закінчення Першої світової війни, коли ветерани, повертаючись із фронтів, не мали шансів знайти собі роботу в Кентуккі, Західній Вірджинії й Теннессі, де ще не розвинулась індустріальна економіка. Край цієї хвилі поклала Велика депресія, яка особливо сильно вдарила по економіці північних штатів⁴. Мої дідусь і бабуся влилися в другу хвилю, яку також здійняли ветерани-фронтовики і численна молодь 1940–1950-х років, лави якої в Аппалачії інтенсивно поповнювалися⁵. Тягнучись далеко позаду своїх сусідів у плані економічного розвитку, гірські регіони Кентуккі й Західної Вірджинії могли запропонувати промисловій економіці Півночі лише два продукти, яких вона потребувала: вугілля та нас, горян. І Аппалачія щедро постачали обидва товари.

Точні цифри назвати дуже важко, бо в дослідженнях зазвичай вимірюється «сальдо виїзної міграції», тобто загальна кількість людей, які виїхали, мінус кількість людей, які прибули в регіон. Достовірній оцінці заважає той факт, що багато родин постійно перебиралися туди й назад. Проте можна з певністю говорити, що багато мільйонів людей скористалися так званою магістраллю гілбілі, як говорили жителі Півночі, метафорично описуючи реалії своїх міст і містечок, у які ринула хвиля приїжджих на кшталт моїх дідуса й бабусі. Масштаби

цієї міграції приголомшують. Протягом 1950-х років із кожних ста жителів Кентуккі тринадцятеро виїхали зі штату. У деяких його частинах відтік населення був іще більший. Скажімо, з округу Гарлан, знаменитому завдяки оскаророносному документальному фільму про тамтешні шахтарські страйки, виїхало 30 % населення. В 1960 році з десяти мільйонів населення Огайо один мільйон жителів народилися в Кентуккі, Західній Вірджинії або Теннессі. І це не враховуючи велику кількість мігрантів із інших частин Південних Аппалачів, а також дітей і внуків мігрантів, котрі росли і виховувалися горянами. Таких дітей і внуків мало бути дуже багато, адже гілбілі народжували значно більше дітей, ніж місцеве населення⁶.

Одне слово, досвід моїх дідуся й бабусі дуже типовий. Значна частина населення регіону зібрала пожитки й подалася на північ. Не вірите? Тоді, якщо будете в Кентуккі або Теннессі на наступний день після Дня подяки або Різдва, зверніть на яке-небудь шосе у північному напрямку і побачите, що майже всі номерні знаки походять із Огайо, Індіани й Мічигану – ці машини напаковані колишніми гілбілі, котрі повертаються додому після свят.

Родина мамó охоче влилася в міграційну хвилю. Із її семи братів і сестер Пет, Пол і Гарі перебралися до Індіанapolisа працювати в будівельній галузі. Кожен із них створив успішний бізнес і збив пристойні статки. Роуз, Беті, Тибері й Дейвід залишилися вдома. Всім їм довелося пройти через фінансову скруту, хоч усі, крім Дейвіда, за мірками свого містечка жили відносно добре. Ті четверо, які виїхали, закінчили життя на значно вищому щаблі соціально-економічної драбини, ніж ті, хто залишився. Тож папó не дарма ще замолоду відчував, що найкращий шлях для гілбілі піднятися вгору – податись у зовнішній світ.

Мабуть, дідусеві й бабусі було незвично опинитися самим у новому місті. Та попри ізоляцію від родичів, вони аж ніяк не почувалися самотньо серед населення Мідлтауна. Більшість жителів міста перебралися сюди працювати на нових промислових фабриках, і більшість цих нових робітників приїхали з Аппалачії. Родинно орієнтовані програми найму, до яких вдавалися великі промислові компанії⁷, досягли бажаного й очікуваного результату. По всьому промислому Середньому

Заходу майже на рівному місці виростали нові громади переселенців із Аппалачії, в яких оселялися відразу цілі родини. Як влучно сказано в одному дослідженні, «міграція не так руйнувала громади й родини, як перемішувала їх»⁸. У Мідлтауні 1950-х років мої дідусь і бабуся опинилися в ситуації, яку можна назвати і новою, і звичною для них. Новою вона була через те, що вони вперше в житті були відрізані від своєї широкої мережі підтримки в Аппалачії, на яку звикли покладатися; а звичною, бо вони так само жили в оточенні інших гілбілі.

Хотілося б мені розповісти історію успіху моїх дідуся й бабусі на новому місці: як вони створили успішну сім'ю, досягли рівня життя середнього класу і щасливо вийшли на пенсію. Та це лише частина правди. А вся правда в тому, що нове життя означало для них тяжку боротьбу з обставинами, яка розтягнулася на довгі десятиліття.

Почнімо з того, що тих, хто покинув гори Кентуккі в пошуках кращого життя, таврували. Серед гілбілі навіть побутує фраза «він не влезить у свої штани» про тих, хто вважає себе кращим за людей, із-поміж яких вийшов. Ще багато років після переїзду до Огайо дідусеві й бабусі доводилося чути про себе цю фразу з уст людей, які залишилися вдома. Вони гостро переживали розрив із родиною, яка очікувала, що вони, попри свою зайнятість і обов'язки, регулярно навідуватимуться додому. Це типові очікування й поведінка для мігрантів із Аппалачії: більш ніж дев'ять із десяти навідуватимуться «додому» протягом свого життя, причому більш ніж один із десяти робить це у середньому раз на місяць⁹. Мамó й папó часто їздили до Джексона, інколи навіть на кожні вихідні. І це при тому, що в 1950-ті поїздка машиною в Джексон тривала близько двадцяти годин. Економічна мобільність супроводжувалася тиском з усіх боків і великою кількістю нових обов'язків.

Таврували їх не тільки на старому, а й на новому місці: значна частина нових сусідів дивилися на прибульців із підозрою. Білий середній клас Огайо просто не сприймав усіх цих гілбілі. В них було надто багато дітей і надто часто й довго гостювали родичі. Кілька разів брати й сестри мамó приїжджали до неї з папó, щоб кілька місяців пожити, поки знайдуть добру роботу. Отже, багато аспектів їхньої культури та звичаїв

викликали гучний осуд серед корінних мідлтаунців. Ось що про наплив горян до Детройта говорить у книжці «Аппалацька одисея»: «Річ не лише в тім, що аппалацькі мігранти драгували біле населення Мідлтауна як селяни, які не вписуються в життя міста. Проблема ще й у тому, що ці мігранти руйнували широке коло уявлень, яких дотримувалися білі Півночі про зовнішній вигляд, мову та поведінку білих людей... найнеприємнішим аспектом цих гілбілі була їхня безрасовість. Здавалося б, вони належать до тієї самої расової категорії (білі), що й люди, які володіли економічною, політичною та соціальною владою в місцевих і загальнонаціональних справах. Однак у гілбілі було багато спільних регіональних характеристик із південними чорними, які також прибували до Детройта»¹⁰.

Один із близьких друзів папоб — гілбілі з Кентуккі, з яким вони познайомилися вже в Огайо, — влаштувався листоношею у їхньому кварталі. Не минуло багато часу, як у нього виник конфлікт із муніципальною владою Мідлтауна через зграю курей, яких він тримав у себе на подвір'ї. Птахи для нього були тим самим, що й для мамоб, коли вона ще жила у «ямці»: джерелом м'яса і яєць, які він забирав у них щоранку, а коли курей ставало забагато, то ловив кількох найстаріших, скручував їм шию і розчиняв тушки прямо на подвір'ї. Можете уявити, як почувалася манірна домогосподарка, перелякано спостерігаючи із вікна, як за кілька метрів од неї сусід родом із Кентуккі забивав нещасних птахів, які гучно при цьому кудкудакали. Ми з сестрою досі називаємо старого листоношу «курятником», а для мамоб достатньо лише згадки про те, як муніципалітет накинувся на нього, щоб вибухнути своїм фірмовим прокльоном: «Чортове районування! Хай цілують мою руду дупу!»

За переїздом у Мідлтаун потяглися й інші проблеми. В гірських оселях приватність існувала хіба в теорії, але ніяк не на практиці. Родичі, друзі та сусіди могли без попередження заходити в твій будинок. Матері повчали дочок, як виховувати їхніх дітей. Батьки повчали синів, як правильно виконувати їхню роботу. Брати могли розповідати зятеві, як слід ставитися до його дружини. Люди засвоювали правила родинного життя на льоту зі значною допомогою з боку сусідів. А в Мідлтауні оселя вважалася неприступною фортецею.

Але в цій фортеці було надто порожньо для мамó й папó. Вони винесли з гiр давню організацію родинного життя, яку спробували прищепити в світі приватності та нуклеарної сім'ї. Це були молодята, яким бракувало людини, котра могла б їх навчити, як жити в шлюбі. Вони стали батьками, але поруч не було ні батьків, ні сестер, ні братів, ні двоюрідних родичів, які б допомогли впоратися з усіма клопотами. З усіх родичів неподалік жила тільки мати папó — Голді. Але вона була чужою для папó, а мамó трималася поганої думки про неї за те, що вона покинула сина.

За кілька років мамó й папó почали приживатися на новому місці. Мамó тісно подружилася із «сусідською господинею» (так вона називала приємних їй сусідок), котра жила в квартирі неподалік; а папó у вільний час ремонтував машини і поступово здружився зі своїми колегами. В 1951 році їхня родина поповнилася хлопчиком — моїм дядьком Джимі, якого вони осипали своїми новими матеріальними благами. Джимі, за словами мамó, міг самостійно сидіти в два тижні, ходити в чотири місяці, говорити повними реченнями невдовзі після першого дня народження і читати класичні романи в трирічному віці («Ну, трохи перебільшує», — пізніше зізнавався дядько). Вони їздили гостювати в Індіанаполіс до брата мамó та ходили на пікніки з новими друзями. «Жили як типові представники середнього класу», — розповідав мені дядько Джимі. Прісно у певному сенсі, але щасливо, якщо подумати, що б у цьому випадку могло означати не прісно.

Не можна сказати, що звикання до нового життя завжди йшло бездоганно. Якось вони під час святкового ажіотажу поїхали в торговельний центр по різдвяні подарунки і дозволили Джимі самому піти по магазинах, щоб знайти найбільш жадану іграшку. «Її рекламували по телевізору, — недавно розповів мені він. — Це була пластмасова консоль, зроблена у вигляді панелі приладів літака-винищувача. Нею можна було пускати світло або стріляти стрілами, вдаючи, нібито ти пілот літака-винищувача».

Джимі забрів до аптеки, в якій виявилася ця іграшка. Діставши її з полиці, хлопець почав гратися нею. «Продавцеві це не дуже сподобалося. Він наказав мені покласти іграшку на місце й забиратися геть». Пригнічений Джимі пішов на вулицю

чекати під дверима на холоді повернення батьків. Коли мамó й папо́ підійшли до нього, то відразу поцікавилися, чому він не заїде в аптеку.

– Не можу, – відповів батькові Джимі.

– Чому?

– Просто не можу.

– Негайно поясни чому.

Хлопець, указавши на продавця, пояснив: «Цей чоловік розсердився на мене і наказав вийти. Тепер мені не можна заходити сюди».

Мамó й папо́ швидко кинулися в аптеку, вимагаючи від продавця пояснення його грубої поведінки. Продавець пояснив, що Джимі грався дорогою іграшкою. «Цією?» – запитав папо́, взявши її в руки. Коли продавець ствердно кивнув, папо́ з силою швиргонув її на підлогу. Далі почався повний безлад. Дядько Джимі згадував: «У батьків потьмарило розум. Батько жбурнув іще одну іграшку на підлогу і почав із погрозливим обличчям наступати на продавця; а мама хапала випадковий непотріб із полиць, розкидаючи все по магазину. Вона репетувала: “Врїж йому! Врїж!” Далі батько нахилився до продавця і повільно, викарбовуючи слова, промовив: “Якщо скажеш хоч слово синові, я зламаю твою срану шию”. Бідолашний хлопчина не знав, що робити від переляку, а мені хотілося тільки одного – якнайшвидше вибратися звідти». Зрештою продавець вибачився, а Венси продовжили свій різдвяний шопінг, наче нічого й не сталося.

Тож навіть у найкращі часи Венсам доводилося докладати зусиль, щоб адаптуватися в новому місці. Мідлтаун – зовсім інший світ. Від папо́ тут очікувалося, що він ходитиме на роботу і ввічливо скаржитиметься керівництву аптеки на їхнього невихованого працівника. А від мамó – що вона готуватиме їжу, пратиме і піклуватиметься про дітей. Але шиття, пікніки і продавці пілососів, які час від часу навідувалися, щоб продати свій товар, – не те, для чого була створена жінка, яка ще в тендітному дванадцятирічному віці мало не вбила людину. Мамó ніхто не допомагав, коли діти були малими і потребували постійного нагляду. Більш ні на що в неї не лишалося часу. Десятиліття по тому вона пригадувала, якою самотньою почувалася в повзучому передмісті Мідлтауна середини ХХ століття.

Той час вона згадувала з характерною для себе прямою: «Жінками в усі часи підтиралися».

Хоч у мамó були мрії, можливостей їх утілити у життя вона ніколи не мала. Якнайбільше вона любила дітей – як у вузькому значенні (здається, її діти і внуки – єдине, що приносило їй задоволення в літньому віці), так і в широкому (вона дивилася шоу про дітей, які постраждали від насильства, недогляду або загубилися, і витрачала невеликі вільні кошти на придбання взуття та шкільного приладдя для найбільш бідніших дітей свого кварталу). Занедбані діти завдавали їй глибокого болю, який вона брала близько до серця, часто повторюючи, як ненавидить людей, які кривдять дітей. Я так і не зміг зрозуміти походження цього почуття: чи вона сама в дитинстві зазнала наруги чи просто шкодувала, що її дитинство увірвалося так різко і несподівано. З цим почуттям пов'язана якась передісторія, про яку я, мабуть, ніколи не дізнаюся.

Пристрасно люблячи дітей, мамó мріяла стати дитячим адвокатом, щоб дати голос тим, хто його не має. Та вона ніколи не намагалася реалізувати цю мрію, бо навіть не знала, що потрібно, щоб почати юридичну кар'єру. Вона й дня не провчилася в старшій школі, а дитину народила й утратила ще до того, як доросла до віку, в якому дозволено керувати машиною. Але навіть якби вона знала, що потрібно робити, її новий спосіб життя не пропонував ані стимулу, ані можливості, щоб почати вивчати право з трьома дітьми на руках і чоловіком.

Попри всі невдачі, мої дідусь і бабуся свято вірили в тяжку працю й американську мрію. В них не було ілюзій щодо ролі багатства та привілеїв в Америці. Наприклад, мамó завжди дотримувалася однієї думки щодо політиків: «Всі вони шахраї». А ось папó послідовно підтримував демократів. Сам він не мав проблем із «Армко», але, як і всі, ненавидів вугільні компанії Кентуккі за їхню довгу боротьбу із робітниками. На думку папó й мамó, не всі багатії були поганими, але всі погані люди стали багатіями. Папó приєднався до демократів, бо ця партія захищала робітників. Його погляди вплинули і на мамó: всі політики шахраї, а якщо трапляються винятки, то вони, поза сумнівом, із партії Франкліна Делано Рузвельта.

Хай там як, мамó й папó вірили, що тяжкою працею можна здолати всі перешкоди. Вони добре знали, що життя — це боротьба, і хоча шанси у таких людей, як вони, гірші, це не виправдовує поразки. «Не будь, як ті нікчемні невдахи, які думають, що доля налаштована проти них, — часто говорила вона мені. — Ти можеш все, чого хочеш».

Цю віру поділяла вся мігрантська спільнота гілбілі, і в 1950-ті роки для неї були добрі підстави. За життя двох поколінь переселенці з гір загалом зрівнялися з місцевим населенням за рівнем доходу та бідності. Проте за їхнім фінансовим успіхом стояв культурний дискомфорт. Навіть зрівнявшись із місцевими в економічному плані, сумніваюся, що мої дідусь і бабуся по-справжньому асимілювалися в новому середовищі. Вони завжди однією ногою стояли в новому житті, а іншою — в старому. Потроху завівши невелику кількість друзів, вони однаково зберігали тісні особисті зв'язки зі своїм рідним краєм. Вони терпіти не могли домашніх тварин і не розуміли, для чого потрібні «тварючки», яких не можна з'їсти, хоча зрештою під натиском дітей відступили і завели собак і котів.

Їхні діти — це вже інша історія. Покоління моєї матері першим виросло на індустріальному Середньому Заході, далеко від гугнявої вимови й однокімнатних шкіл гірського краю, ходило в сучасні школи на тисячі учнів. Дідусь і бабуся ставили собі за мету вирватися із Кентуккі й відкрити дітям шлях у нове життя. Від дітей же вони очікували, що ті правильно цим новим життям скористаються. Але не все так склалося, як їм гадалося.

Перед тим як Ліндон Джонсон і Аппалацька регіональна комісія побудували нові дороги на південний схід Кентуккі, головним шляхом із Джексона в Огайо була автомагістраль 23. Це шосе відіграло настільки велику роль у масовій міграції гілбілі, що Двайт Йокам написав пісню, в якій жителі Півночі дорікають аппалацьким дітям, які засвоїли неправильні три R: «Reading, wRiting, Route 23» замість «Reading, wRiting, aRithmetic». Під цією піснею про його власний досвід переїзду з південно-східної частини Кентуккі цілком могла підписатися моя мамó.

Думали, читання, письмо й шлях 23
ведуть до кращої мети?
Не знали ви, що ця стара дорога
веде в життя лихе й убоге.

Мамó й папó таки вирвалися з Кентуккі, але разом зі своїми дітьми вони засвоїли сумний урок, що автомагістраль 23 не веде туди, куди вони сподівалися потрапити.

Розділ 3

У папо́ й мамо́ народилося троє дітей – Джимі, Бев (моя мати) і Лорі. Джимі з’явився на світ у 1951 році, коли мамо́ й папо́ тільки пристосовувалися до нового життя. Їм хотілося ще дітей, і вони невтомно працювали над цим завданням, попри тяжкий період жахливого невезіння і численних викиднів. Дев’ять утрачених дітей завдали мамо́ глибоких емоційних ран, які ятрилися все її життя. Під час навчання в коледжі я дізнався, що викидні стаються через надмірну фізичну та психічну напругу, особливо на ранніх стадіях вагітності. Годі й уявити, скільки ще б я мав тіток і дядьків, якби не тяжкі перші роки пристосування дідуся й бабусі до життя на новому місці, які ще більше ускладнювало тривале непробудне пияцтво папо́. Вони не здавалися цілих десять років наперекір усім невдалим вагітностям і зрештою були винагороджені: 20 січня 1961 року, в день інавгурації Джона Кеннеді, народилася моя мати, а за два роки родина поповнилася тіткою Лорі. На цьому мамо́ й папо́ чомусь зупинилися.

Якось, розповідаючи про період до народження сестер, дядько Джимі сказав: «Ми жили звичайним щасливим життям середнього класу. Пам’ятаю, дивлячись “Залиште це Біверу” по телевізору, я впізнавав у цьому шоу нашу родину». Вперше слухаючи цю розповідь, я з розумінням кивав головою, не зауваживши ніякого дисонансу. Але пригадавши її пізніше, усвідомив, що для більшості зовнішніх спостерігачів його заява здалася би маячнею. Звичайні представники середнього класу не влаштовують розгاردіаш в аптеці через те, що якийсь продавець трохи грубувато повівся з їхньою дитиною. Проте для папо́ й мамо́ потрошити товар із полиць і пригрозити продавцеві розправою – звичайна справа, адже саме так чинять аппалацькі горяни шотландсько-ірландського походження, коли хтось образить їхню дитину. «Я мав на увазі, що в них

між собою не було непорозумінь, що їм добре жилося разом, — згодом уточнив дядько Джимі, коли я знову звернувся до нього за роз'ясненням. — А взагалі, як і в усіх наших родичів, у них від спокою до готовності вбивати один сраний крок».

Хай там яка злагода залягла між папо́ й мамо́ на ранньому етапі шлюбу, після народження дочки Лорі, яку я називаю тіткою Ві, в 1962 році вона почала вивірюватися. До середини 1960-х папо́ вже регулярно зазірав у чарку, а мамо́ почала закриватися в собі, ховаючись від зовнішнього світу. Сусідські діти попереджали листоношу уникати зустрічі з «лихою відьмою» з вулиці Мак-Кінлі. Знехтувавши їхньою порадою, той зіткнувся з дебелою жінкою, в якої з рота стриміла довжезна ментолова цигарка. Не перебираючи словами, вона порадила йому, засранцеві, триматися подалі від її приватної власності. Слово «нагромаджувач» не використовується в повсякденній лексиці, але саме воно чудово описує поведінку мамо́. І її відсторонення від світу лише погіршило цю звичку. Сміття заповнювало весь будинок; ціла спальня стояла завалена непотребом і зламаними речами, яким уже неможливо було вигадати застосування на світі білому.

Слухаючи розповіді про цей період, починаєш усвідомлювати, що мамо́ й папо́ вели подвійне життя. Одне з них призначалося для стороннього ока. Це було денне життя, коли папо́ працював на роботі і коли вони вели дітей до школи. Це життя було в усіх перед очима, і за всіма мірками воно виглядало успішним: дідусь заробляв стільки, що його друзі, які лишилися в Джексоні, не могли й мріяти; робота йому подобалась і він добре її виконував; їхні діти ходили в сучасну, добре забезпечену школу; а бабуся жила в будинку, який за джексонськими мірками можна було назвати палацом — 190 квадратних метрів, чотири спальні та сучасна водопровідна система.

Але в стінах свого будинку вони жили інакше. «В підлітковому віці я ще нічого не помічав, — пригадував дядько Джимі. — Коли ти підліток, ти такий занурений у свої справи, що не зауважуєш зовнішніх змін. Але вони відбувалися. Тато дедалі менше часу проводив удома; мама припинила доглядати будинок — брудний посуд і мотлох заповнили всі кімнати. Вони частіше билися. Це був непростий час для всіх».

Тогочасна (можливо, сучасна теж) культура гілбілі становила собою вибухову суміш загостреного почуття гонору, відданості родині та крайнього сексизму. До одруження мамó її брати ладні були вбивати хлопців, які кидали бодай тінь сумніву на її честь. А тепер, коли вона жила в шлюбі з чоловіком, якого вони сприймали за брата, а не просто свояка, браті крізь пальці дивилися на поведінку папó, за яку б убили його, коли жили в «ямці». «До нас заявлялися мамині брати, кличучи тата на пиятику, – розповідав мені дядько. – Вони напивались і починали ганятися за жінками. Заводієм завжди був дядько Пет. Мені неприємно було чути про все це, але доводилося. Це був відголосок їхньої давньої культури, яка вимагала, щоб чоловіки влаштовували гульню, під час якої можуть робити, що заманеться».

Мамó дуже болісно переживала невірність. Вона зневажала все, у чому зачувався хоча б натяк на неповну відданість родині. Вдома вона могла сказати щось на кшталт: «Вибач, що я така в біса нестерпна» або «Ти ж знаєш, я тебе люблю, та що з мене, дурнуватої сучки, візьмеш». Але якщо вона дізнавалася, що комусь чужому не припала до вподоби якась її дрібничка, наприклад шарпетки, у неї зривало дах. «Я цих людей не знаю. Ніколи, повторюю, ніколи не говори з чужими людьми про сім'ю». Ми з Ліндзі, моєю сестрою, як завгодно могли чубитись у її домі, зчепившись, мов кішки чи собаки, і в більшості випадків вона не втручалася. Але якщо мамó чула, як я говорив другові, що в мене противна сестра, вона не забувала, коли ми опинялися наодинці, відчитати мене за цей смертельний гріх невірності: «Як ти *посмів* говорити таке про свою сестру тому малому гівнюкові? Через п'ять років ти навіть його сраного імені не пам'ятатимеш, а сестра залишиться твоїм вірним другом на все життя». Проте в її власному житті, обтяженому трьома дітьми, чоловіки, які мали підтримувати її вірою і правдою – її брати та чоловік, – змовлялися проти неї.

Папó не завжди приймав роль зразкового батька сімейства, яка очікувалася від представника середнього класу. Інколи його опір цій ролі набирав кумедних форм. Наприклад, він повідомляв усім, що їде в магазин і питає у дітей, що їм потрібно; а повертався на новій машині. Одного разу – на новому

«Шевроле» з відкидним верхом, іншим разом – на розкішному «Олдсмобілі». «Де ти взяв її?» – розпитували діти. «Вона моя. Виміняв її», – не зморгнувши оком, відповідав дідусь.

Проте інколи його небажання жити за правилами середнього класу мало страшні наслідки. Мама й тітка любили грати в одну гру. Коли батько повертався з роботи, вони стежили, як він заводив машину в двір. Інколи він в'їжджав дуже старанно – і тоді гра вдавалася: батько заходив у дім, вони сідали за стіл і вечеряли, як нормальна сім'я, розважаючи одне одного. Однак часто-густо бували дні, коли машина паркувалася не так, як треба: батько в'їжджав у двір надто швидко або недбало покидав машину на вулиці чи навіть зачіпав телефонний стовп на повороті. В такі дні відразу ставало зрозуміло, що гру програно. Мама й тітка Ві бігли в будинок, щоб попередити мамб, що папб повернувся напідпитку. Інколи вони вибігали через задні двері й ночували в друзів мамб. Іншим разом мамб залишала їх вдома і мама з тіткою набиралися мужності перед довгою ніччю. Одного разу, напередодні Різдва, папб повернувся додому п'яний і закомандував, щоб йому подали теплу вечерю. Коли ж вечеря не з'явилася перед ним на столі, він вхопив ялинку і викинув її через задні двері. Наступного року він привів юрбу незнайомих на святкування дня народження дочки, відхаркнув мокротинням прямо гостям на ноги і, усміхнувшись, вийшов узяти собі ще пива.

Мені важко було повірити, що м'якотілий папб, якого я змалечку обожнював, був таким буйним п'яницею. Поведінка мамб доливала оливи до вогню. Якщо папб буянив напідпитку, то мамб буянила на тверезу голову. І все своє роздратування вона спрямовувала в найбільш «вдячну» діяльність, яку тільки можна уявити: таємну війну. Коли папб розвалювався на дивані, вона підрізала ножицями шви на його штанах, щоб вони порвалися, коли він сяде наступного разу. Або витягувала в нього гаманець і ховала в духовку, просто щоб вивести його з рівноваги. Якщо він приходив додому з роботи й вимагав свіжої вечері, вона могла старанно накласти йому цілу миску свіжих покидьків і подати на стіл. Якщо в нього була охота битися, вона готова була прийняти виклик. Одне слово, вона докладала максимальних зусиль, аби перетворити його пияцьке життя на справжнє пекло.

Хоч юний вік Джимі захистив його від перших ознак деградації шлюбу батьків, проблему неможливо було довго приховувати. І невдовзі для їхньої родини настали найчорніші дні. Дядько пригадував одну з бійок цього періоду: «До мене долинав гуркіт меблів – вони розійшлися не на жарт. Обоє горлали одне на одного. Я спустився до них і благав припинити». Але вони не чули слів хлопця. Мамоб вхопила вазу, пожбурила її на папоб і, маючи важку руку, врзала йому прямо межі очі. «Ваза розсікла батькові лоба, і з рани нестримним потоком порснула кров. Обливаючись кров'ю, він сів у машину і поїхав геть. З такими свіжими спогадами в голові я й пішов наступного ранку до школи».

Після однієї особливо розгульної нічної п'ятйки мамоб попередила папоб, що приб'є його, якщо він іще раз з'явиться додому п'яний. Через тиждень він знову напився і завалився спати на дивані. Мамоб, яка не звикла кидати слова на вітер, спокійно принесла з гаражу канистру бензину і вилила її всю на чоловіка, запалила сірника й кинула йому прямо на груди. Коли на папоб спалахнуло полум'я, їхня одинадцятирічна донька кинулася рятувати батька, зумівши загасити вогонь і вберегти його життя. На диво, папоб відбувся лише незначними опіками.

Мамоб й папоб були горянами, а горянам не личить виставляти свої сімейні проблеми напоказ. Жодне стороннє око не повинне бачити їхніх чвар, причому стороннє око вони розуміли дуже широко. У вісімнадцять років Джимі отримав роботу в «Армко» і відразу переселився в окреме житло. Невдовзі по тому тітка Ві втрапила в особливо запеклу бійку між батьками і папоб ненароком заїхав їй кулаком у обличчя. Від того удару довкола ока утворився великий синець. Коли Джимі – її рідний брат! – навідався до батьків, тітці Ві наказали переховатися у підвалі. Оскільки Джимі більше не жив із ними, йому не належало знати, що відбувається в домі. «Так поводитися всі, а надто мамоб, – пояснила тітка Ві. – Їм було соромно за такі речі».

Ніхто не може точно сказати, чому шлюб мамоб й папоб почав розвалюватися. Можливо, алкоголізм довів папоб до ручки. Дядько Джимі підозрює, що папоб врешті-решт «загуляв за спиною» в мамоб. Або ж, може, мамоб просто не витримала і

зламалася — а хто має право засуджувати жінку, яка виростила трьох дітей, одного поховала та ще й пережила купу викиднів між ними?

Попри взаємне насильство, яке розвалювало їхній шлюб, мамó й папó завжди з розважливим оптимізмом дивилися на майбутнє своїх дітей. Вони міркували, що оскільки їм вдалося вирватися з однокімнатної школи в Джексоні в двоповерхову оселю в передмісті та тішитися всіма благами життя середнього класу, то в їхніх дітей (і внуків) не повинно виникнути проблем зі здобуттям вищої освіти та долученням до американської мрії. Вони, безсумнівно, жили заможніше за своїх родичів, які лишилися в Кентуккі. В дорослому віці вони побували на Атлантичному океані й Ніагарському водоспаді, хоч у дитинстві не подорожували далі Цинциннаті. Тож мамó й папó щиро вірили, що свою справу зробили, а їхні діти підуть іще далі.

Скільки ж наївності було в їхній вірі. Буремне сімейне життя батьків залишило незгладимий відбиток на всіх їхніх дітях. Папó хотів, щоб Джимі здобув освіту, перш ніж іти баграти в сталеливарному цеху. Він застерігав Джимі: якщо після школи відразу піти на роботу, гроші подіють на нього, як наркотик, — вони на короткий час уведитимуть у кайф, але перешкоджатимуть займатися перспективними справами. Папó навіть відмовився допомогти Джимі влаштуватися в «Армко». Але він не врахував одного: «Армко» пропонувало дещо більше, ніж гроші: можливість покинути дім, у якому мати жбурляла вази в голову батькові.

Лорі погано вчилася в школі через хронічне прогулювання уроків. Мамó часом жартувала, що, завізши Лорі до школи, коли поверталася додому, зустрічала дочку на порозі. На другому році навчання в старшій школі Лорі втрапила в халепу: її хлопець десь поцупив фенциклідин і вони разом приїхали до неї додому, щоб насолодитися наркотиком. «Він сказав, що прийме більшу дозу, бо він більший. Це останнє, що я пам'ятаю». Лорі прийшла до тям тільки після того, як мамó з подругою Кеті опустили її в холодну ванну. А її кавалер тим часом не подавав ознак життя. Кеті не могла зрозуміти, чи взагалі він живий. Мамó скомандувала винести його в парк навпроти: «Не хочу, щоб він врзав дуба у моєму сраному домі».

Але Кеті натомість викликала когось, щоб хлопця доправили до лікарні, де його інтенсивно відкачували цілих п'ять днів.

Наступного року шістнадцятирічна Лорі покинула школу й одружилася. І відразу потрапила в пастку жорстокості та насильства, з якої намагалася втекти. Чоловік замикав її в спальні, щоб вона не зустрічалася з родичами. «Жила майже як у тюрмі», – пізніше розповідала мені тітка Ві.

На щастя, Джимі та Лорі знайшли свій шлях. Джимі проторував його через вечірні курси, влаштувавшись зрештою на роботу у відділ продажів «Джонсон енд Джонсон». Він став першим із нашої родини, хто зробив справжню «кар'єру». Лорі, коли їй виповнилося тридцять, уже працювала рентгенологом і одружилася з таким чудовим чоловіком, що мамі перед усією родиною заявила: «Якщо вони розлучаться, я залишуся з ним».

Але, на жаль, від статистики не втечеш, і вона наздогнала родину Венсів у особі Бев, моєї матері, в якій життя складалося не так добре. Як і її брат із сестрою, Бев рано покинула батьківський дім. Попри успіхи у навчанні, вона відсунула вступ до коледжу на безрік, позаяк завагітніла у вісімнадцять. Відразу після закінчення школи Бев одружилася зі своїм хлопцем і спробувала зануритися в сімейне життя. Але таке сімейне життя виявилось не для неї, бо дівчина надто добре засвоїла його уроки в дитинстві. Зрозумівши, що її нове життя пішло тією самою траєкторією бійок і сімейних драм, що й старе, мама подала документи на розлучення і залишилася матір'ю-одиначкою. Їй було дев'ятнадцять; без вищої освіти, без чоловіка і з маленькою дівчинкою – мою сестрою Ліндзі – на руках.

Урешті-решт мамі й папі витягли одне одного із ями. Папі зав'язав із алкоголем у 1983 році, без галасу і жодних медичних утручань. Він просто припинив пити, нічого нікому не пояснивши. Вони з мамі розійшлися, але потім помирилися, хоча й далі жили в різних будинках, але майже весь денний час проводили разом, присвятивши себе подоланню наслідків наробленої ними самими шкоди. Вони допомагали Лорі вирватися з її злочасного шлюбу, а Бев позичили гроші та допомогли з доглядом за дитиною. Крім того, прихистили її в себе, підтримували в процесі лікування від залежності й

оплатили їй навчання на курсах медсестер. А найважливіше – вони підстрахували маму, коли вона не хотіла або не могла виконати свої материнські обов’язки так, як вони це бачили. Хоча мамó й папó не впоралися з вихованням Бев у дитинстві, решту свого життя вони старанно надолжували прогаяне.

Розділ 4

Я народився наприкінці літа 1984 року, лише за кілька місяців до того, як папó вперше й востаннє в житті віддав голос за республіканця — Рональда Рейгана. Завоювавши прихильність у багатьох частинах Іржавого поясу, Рейган зрештою здобув найпереконливішу перемогу на виборах у сучасній історії США. «Рейган мені особливо не подобався, — пізніше пояснював папó. — Але я ненавидів того сучого сина Мондейла». Конкуренцію Рейгану складав представник Демократичної партії, добре освічений ліберал із Півночі Мондейл — пряма культурна протилежність мого діда-горянина. Такий кандидат не мав реальних шансів на виборах, і після його зникнення з політичного небосхилу папó більш ніколи не голосував проти своєї улюбленої «партії трудівників».

Моє серце завжди тягнулося до Джексона, штат Кентуккі, хоча більшість часу я проводив у Мідлтоні, штат Огайо. Місто, в якому я народився, майже в усьому залишалось таким, яким було на чотири десятиліття раніше, коли до нього прибули мої дідусь і бабуся. Його населення практично не змінилося з 1950-х, коли пішов на спад потік мігрантів уздовж гілбільської автомагістралі. Початкову школу, яку я відвідував, збудували в 1930-ті роки, ще до переїзду дідуся й бабусі, а моя середня школа вперше відкрила двері для учнів у перші роки після Першої світової війни, коли вони навіть не народилися. «Армко» залишалася найбільшим роботодавцем міста, і хоча починали надходити тривожні сигнали, Мідлтаун оминали серйозні економічні проблеми. «Ми вважали, що живемо в справді чудовому місті, яке не поступається Шейкер-Гайтс чи Апер-Арлінгтону, — розповідав один довговічний ветеран шкільної системи, порівнюючи колишній Мідлтаун із найуспішнішими населеними пунктами Огайо. — Звідки нам було знати, що на нас чекало далі».

Мідлтаун – одне з найдавніших самоврядних містечок Огайо, збудоване протягом 1800-х років завдяки близькості його розташування до річки Маямі, яка напрямую впадає в ріку Огайо. Малими ми жартували, що наше рідне містечко таке безлике, що йому навіть не дали якоїсь конкретної назви: воно лежить на півшляху з Цинциннаті до Дейтона, а тому «Мідл», і це містечко, а тому «таун». (У цьому воно не унікальне: за кілька миль від Мідлтауна розташований Сентервіл, назва якого перекладається так само.) Безлика типовість Мідлтауна виявляється і в інших аспектах. У ньому втілюються всі характерні ознаки промислових містечок, які виростили під час економічного піднесення Іржавого поясу. В соціально-економічному плані в Мідлтауні переважає робітничий клас. У расовому плані в ньому багато і білих, і чорних (останні опинилися тут в результаті аналогічної масової міграції), але майже не представлені інші групи. І нарешті, в культурному плані місто дуже консервативне, хоч у Мідлтауні культурний і політичний консерватизм не завжди йдуть в ногу.

Люди, в оточенні яких я виріс, не надто сильно відрізняються від жителів Джексона. Особливо це відчутно в «Армко», яка наймала найбільшу частку населення міста. Раніше в її цехах відтворювалася структура містечок Кентуккі, з яких походили багато працівників компанії. Один автор навіть згадував «знак, який висів у проході між двома департаментами: “Ви покидаєте округ Морган і вступаєте в округ Вулф”»¹¹. Отже, Кентуккі, включно з традиційним суперництвом між його округами, перебрався до Мідлтауна разом з аппалацькими мігрантами.

У дитинстві я ділив Мідлтаун на три основні географічні частини. По-перше, виділяв місцевість навколо старшої школи, відкритої в 1969 році, на останньому році навчання дядька Джімі. (Навіть у 2003-му мамі називала її «новою старшою школою».) Тут жили «багаті» діти. Між просторими оселями цього району повмощувалися приємні, доглянуті парки й офісні комплекси. Якщо у вас батько лікар, він майже напевне живе в будинку або працює в офісі цієї частини міста. Колись я мріяв мати будинок в Манчестер-Менор, відносно недавно збудованому кварталі менш ніж за милю від школи, де гарний котедж коштував у п'ять разів менше, ніж пристойний

будинок у Сан-Франциско. Бідні діти (по-справжньому бідні) жили в другій частині міста, біля «Армко», де навіть гарні котеджі переобладнали на багатоквартирні будинки. Лише недавно мені стало відомо, що цей район насправді ділився на дві частини: в одній жили чорні робітники Мідлтауна, а в іншій – найбідніше біле населення міста. В цій частині не проектувалася майже ніяка нова житлова забудова.

І нарешті третя частина міста, в якій ми жили, переважно забудована приватними будинками, розташованими неподалік від покинутих складів і заводських споруд. Озираючись зараз на минуле, я вже не такий впевнений, чи «по-справжньому» бідні квартали чимось відрізнялися від моєї частини міста. Можливо, всі ці внутрішні розмежування були просто конструктором моєї свідомості, яка не хотіла приймати той факт, що ми теж жили у *справді* бідному районі.

На протилежному боці вулиці від нашого дому був парк Маямі, який займав цілий квартал. У ньому були гойдалки, тенісний корт, бейсбольне поле і баскетбольний майданчик. Виростаючи поруч із парком, я помічав, що розмітка на тенісному корті з кожним місяцем утрачала колір, а місто припинило латати тріщини і міняти сітку на баскетбольному майданчику. Ще за мого раннього дитинства тенісний корт перетворився на просто бетоновану ділянку, якою там і сям повиростали клапті трави. Згодом я почув, що наш квартал «докотився до ручки», коли протягом одного тижня у нас вкрали два велосипеди. Її діти, говорила мамб, ніколи не примикали велосипеди в дворі і жодних проблем не виникало. А тепер її внуки, прокинувшись, знайшли тільки уламки перепиляних замків. Із цього моменту мені довелося ходити пішки.

Хоча Мідлтаун на момент мого народження змінився мінімально, невдовзі почали з'являтися провісники серйозніших змін. Навіть жителям міста важко було їх помітити, бо все відбувалося поволі. Це була прихована ерозія, а не катастрофічний зсув. Але вона відбувалася – і це було очевидно, якщо знати, куди дивитися. Ті з нас, хто час від часу навідувався додому, щоразу повторювали: «Боже мій, Мідлтаун зношується».

У 1980-ті роки Мідлтаун міг похвалитися чудовим, майже ідилічним середмістям: багатолюдним торговельним квар-

талом, ресторанами, які працювали ще з довоєнних часів, і кількома барами, в яких збиралися чоловіки на кшталт папб, щоб вихилити по келиху (або кількох) пива після важкого дня в сталеливарному цеху. Найбільше у торговельному пасажі я любив місцевий «Кеймарт», розташований поруч із крамницею Дилмена – місцевою мережею бакалійних крамниць, яка мала три чи чотири відділення у місті. Зараз торговельний пасаж майже повністю занепав: приміщення «Кеймарта» стоїть пустою, а родина Дилменів закрила свою велику крамницю поруч із ним разом із рештою крамниць своєї мережі. Коли я останній раз відвідував це серце комерційного життя Мідлтауна, тут працював лише «Арбіс» – бакалійний дискаунтер – і китайський буфет. Видовище, яке я спостерігав на пасажі, нічим не здивує жителів міста. В Мідлтауні майже не залишилося бізнесів, у яких би добре йшли справи. Багато фірм взагалі закрилися. Двадцять років тому в місті працювали два торговельних центри. На сьогодні один із них перетворений на паркувальний майданчик, а інший слугує місцем для прогулянок пенсіонерів (хоч у ньому залишилося кілька магазинів).

Зараз середмістя Мідлтауна – примарне нагадування про колись могутню промисловість Америки. В його самісінькому серці, де Централ-авеню перетинається із Мейн-стрит, одна за одною вишикувалися запустілі крамнички з побитими вікнами. Давно зачинив свої двері ломбард «Річіз», хоча, наскільки мені відомо, ядуча жовто-зелена вивіска досі нагадує про нього. Неподалік від ломбарду стояла стара аптека, в якій за кращих часів продавали газовані напої на розлив і подавали коктейлі з рутбіру й морозива. На протилежному боці вулиці стоїть будинок, за зовнішнім виглядом схожий на театр, із типовою гігантською трикутною вивіскою, на якій після осипання лишилися тільки літери «ST ___ L». Якщо вам потрібно отримати кредит під заставу майбутньої зарплати або здати коштовні речі в обмін на готівку, то середмістя Мідлтауна – саме те місце, куди вам слід податися.

Неподалік від цієї алеї порожніх крамниць і забитих дошками вікон стоїть особняк Зоргів. Впливова й багата родина Зоргів в XIX столітті володіла промисловими підприємствами, зокрема великою паперовою фабрикою в Мідлтауні. Своїми жертвами на користь міста вони заслужили, щоб їхнє ім'я

красувалося на будинку місцевого оперного театру, і посприяли перетворенню Мідлтауна на пристойне місто, в якому не соромно було розмістити свої офіси компанії «Армко». Їхній велетенський особняк розташований поруч із колись величним замиським клубом. Попри всі його красоти, якесь подружжя із Мериленда нещодавно придбало особняк лише за \$225 000, тобто десь удвічі дешевше за пристойну багатокімнатну квартиру в місті Вашингтоні.

Особняк Зоргів у прямому й переносному сенсі стоїть на головній вулиці — Мейн-стрит — неподалік від скупчення розкішних будинків, у яких за своїх кращих часів жили багатії Мідлтауна. Більшість із них перебувають в аварійному стані, а ті, в яких іще можна жити, були поділені на окремі квартири для міських бідняків. Колись гордість міста, ця вулиця тепер слугує місцем зустрічі для наркашів і наркобариг. У наш час Мейн-стрит краще оминати десятою дорогою в темну пору доби.

Зміна статусу вулиці промовисто засвідчує нову економічну реальність: посилення житлової сегрегації. Кількість білого робітництва у кварталах із високим рівнем бідності зростає. Якщо в 1970 році в кварталах із більш ніж 10 % бідняків жили 25 % усіх білих дітей, то в 2000 році частка таких дітей становила 40 %. Можна не сумніватися, що на сьогодні цифра ще вища. Як констатувалося в дослідженні Інституту Брукінгса, проведеному в 2011 році, «у 2005–2009 роках у кварталах із найвищими рівнями бідності жило більше білих, місцевих уродженців, осіб із повною середньою або вищою освітою, домовласників і осіб, які не отримували державну допомогу, ніж у 2000 році»¹². Якщо читати між рядків, то це означає, що погані квартали більше не обмежуються міськими гетто; тепер вони поширилися і на передмістя.

В основі занепаду лежали складні причини. Житлова політика федерального уряду, від Закону про комунальні реінвестиції Джими Картера до суспільства власників Джорджа Буша, заохочувала громадян купувати житло. Але в усіх «Мідлтаунах» світу за володіння житлом доводиться платити високу соціальну ціну: коли зникають робочі місця, падіння вартості нерухомості заганяє людей у пастку, не дозволяючи вирватися з деяких кварталів. Навіть якщо людина хоче перебраться в

інше місце, вона не може, бо найдешевший сегмент пропозиції випадає з ринку: щоб залишитися в грі, людині потрібно заплатити більше, ніж будь-який покупець ладний віддати за її власний товар. Ціна переїзду настільки висока, що багато людей навіть не рипаються. Ясна річ, що в пастці зазвичай опиняються люди з найменшими запасами грошей; усі, хто міг собі дозволити переїзд, скористалися цією можливістю.

Керівництво міста безрезультатно намагалося відродити середмістя Мідлтауна. Найсумнозвісніший результат їхніх зусиль можна спостерігати, якщо спуститися по Сентрал-авеню до колись чарівного берега Маямі-Ривер. Із незбагнених причин експертна комісія міста вирішила перетворити нашу казкову набережну на озеро Мідлтаун. Розробники цього інфраструктурного проекту задумали перелопатити тони землі та звалити їх у річку, сподіваючись, що з цього вийде щось путнє. Із цього вийшов аж великий пшик, хоча на річці тепер красується штучний насипний острів розміром із міський квартал.

Мене завжди вражала безглуздість спроб вдихнути нове життя в мідлтаунське середмістя. Люди покидали його не через те, що там бракувало ультрамодних культурно-розважальних можливостей. Самі ці можливості зникали через те, що в Мідлтауні для їх підтримання не вистачало споживачів. А чому в місті перевелися грошовиті споживачі? Бо в ньому не вистачало робочих місць, на яких платили грошовиту зарплату. Труднощі з мідлтаунським середмістям – лише один із симптомів загальніших проблем, які спіткали тамтешнє населення, а особливо – занепаду компанії «Армко Кавасакі Стил».

«АК Стил» утворилася в 1989 році в результаті злиття «Армко Стил» із «Кавасакі» – тією самою японською корпорацією, яка виробляє невеликі, але потужні мотоцикли («ракетки між ногами», як називали ми їх у дитинстві). Більшість людей продовжувала називати компанію «Армко», маючи на це дві причини. По-перше, за словами мамб, «“Армко” збудувала це кляте місто». І вона не перебільшувала: багато найкращих парків міста та інших об'єктів були профінансовані з гаманця компанії; її представники сиділи в радах правління багатьох важливих місцевих організацій; і вона надавала фінансову підтримку місцевим школам. Тисячі мідлтаунців, серед яких був

і мій дід, працювали на неї, отримуючи пристойну зарплату, попри свій недостатній освітній рівень.

«Армко» заслужила позитивну репутацію завдяки старанному плануванню своєї політики найму. «До 1950-х років, – пише Чед Бері в книжці «Мігранти з півдня, вигнанці з півночі», – “велика четвірка” роботодавців долини Маямі-Ривер: “Проктер енд Гембл” у Цинциннаті, “Чемпіон Пейпер енд Файбер” у Гемілтоні, “Армко Стил” у Мідлтауні та “Нешнел Кеш Реджистер” у Дейтоні, – підтримувала мирні відносини з робітниками почасти завдяки... [політиці найму на роботу] родичів і друзів працівників, які раніше переселилися з інших країв. Наприклад, на “Інленд Контейнер” у Мідлтауні працювало 220 вихідців із Кентуккі, з яких 117 походили із самого тільки округу Вулф». Хоча до 1980-х років відносини між працею та капіталом погіршилися, їхній доброзичливий характер, виплеканий «Армко» (та іншими аналогічними компаніями), зберігся.

Друга причина полягає в тому, що «Кавасакі» – японська компанія. І в місті з купою ветеранів війни та їхніх родин новина про злиття компанії мала такий ефект, нібито сам генерал Тодзьо вирішив відкрити виробничий цех у Південно-Західному Огайо. Проте нічого більшого за галас критики злиття зчинити не змогли. Навіть папб, котрий раніше нахвалявся зректися своїх дітей, якщо хтось із них придбає японську автівку, припинив нарікати вже через кілька днів після новини. «Насправді, – пояснив він мені, – зараз японці наші друзі. Якщо ми й встрягнемо у війну з якоюсь із тих країн, то це будуть ті бісові китайці».

Злиття з «Кавасакі» відкривало очі на одну незручну істину: у постглобалізаційному світі займатися виробничою діяльністю в Америці ставало дедалі скрутніше. Щоб вижити, компанії на кшталт «Армко» повинні були перебудуватися. І злиття з «Кавасакі» давало «Армко» шанс на життя, без якого ця провідна компанія Мідлтауна навряд чи б узагалі вижила.

Ми з друзями, зростаючи в Мідлтауні, гадки не мали, що світ змінюється. Папб вийшов на пенсію лише за кілька років до того, з акціями компанії та щедрою пенсією на руках. Приватний парк «Армко» залишався найгарнішим і най-

привабливішим місцем відпочинку в місті, а доступ на його територію був важливим статусним символом, який означав, що твій батько (або дід) працювали в поважній компанії на відповідальній роботі. Мені важко було навіть уявити, що «Армко» – із його щедрими пожертвами студентам на навчання, на відкриття нових парків і на проведення відкритих концертів – не вічне.

Проте серед моїх друзів залишалося мало охочих працювати на цю компанію. Змалечку ми мріяли про те саме, що й більшість інших дітей: стати астронавтами, футболістами або героями бойовиків. Мені ж кортіло стати професійним цуциководом, що в тому віці здавалося цілком слушним бажанням. У шостому класі ми вже мріяли про професію ветеринара, лікаря, проповідника або бізнесмена. Але в жодному разі не сталевара. І навіть у Початковій школі імені Рузвельта, де мідлтаунська географія прирекла вчитися дітей, чийм батькам бракувало вищої освіти, ніхто не хотів працювати фізично, навіть якщо така робота відкривала перспективу пристойних умов життя на рівні середнього класу. Ніхто не вважав себе щасливцем, якщо кінець кінцем осідав працювати в «Армко»; всі ми вважали, що робота в «Армко», якщо треба, від нас не втече.

Схоже, так само думає і сучасна дівтора. Кілька років тому я спілкувався з вчителькою старшої школи Мідлтауна Дженіфер Мак-Гафі, котра працює зі школярами з груп ризику. «Багато з них просто не розуміють, що діється навколо, – зітхаючи, розповідала вона. – Тут є діти, які планують стати бейсболістами, але при цьому навіть не грають в шкільній команді, бо тренер присікується до них. Далі є такі, що дуже погано вчаться, а коли заговориш із ними про майбутнє, то згадують про “Армко-Кавасаки”: “Та я завжди зможу отримати роботу в ‘АК’. Там працює мій дядько”. Вони не бачать зв’язку між станом справ у їхньому місті та відсутністю робочих місць у “АК”». Спершу мене обурило їхня позиція: невже ці діти не бачать, який світ насправді? Хіба не видно, що рідне місто змінюється прямо на їхніх очах? А тоді я усвідомив, що ми й самі цього не помічали, то чого ж вимагати від нинішньої дівтори?

Для моїх дідуся й бабусі «Армко» – щось на кшталт економічного спасителя, який переніс їх із убогості гір Кентуккі до лав середнього класу Америки. Мій дід любив цю компанію і знав кожну марку та модель автомобілів, які виготовлялися зі сталі «Армко». Навіть після того, як більшість американських виробників машин відмовилася від сталевих кузовів, папб, угледівши старий «Форд» чи «Шевроле», зупинявся в пунктах продажу вживаних автомобілів, щоб сказати мені: «Цю сталь виготовили в “Армко”». Це був один із рідкісних випадків у житті, коли він демонстрував щире почуття гордості.

Та, попри гордість за свою компанію, він не хотів, щоб я працював на неї: «Ваше покоління зароблятиме на життя головою, а не руками», – якось сказав він мені. Єдина прийнятна робота, яку він бачив у «Армко», – інженерська, але аж ніяк не пересічного роботяги у зварювальному цеху. Десь так само думали багато інших мідлтаунських батьків і дідів. У їхній свідомості американська мрія вимагала постійного руху вперед. Фізична праця заслуговує на повагу, але це була робота для їхнього покоління. Ми ж мали би зайнятися чимось іншим. Щоб піднятися вгору, треба йти вперед. А для цього потрібна вища освіта.

І попри це, ні в кого не виникало відчуття сорому чи ніяковості через відсутність вищої освіти. Нам не говорили правди напрома; вчителі не пояснювали, що ми надто тупі або бідні, щоб вступити до коледжу. Але такі реалії були так само невід’ємною частиною нашого життя, як повітря, яким ми дихали: ніхто в наших родині не навчався у коледжі; наших старших друзів, братів і сестер цілком улаштувало подальше життя в Мідлтауні, хай які кар’єрні перспективи перед ними відкривалися; серед наших знайомих не було нікого, хто б вступив до престижного коледжу за межами штату; зате в кожного з нас був хоча б один знайомий молодик чи молодичка, які працювали не на повний день або не працювали взагалі.

У Мідлтауні 20 % першокласників державних шкіл не дотягували до випуску. Більшість не закінчувала коледж. І майже ніхто не здобував вищої освіти за межами штату. Учні не дуже й старалися, бо їхнє оточення нічого від них не очікувало й не вимагало. Багато батьків просто пливли за течією. Не пам’ятаю, щоб мене сварили за погані оцінки, поки мамб не

зацікавилася моєю успішністю в старших класах школи. Коли мені або сестрі щось не вдавалося в школі, ми час від часу чули перешіптування на кшталт: «Ну може дробі – це не її» або «Джей Ді краще даються цифри, тому не варто перейматися результатами цього диктанту».

Згідно з поширеним уявленням, усіх людей, яким поталанило прорватися нагору, можна поділити на дві категорії. Перша – просто щасливці. Вони народилися в багатих сім'ях зі зв'язками, а їхнє життя було прописане наперед іще до їхнього народження. Друга категорія – меритократи. Вони народилися геніями, а тому їм вдається геть усе, за що вони беруться. Оскільки в Мідлтауні дуже мало хто належав до першої категорії, люди вважали всіх, кому вдалося прорватися, від природи кмітливими. Для пересічного мідлтаунця наполеглива праця не мала такого значення, як природний талант.

І річ не в тім, що батьки й учителі ніколи не згадували про наполегливість і працю. І не в тім, що вони по всіх усядах заявляли, що хочуть бачити своїх дітей у майбутньому бідняками. Всі ці установки не виходили на поверхню; вони більше виявлялися в діях, аніж у словах. Одна з наших сусідок ціле життя прожила на соціальній допомозі держави, але в перервах між зверненнями до моєї бабусі позичити їй машину або купити в неї харчові талони зі знижкою вона любила просторікувати про те, як важливо бути працьовитим. «Так багато людей наживаються на нашій системі, що справді роботящим людям важко отримати допомогу, якої вони потребують», – скаржилася вона. В її голові сформувалося таке уявлення: більшість утриманців системи – безсовісні ледарюги, і лише вона становить рідкісний виняток.

У місцях на кшталт Мідлтауна люди на вгавають говорити про наполегливу працю. Можна перетнути пішки з одного кінця до іншого таке містечко, в якому 30 % молодиків працюють менше 20 годин на тиждень, і при цьому не знайти жодного, хто усвідомлює своє ледарство. Під час передвиборчої кампанії 2012 року Громадський інститут дослідження релігії – аналітичний центр лівого спрямування – оприлюднив звіт з опитування білих робітників. Опитування, серед іншого, показало, що білі робітники в середньому працюють більше годин, ніж білі з вищою освітою. Але ця теза не відповідає

істині, що можна легко продемонструвати¹³. Звіт згадуваного інституту базувався на опитуванні – тобто на тому, що люди, до яких звернулись із запитаннями, самі про себе розповіли¹⁴. Тож єдине, що доводить цей звіт, – це те, що багато людей більше говорять про роботу, ніж насправді працюють.

Звісно, причин, чому бідні люди працюють менше за інших, багато і вони не такі прості. Звалити все на їхню лінь – надто спрощене пояснення. У багатьох випадках часткова зайнятість – максимум, на який вони можуть розраховувати, бо компанії на кшталт «Армко» в сучасному світі витісняються з бізнесу, а навички й уміння їхніх працівників не знаходять застосування в сучасній економіці. Та хай через які причини бідне населення працює менше, риторика тяжкої праці різко контрастує з об'єктивною реальністю. Мідлтаунська малеча потрапляє в пастку цього контрасту і не знає, як їй із цим бути.

У цьому аспекті, як і в багатьох інших, шотландсько-ірландські мігранти нагадують своїх співвітчизників, які залишилися в «ямці». В одному документальному фільмі телекомпанії НВО, присвяченому горянам східної частини Кентуккі, патріарх великої аппалацької родини, розповідаючи про себе, проводить чітке розмежування між роботою, гідною чоловіків, і жіночою роботою. І якщо з його слів стає цілком зрозуміло, що він має на увазі під «жіночою роботою», то яку роботу він вважає прийнятною для себе, збагнути дуже важко. Очевидно, ідеться не про оплачувану зайнятість, позаяк цей чоловік ніколи в житті не працював на оплачуваній роботі. І нарешті після його довгих роз'яснень із уст його сина звучить убивчий вердикт: «Батько каже, що напрацювався за життя. Але все, чим він працював, – це його срана дупа. Чому не скажеш правди, та? Батько був алкоголіком. Постійно перебував на підпитку і не приносив їжі додому. Мама утримувала всю малечу. Якби не вона, ми б не вижили»¹⁵.

Паралельно із суперечливими уявленнями щодо цінності фізичної праці ніхто не мав жодного уявлення, як зачепитися за розумову працю. Ми не уявляли, що по всій країні, ба навіть у нашому рідному місті інші діти вже вступили в змагання за успіх у подальшому житті. У першому класі школи ми на початку уроків грали в таку гру: вчитель називав сьогоднішнє

число, а ми один за одним повинні були запропонувати математичне рівняння, в результаті якого можна це число отримати. Наприклад, якщо було четверте число місяця, можна було відповісти «два плюс два» й здобути винагороду у вигляді невеликої цукерки. Одного дня ми дійшли до тридцятого числа. Учні, які сиділи переді мною, пішли стандартним шляхом: «двадцять дев'ять плюс один», «двадцять вісім плюс два», «п'ятнадцять плюс п'ятнадцять». Я задумав перевершити їх і викликати захват у вчителя.

Тож, коли настала моя черга, я гордо вимовив: «П'ятдесят мінус двадцять». Учитель був задоволений і вручив мені цілих дві цукерки за сміливість у застосовуванні віднімання, яке ми вивчили лише за кілька днів до того. Та за мить, коли я ще променів од задоволення собою, з уст іншого учня пролунало: «Десять *на* три». Я уявлення не мав, що це навіть означає. *На?* Що це за *на*?

Радість учителя не мала меж, і мій конкурент тріумфально прибрав до рук не дві, а цілих три цукерки. Вчитель сказав кілька слів про множення і запитав, чи хтось іще з нас чув про таку річ. Ніхто не підняв руки. Я ж почувався розтоптанним і того дня повернувся додому, заливаючись сльозами. Мені здавалося, що моє незнання множення впливає із дефективності моєї особистості. Тому я просто почувався *дурнем*.

Не моя вина, що до того дня я ніколи не чув слова «множення». Ми його ще не проходили в школі, а моя родина не збиралася за столом, щоб розв'язувати математичні завдання. Проте для малої дитини, яка хотіла добре вчитися в школі, це була нищівна поразка. Мій незрілий мозок не розумів різниці між інтелектом і знанням. Тому я подумав, що я просто ідіот.

І хоча до того дня я ще нічого не знав про множення, папó, якому я, повернувшись додому, розповів про свою глибоку печаль, перетворив цю поразку на справжній тріумф. Іще до вечері я опанував не тільки множення, а й ділення. Протягом двох наступних років ми з дідусем раз на тиждень виконували дедалі складніші математичні вправи, за успішне розв'язання яких мене винагороджували морозивом. Інколи я доводив себе до нестями, намагаючись зрозуміти якесь поняття, і зрештою здавався, визнаючи поразку. Папó давав мені подутися кілька

РОЗДІЛ 4

хвилин, а відтак ми з ним починали все з початку. Мама ніколи особливо математикою не переймалася, але вона повела мене в державну бібліотеку ще до того, як я навчився читати, оформила мені читацький квиток і показала, як ним користуватися. Вона також завжди дбала, щоб удома в нас були дитячі книжки.

Отже, попри весь тиск із боку оточення, який я відчував од ровесників і громади, вдома мені транслювали зовсім іншу мораль. Мабуть, вона й урятувала моє життя.

Розділ 5

Гадаю, я не єдиний, хто пам'ятає кілька подій із життя до досягнення шести-семирічного віку. Зокрема, пригадую, як у чотири роки, видаючи себе за Неймовірного Халка, я заліз на стіл у обідній кімнаті нашої невеличкої квартири і шосили вдарив головою об стіну, щоб показати, наскільки моя голова міцніша за будь-яку будівлю (як з'ясувалося, в цьому я помилявся).

Пам'ятаю також, як мене потайки провели в лікарню до дядька Тибері. Як сидів на колінах у мамі Блентон, коли та на світанку вголос читала біблійні історії. Пригадую, як гладив м'який ворс на її підборідді і цікавився, чи всіх старих жінок Господь обдаровує волоссям на обличчі. Пам'ятаю, як у ямці пояснював пані Гайдорн, що мене звать Джей Ді — це були мої ініціали: Джей-крапка-Ді-крапка. Пам'ятаю, як Джо Монтана заробив переможний тачдаун у фінальній грі Національної футбольної ліги проти місцевих «Цинциннаті Бенгалс». Також у моїй пам'яті зберігся той день у дитсадку на початку вересня, коли за мною заїхали мама та Ліндзі й сповістили, що я більше ніколи в житті не побачу свого батька. З їхніх слів, він дав згоду на моє усиновлення іншим чоловіком. Це була найсумніша новина в моєму житті.

Мій батько — Дон Баумен — був маминим другим чоловіком. Вони побралися в 1983 році, а розлучилися, коли я ледь зіп'явся на ноги. Через кілька років після розлучення мама одружилася знову. Коли мені виповнилося шість років, батько погодився, щоб новий чоловік мами мене всиновив, і на наступні шість років перетворився для мене на привид минулого. З ним у мене пов'язані лише декілька згадок. Пам'ятаю, що він любив Кентуккі, його мальовничі гори та зелені пологі схили довкола тамтешніх сіл. Він пив «Роял Краун Колу» та говорив із виразним південним акцентом. Батько пиячив, але

зав'язав, коли вступив у церкву п'ятидесятників. Проводячи час із ним, я завжди відчував любов із його боку: саме тому мене так вразило, що він «більше не хоче мене», як пояснили мені мама та мамó. В нього тепер була інша дружина та двоє маленьких дітей, котрі посіли моє місце.

Боб Геймел – спершу мій вітчим, а потім названий батько – добре ставився до мене та Ліндзі. Мамó, утім, його не жалувала. «Те беззубе сране гальмо», – так називала вона його в розмовах із моєю матір'ю, радше за все керуючись культурними та класовими міркуваннями. Все своє життя мамó силкувалася побороти обставини, в яких народилася. Хоч її саму не назвеш багатою, але вона хотіла, щоб її діти здобули освіту, знайшли офісну роботу й одружилися з освіченими представниками середнього класу – тобто з людьми, зовсім не схожими на мамó й папó. А от Боб був ширісінький гілбілі: він майже не знав свого батька і відтворював свій дитячий досвід у власному житті. У нього вже було двоє дітей, з якими він майже не бачився, хоча вони жили у Гемілтоні – містечку в п'ятнадцяти кілометрах на південь від Мідлтауна. Половина його зубів згнила, а ті, що лишилися, почорніли, побуріли й деформувалися внаслідок щоденного споживання солодкої газованки й уникання візитів до стоматолога. Вилетівши з останніх класів школи, він заробляв на життя як водій вантажівки.

Згодом ми всі дізналися, що Боба було за що не любити. Але початкова неприязнь мамó зумовлювалася тими його особливостями, які найбільше нагадували їй її власне життя. Імовірно, мамó розуміла те, що я усвідомив лише двадцять років потому: що належність до певного соціального класу в Америці визначається не тільки кількістю грошей. Бажання, щоб її діти жили краще за неї, не обмежувалося освітою і роботою, якої вона для них бажала, а торкалося також стосунків, у які вони вступали. Коли йшлося про шлюбних партнерів для її дітей або про батьків для її онуків, мамó (свідомо чи ні) відчувала, що вона не найкращий приклад для них.

Коли Боб офіційно став моїм батьком, мати змінила мені ім'я з Джеймса Доналда Баумена на Джеймса Дейвіда Геймела. До того часу перше ім'я мого рідного батька було моїм другим ім'ям. У процесі усиновлення мати стерла останню

згадку про його існування. Але літера «ді» залишилася на місці, тож ініціали стали моїм незмінним прізвиськом – Джей Ді. Мати сказала, що тепер мене зватимуть Дейвід на честь дядька Дейвіда, старшого брата мамі, котрий курих траву. Цей аргумент звучав слабко навіть для шестирічного хлопчика. Їй підійшло би насправді будь-яке ім'я на літеру «ді», якщо це не було ім'я «Доналд».

Спершу наше нове життя з Бобом скидалося на звичайний сімейний телесеріал. Шлюб мами і Боба виглядав щасливо. Вони купили будинок за кілька кварталів од мамі (настільки близько, що коли хтось займав убиральню або мені кортіло перекусити, я просто йшов до мамі). Мама нещодавно отримала ліцензію медсестри, а Бобу підвищили зарплатню, тож грошей нам вистачало. Ось так із бабусею, котра могла в одній руці тримати пістолет, а іншою підкурювати, та моїм новим законним батьком ми створили хоч і дивну, але щасливу сім'ю.

Моє життя увійшло в передбачуваний ритм: я ходив до школи, повертався додому і вечеряв. Майже щодня я навідувався до мамі й папі. Папі сидів, покуруючи, на ганку, а я вмощувався поруч і слухав його теревені про політику чи металургійну профспілку. Коли я навчився читати, мама купила мені першу книжку із серії «Космічне дитя», а коли я швидко її проковтнув, мене хвалила. Я любив читати, любив розв'язувати математичні задачі разом із папі, а ще любив догоджати мамі своєю поведінкою.

З мамою мене пов'язували ще й кілька інших речей, зокрема наш улюблений спорт – футбол. Я прочитав усе, що міг, про Джо Монтану – найвеличнішого квотербека всіх часів, дивився кожен його гру та писав фанатські листи «Сан-Франциско Фортинайнерс», а згодом і «Канзас-Сіті Чифс» – двом командам, за які він виступав. Мама знаходила у бібліотеках книжки про футбольну стратегію, і ми робили невеличкі моделі поля із картону й наявних монет – одним центом позначали захисників, а п'ятьма і десятьма центами – нападників.

Мама хотіла, щоб я знав не лише правила, а й стратегію футболу. Ми тренувалися на нашому штучному картонному полі, імітуючи різні ігрові ситуації. Що станеться, якщо певний лайнмен (потертий п'ятицентовик) не зуміє виконати блок?

Що може вдіяти квотербек (десятицентовик), якщо немає відкритого ресивера (інший десятицентовик)? У нас не було шахів, але був футбол.

Мама більше за всіх в нашій родині хотіла, щоб ми спілкувалися з дуже різними людьми. У неї був друг Скот, доброзичливий літній чолов'яга-гей (як вона пояснила пізніше), котрий несподівано помер. За її порадою я подивився фільм про Раяна Вайта – трохи старшого за мене хлопця, котрий підхопив ВІЛ через переливання крові і якому довелося домагатися через суд, щоб його повернули до школи. Коли я нарікав на школу, мама нагадувала мені про Раяна і казала, як мені поталанило, адже здобувати освіту – це велика удача. Її так сильно вразила історія Вайта, що, коли в 1990 році хлопець помер, вона написала листа його матері.

Мама щиро вірила в силу освіти. Вона була кращою ученицею свого класу, але не змогла вступити до коледжу, бо через кілька тижнів після випуску народила Ліндзі. Врешті-решт, вона таки закінчила місцевий дворічний комунальний коледж, здобувши там фах медсестри. Мені було, мабуть, сім-вісім років, коли вона почала працювати медсестрою на повний робочий день. Мені подобалася думка, що я теж посприяв її успіхові: «допомагав» їй учитися, повзаючи по ній, і практикуватися брати кров із моїх молодих судин.

Інколи мама перегинала зі своєю одержимістю освітою. У третьому класі під час підготовки дослідницького проекту на конкурс вона контролювала кожен мій крок – від планування до підготовки робочих записів і презентації. В останній вечір проект набув того вигляду, якого і заслуговував: він скидався на роботу дещо недбалого третьокласника. Я пішов спати, сподіваючись, що завтра вранці прокинусь, презентую свій слабенький проект і назавжди про нього забуду. Оскільки це був конкурс, я навіть плекав надію, що за належного красномовства зумію пройти на наступний етап. Але вранці я виявив, що мама повністю переробила мою презентацію. Тепер вона виглядала так, наче її спільними силами зробили науковець і професійний дизайнер. Мій виступ справив глибоке враження на журі, але, коли я не зміг відповісти на їхні запитання (на які мав би знати відповідь автор мого колажу),

вони запідозрили, що тут щось не так. До фінального етапу конкурсу я не пройшов.

Цей випадок навчив мене не тільки тому, що свою роботу слід робити самотужки, а й тому, що моя мама вважає розумову роботу дуже важливою. Ніщо не приносило їй більшої радості, ніж чергова прочитана мною книжка і прохання дати ще одну. Всі казали мені, що моя мама – найрозумніша людина в їхньому житті. І я вірив їм. Вона і справді була найрозумнішою людиною із тих, кого я знав.

На південному заході Огайо за часів мого дитинства нас вчили цінувати вірність, честь і мужність. У п'ять років мені вперше розквасили носа, а в шість під оком красувався перший синець. Кожна з цих бійок розпочиналася з того, що хтось ображав мою матір. Глузувати над матір'ю було зась, а за на-смішки над бабусею винний ніс найжорстокіше покарання, на яке були спроможні мої кулаки. Мамоб і папоб навчили мене основним правилам бійки: ніколи не бий першим; якщо хтось починає бійку, то завершуєш її ти; коли ображають твою родину, то, навіть якщо ти ніколи не б'єш першим, можна цим принципом знехтувати. Останнє правило було негласним, але всі його виконували. Якось Ліндзі зустрічалася з хлопцем на ім'я Дерек, мабуть, це був перший бойфренд у її житті. Він кинув її через кілька днів, і сестра впала в глибокий смуток, на який здатна тільки тринадцятирічна дівчина. Тож, побачивши одного дня, як Дерек іде повз наш будинок, я вирішив із ним розібратися. Він був на п'ять років старший і на п'ятнадцять кілограмів важчий за мене, але я двічі кидався на нього, хоча він щоразу без особливих зусиль валив мене на землю. Коли я підвівся і посунув на нього втретє, йому увірвався терпець і він став мене гамселити. Я побіг до будинку мамоб по першу допомогу, весь у сльозах і трохи в крові. А бабуса просто посміхнулася і сказала: «Ти правильно зробив, любий. Дуже правильно».

Бійкам, як і багатьом іншим речам, мамоб вчила мене на ділі. Вона ніколи не застосовувала до мене тілесних покарань, бо ніколи їх не схвалювала, виходячи з власного негативного досвіду. Але коли я спитав її, як це, коли тебе б'ють в обличчя,

вона показала мені на практиці, без вагань виписавши мені сильного ляпаса по щоці. «Не надто це й боляче, правда?» Я погодився. Удар по обличчю і справді був не таким страшним, як мені здавалося. Вона завжди наголошувала на одному з найважливіших правил бою: якщо не натрапиш на справжнього бійця, схопити удар по пиці – не велика біда. Краще отримати удар по обличчю, ніж утратити можливість нанести власний. Її друга рекомендація – треба стояти боком, щоб ліве плече дивилося на суперника, і тримати руки піднятими, оскільки так «у тебе набагато важче влучити». Третє правило – треба бити всім тілом, а особливо потрібно вкладатися в удар стегнами. Дуже мало людей, пояснювала мамб, розуміють, наскільки мало значить кулак у справжній колотнечі.

Попри застереження, що бити першим не можна, наш негласний кодекс честі давав змогу легко провокувати суперника вдарити першим. Якщо тобі справді кортілося з кимось побитися, треба було всього лише образити його матір. Ніякий самоконтроль не дозволив би стерпіти насмішку над мамою. «Твоя мати така жирна, що в її сраки окремих поштовий індекс», «твоя мати така селючка, що в неї навіть на вставному зубі дірки» або просто «твою ж матір!». Так звучав заклик до бійки, байдуже, хотів ти битися чи ні. Не помстившись за подібні насмішки, ти втрачав честь, гідність і навіть своїх друзів. Це означало би, що ти підеш додому і боятимешся зізнатися сім'ї, як сильно ти їх зганьбив.

Не знаю чому, але через кілька років ставлення мамб до бійок змінилося. Я вчився у третьому класі та щойно програв у змаганнях із бігу, тому мені не лишалося нічого іншого, як провчити пихатого переможця. Нашу чергову бійку на шкільному подвір'ї перервала мамб, котра саме нагодилася. Вона суворо запитала мене, чи не забув я її слова про те, що бійка виправдана лише у випадку самооборони. Я не знав, що сказати, – кілька років тому вона ще підтримувала негласне право обстоювати свою честь кулаками. «Колись я побився і ти сказала мені, що я все зробив правильно», – відрізав я. А вона відповіла: «Що ж, я помилялася. Не слід битися, поки тебе не вимусили». *Ось це* і справило найбільше враження. Мамб ніколи не визнавала своїх помилок.

Наступного року я зауважив, що один забіяка з нашого класу став постійно чіплятися до конкретної жертви – хлопця-дивака, з яким ми майже не спілкувалися. Знаючи про мої попередні подвиги, мене обходили боком любителі поцькувати. Мені ж, як і більшості дітей, цілком достатньо було того, що мене не чіпають шкільні забіяки. Проте одного дня забіяка знову образив свою жертву і це почув я. В мені закипіло гостре бажання вступитися за бідолаху. Чомусь хлопчина викликав особливе співчуття, і здавалося, що це цькування йому справді дошкуляє.

Після школи під час розмови з мамою я не зміг стримати сльози. Я відчував свою глибоку провину за те, що не вступився за бідолаху, просто припишкнувши в стороні і спостерігаючи, як хтось інший перетворює його життя на пекло. Вона запитала, чи розповів я про цей випадок учительці, і я підтвердив, що розповів. «Цю курву треба запроторити до в'язниці за те, що вона сидить і нічого не робить». А потім вона сказала слова, які я ніколи не забуду: «Інколи, любий, треба лізти у бійку, навіть якщо це не самооборона. Бо це просто правильний учинок. Завтра ти повинен заступитися за того хлопця і, якщо треба, постояти і за себе самого». А потім вона навчила мене прийому: швидкий і потужний удар прямо в живіт («і не забувай вкладатися в нього стегнами!»). «Якщо він кине тебе на тебе, вріж йому прямо в пупок».

Наступного дня я прийшов до школи весь на нервах, плекаючи надію, що наш забіяка візьме на день паузу. Але коли клас у звичному безладі вишиковувався в чергу на обід, він (його звали Крис) запитав мого підопічного, чи той знову сьогодні збирається розпускати соплі. «Стули пельку, – сказав я йому, – і не чіпай його». Крис підійшов до мене, штовхнув і запитав, що я збираюся далі робити. Я посунув прямо на нього, сперся на праву ногу і з усієї дури вклався ударом прямо в його живіт. Він відразу опустився на коліна (це виглядало жахливо) і, очевидно, не міг перевести дух. Я зрозумів, що справді забив його, бо Крис неперервно кашляв і не міг вдихнути повітря. Він навіть виплюнув трохи крові.

Крис відправився у медпункт, і, коли я зрозумів, що не вбив його і не матиму справи з поліцією, мої думки переключилися на систему шкільного правосуддя – чи усунуть

мене від навчання, чи виженуть зі школи, і як надовго. Під час перерви, поки інші діти гралися, а Крис отримував допомогу в медпункті, вчителька завела мене в клас. Я думав вона повідомить, що викличе батьків і мене виставлять зі школи. Натомість вона прочитала мені лекцію про бійки і провела індивідуальне заняття з письма, щоб не випускати мене на подвір'я. Я вловив в її поведінці нотку схвалення, через що і досі запитую себе, чи не політика школи заважала їй втихомирити цього забіяку. Хай там як, мамó дізналася про цю бійку особисто від мене і похвалила мене за по-справжньому гарний учинок. Це був останній випадок, коли я з ким-небудь бився навкулачки.

Поступово я усвідомлював, що наші сімейні справи пішли під укіс і що в цьому ми схожі на більшість навколишніх сімей. Мої батьки постійно сварилися, чим скидалися на інших батьків. І хоча мої бабуся з дідусем зіграли в моєму вихованні не меншу роль, ніж мама і Боб, для гілбілі це нормальний стан справ. Ми не проводимо наші дні у злагоді невеличких нуклеарних сімей. Ми живемо безладним життям у широкому колі тіток і дядьків, дідусів і бабусь та двоюрідних родичів. Саме таке життя було даровано мені, і при цьому мені ще й пощастило.

Коли мені було близько дев'яти років, проблеми вдома різко почали наростати. Втопившись від постійної присутності папó і хронічних «утручань» мамó, мама і Боб вирішили переїхати в округ Пребл, малолюдну сільську частину Огайо, що в 55 кілометрах від Мідлтауна. Попри дитячий вік, я розумів: це найгірше, що може зі мною статися. Мамó і папó були моїми найкращими друзями. Вони допомагали робити уроки і пригощали смачненьким, коли я гарно поведився або виконував якесь складне шкільне завдання. Крім того, вони мене охороняли. Я не знав страшніших людей, ніж вони – двоє літніх горян, які всюди, незалежно від обставин, тримають у кишені та під сидінням машини зарядженого пістолета. Завдяки їм зло боялося зірватися з прив'язі.

Боб був третім чоловіком моєї матері, але казати, що Бог любить трійцю, тут було б недоречно. Коли ми переїжджали

в Пребл, мама з Бобом уже почали битися, і зазвичай ці бійки траплялися в пізній час. Вони говорили одне одному речі, котрі друзі і родичі не повинні казати: «Пішов ти!» або «Забирайся геть – назад у свій трейлерний парк!» – гримала час від часу мама, натякаючи Бобові на його триб життя до шлюбу. Інколи ми з мамою по кілька днів переховувались у місцевому motel, аж поки мамó і папо́ не переконували її, що сімейні проблеми слід владнати.

Мама мала такий же запал як мамó і під час домашніх чвар ніколи не дозволяла робити із себе жертву. Це також означало, що вона могла легко зробити з мухи слона. Якось у другому класі під час футбольної гри одна висока й гладка мамця пробуркотіла, мовляв, чого це після попереднього розіграшу м'яч передали мені. Мама, сидячі в наступному ряді, почула її коментар і відповіла, що м'яч мені дали тому, що, на відміну від її сина, я не жирний шмат лайна, вирощений іншим жирним шматом лайна. Згодом я помітив на трибуні якесь хвилювання – Боб силкувався відтягнути маму від жінки, чие волосся вона все ще міцно тримала в руках. Після гри я поцікавився в мами, що сталося. Вона відповіла лаконічно: «Ніхто не сміє ображати мого хлопчика». Я засяяв од гордості.

У Преблі, що в 45 хвиликах їзди від Мідлтауна, сварки мами і Боба нерідко перетворювалися на змагання з крику. Часто вони сперечалися через гроші, що було доволі безглуздо для сільської огайської родини зі спільним річним доходом понад сто тисяч доларів. Але сварилися вони через своє марнотратство – нова машина, вантажівка, басейн. Коли їхній недовговічний шлюб розпався, вони мали борг у кілька десятків тисяч доларів і не знали, як його повертати.

Але гроші були найменшою з наших проблем. Спершу мама і Боб ніколи не вдавалися до насильства, але з часом усе змінилося. Якось вночі я прокинувся від гуркоту битого посуду (мама жбурляла тарілки в Боба) і побіг донизу подивитися, що сталося. Він притис її до кухонного столу, а вона дряпала й біла його. Коли мама впала на підлогу, я підбіг до неї. Боб кинувся на нас, а я підвівся і вдарив його в обличчя. Він зробив крок назад (як мені здалося, щоб замахнутися), а я, злякавшись, розпластався на підлозі, прикривши голову руками. Проте зворотного удару не було (Боб ніколи не вдавався

до тілесних покарань) і саме завдяки моєму втручанню бійку вдалося припинити. Боб звалився на диван і мовчки сидів, утупившись у стіну, поки ми з мамою йшли спати нагору.

На суперечках мами і Боба я вчився врегулюванню сімейних конфліктів. З них я виніс такі висновки: ніколи не говори спокійно, якщо можеш кричати; коли бійка вже заварилася, то можна роздавати ляпаси і стусани, але пам'ятай, що чоловік ніколи не починає першим; завжди висловлюй свої почуття так, щоб образити й принизити противника; якщо все це не допомагає, хапай дітей і собаку, біжи до місцевого мотелю і не кажи своєму партнерові, де тебе шукати, — якщо він чи вона знатиме, де перебувають діти, то буде менше хвилюватись і твій від'їзд буде не таким ефективним.

У мене впала шкільна успішність. Часто вночі я не міг спати через гармидер — гуркіт меблів, гучний тупіт, крики, а інколи биття посуду. Вранці прокидався невиспаним і пригніченим, а шкільний день проводив у роздумах про те, що чекає на мене вдома. Я просто хотів кудись утекти і посидіти в спокої. Нікому не міг розповісти, що відбувається, оскільки це було б надто відверто. Хоча я ненавидів школу, свій дім я ненавидів іще більше. Коли вчителька повідомляла, що лишилося кілька хвилин до дзвінка і час складати речі, моє серце стискалося. Я дивився на годинник як на бомбу сповільненої дії. Навіть мамі не розуміла, наскільки кепсько йшли справи. І падіння моєї шкільної успішності було лише першою ластівкою.

Звісна річ, не кожен день був такий кепський. Але навіть коли вдома все йшло спокійно, атмосфера панувала така напружена, що я постійно очікував зриву. Мама і Боб уже не посміхалися одне одному, а ми з Ліндзі не чули від них теплих слів. Ніхто не знав, у яку саме мить невлучне слово перетворить звичайний обід на жахливу сварку або коли саме невеличка дитяча витівка обернеться польотом тарілки чи книжки через усю кімнату. Здавалося, що ми живемо на мінному полі — один неправильний крок і «бабах!».

До того часу я завжди був фізично розвиненим і здоровим хлопчиком. Постійно робив фізичні вправи і хоча харчувався всім без розбору, це мені не надто шкодило. А тепер я став набрати вагу і до п'ятого класу вже був добряче гладеньким. Я став часто нездужати та скаржитися шкільній медсестрі на

біль у животі. Хоча тоді я цього не розумів, але травми від згубної атмосфери вдома сильно шкодили моєму здоров'ю. «Ознаками неблагополучного життя учнів молодших класів можуть бути скарги на стан здоров'я, наприклад біль у животі, в голові та інших частинах тіла, – стверджується на одному ресурсі для шкільних працівників, котрі мають справу із дітьми з неблагополучних сімей. – У таких учнів можуть спостерігатися зміни у поведінці, зокрема підвищена дратівливість, агресія та злість. Поводяться вони непослідовно. Успішність таких учнів характеризується різкими перепадами, вони не можуть зосередитися та часто пропускають заняття». І от цікаво: мене справді мучили закрепи чи я просто ненавидів нове місто, в якому опинився?

Мама і Боб нічим особливим не відрізнялися від інших. Навряд чи можливо перелічити всі скандали і сварки, свідком яких я ставав за межами своєї сім'ї. Граючись із сусідським хлопчиком у його дворі, ми інколи чули крики його батьків і тікали на дорогу, щоб куди-небудь сховатися. Сусіди папó сварилися настільки голосно, що ми чули їх, сидячи вдома, і тоді дідусь коментував: «Прокляття, вони знов за своє!» Одного разу в місцевому китайському ресторані я побачив, як молода пара зчинила сварку, яка переросла в какофонію прокльонів і образ. Ми з мамó мали звичку тримати відкритими вікна на одній зі сторін її дому, тож могли чути зміст запальних перепалок між бабусиною сусідкою Петі та її приймаком. Спостерігати, як люди репетують, ображають, а інколи й б'ють одне одного – невід'ємна частина нашого життя. З часом ти вже й не звертаєш на це уваги.

Я завжди думав, що саме так повинні спілкуватися між собою дорослі. Але після весілля Лорі та Дена, на власні очі побачив, що існують винятки. Мамó говорила, що Ден і тітка Ві ніколи не кричать одне на одного, бо Ден не такий, як усі. «Він святий», – повторювала вона. Коли ми ближче познайомилися з усією ріднею Дена, виявилось, що вони просто люб'язніші в спілкуванні між собою. Вони не підвищували голос одне на одного на людях. Також у мене склалося стійке враження, що наодинці вони теж не особливо сваряться. Мені здавалося, що вони лицемірять. Але тітка Ві описувала їхню поведінку по-іншому: «Я знала, що вони не прикидаються,

тому думала, що вони просто диваки. І вони ширі у своєму дивацтві».

Ця безкінечна ворожнеча брала своє. Мене досі тіпає від самої згадки про неї. Серце починає калатати, а шлунок, здається, от-от виверне. Змалечку мені хотілося тільки одного – сховатися десь від цих сварок, утекти до мамі або розчинитися в повітрі. Але ховатися було нікуди, адже те саме відбувалося всюди.

З часом мені стали подобатися ці скандали. Замість того, щоб ховатися від них, я біг униз і припадав вухом до стіни, щоб краще розчути. Моє серце так само калатало, але тепер уже від особливого передчуття, як перед кидком у кошик у баскетбольній грі. Навіть у бійках, що заходили надто далеко – наприклад, коли мені здалося, що Боб врже й мені, – я опинявся не як хоробре дитя, яке прагнуло зупинити колотнечу, а як необачний глядач, котрий підійшов надто близько до учасників протистояння. Те, що я ненавидів, стало для мене чимось на кшталт наркотику.

Одного дня я повернувся зі школи й побачив коло дому машину мамі. Це був тривожний знак, адже вона ніколи не навідувалася до нас у Пребл без попередження. Цього разу вона обійшлася без церемоній, бо мама лежала в лікарні після спроби накласти на себе руки. Хоча перед моїми очима проходило чимало життєвого бруду, але багато що, як з'ясувалося, ховалося від моїх одинадцятирічних очей. На роботі у мідлтаунській лікарні мама познайомилася з місцевим пожежником, закохалася і закрутила з ним довготривалий роман. Того ранку Боб накинувся на неї, вимагаючи пояснень і розлучення. Мама втекла від нього на своєму новісінькому мінівені й зумисно врізалася у телефонний стовп. Принаймні так вона сказала. Мамі мала власну теорію: мама просто хотіла відвести увагу від своєї подружньої зради й фінансових проблем. За її словами: «Хто ж укорочує собі віку, з розгону розбиваючи машину? Якби вона справді хотіла накласти на себе руки, то просто взяла б у мене один із пістолетів».

Ми з Ліндзі значною мірою поділяли думку мамі і відчували глибоке полегшення: мама не отримала серйозних травм, а її спроба самогубства покладе кінець нашому експериментальному усамітненню в окрузі Пребл. Вона провела

в лікарні всього кілька днів, а через місяць ми повернулися до Мідлтауна, де оселилися ще на один квартал ближче до мамб, ніж колись, але наші лави поріділи на одного чоловіка.

Попри повернення в рідні пенати, мама поводитися дедалі менш передбачувано. Вона скидалася не так на матір, як на однокімнатницю, яка серед нас трьох — мами, Ліндзі й мене — вела найбільш розгульне життя. Я лягав спати, але опівночі прокидався, саме тоді поверталася додому Ліндзі, завершивши свої підліткові справи, а потім прокидався о другій чи третій годині ночі, коли додому приходила мама. Вона заводила нових друзів, зазвичай, молодших за себе та без дітей. У неї постійно змінювалися кавалери — кожні кілька місяців починалися нові стосунки. Все було настільки погано, що навіть мій кращий друг коментував її «помісячних фаворитів». Життя привчило мене постійно перебувати в умовах непередбачуваності, але непередбачуваності іншого типу: до бійок і втеч із дому або, в особливо кепських випадках, до маминих нападок на нас, які могли супроводжуватися ляпасами і стусанами. Мені таке життя не подобалося (а хто ж таке любить?), але її новий стиль життя був дуже дивним. Хай там що можна було раніше сказати про мою матір, але вона точно не була гулякою. Проте із нашим поверненням до Мідлтауна все змінилося.

Разом із гулянками прийшов алкоголь, а разом із ним — алкогольна залежність і п'яні витівки. Одного дня, коли мені було років дванадцять, мама сказала щось таке (що саме я не пам'ятаю), що я вибіг босим на вулицю і побіг до мамб. Протягом двох днів я відмовлявся розмовляти й бачитися з нею. Папо стривожився, що стосунки між його дочкою і її сином так зіпсувалися, тому вмовляв мене з нею.

Я вислухав її вибачення, котрі чув уже мільйони разів. Мама завжди вибачалася дуже вміло. Мабуть, у неї не було й вибору — якби вона не говорила нам «пробач», то ми з Ліндзі ніколи б не розмовляли і нею. Але мені здається, що свої вибачення вона завжди говорила щиро. Глибоко в серці вона завжди відчувала провину за скоєне і, можливо, навіть вірила, що «цього ніколи не станеться знову». Але все невблаганно повторювалося.

Цей раз не став винятком. Надмірне розкаяння мами було наслідком її надмірних гріхів. Тож вона вирішила спокутувати

їх високою ціною: пообіцяла сходити зі мною у торговельний центр і купити футбольні картки. Футбольні картки були моєю Ахіллесовою п'ятою, і я погодився. Мабуть, це була найбільша помилка в моєму житті.

Ми виїхали на шосе, і я сказав їй щось таке, що вибило її із колії. Вона розігналася кілометрів до ста шестидесяти на годину і сказала, що зараз розіб'є машину, щоб ми обоє загинули. Я переліз на задне сидіння, сподіваючись, що якщо пристебнуся одразу двома пасками безпеки, то матиму більше шансів на виживання. Це розлютило її ще більше, і вона зупинилася, щоб відлупцювати мене. Скориставшись моментом, я вистрибнув із машини і побіг світ за очі. Ми були у сільській частині штату, і я гнав через безкрайне поле, відчуваючи як гостре бадилля січе мене по ногах. Я добіг до невеличкого будинку, поряд з яким був басейн. Його власниця – гладка жіночка маминого віку – саме лежала на воді, насолоджуючись червневим сонцем.

– Подзвоніть моїй мамó! – закричав я. – Будь ласка, допоможіть! Моя мама хоче вбити мене!

Поки я перелякано озирався, остереігаючись появи своєї матері, жінка вилізла з басейну. Ми зайшли у будинок, з якого я зателефонував мамó і надиктував їй адресу. «Будь ласочка, не зволікай! – благав я її. – Мама ось-ось знайде мене».

І вона знайшла. Мабуть, вона бачила, куди саме я біг від дороги. Мама стала гупати у двері та вимагати, щоб я негайно вийшов. Я благав жінку не відчиняти дверей, і вона замкнулася на замок, пообіцявши мамі, що якщо та спробує зайти, то нацькує на неї двох собак (обидві були розміром не більше середнього kota). Врешті-решт, мама зламала двері та виволокла мене на двір, а я верещав і чіплявся за все, що траплялось під руку, – за вхідні двері, за перила на сходах, за траву на дворі. Жінка стояла й дивилася на нас, а я ненавидів її за бездіяльність. Проте вона дещо таки зробила: в короткий проміжок часу між дзвінком до мамó і приходом мами вона викликала поліцію. Тож поки мама тягнула мене до машини, нагодилися дві поліцейські машини. На маму вдягли наручники, але вона не вгомнялася. Тож її силою запхнули на задне сидіння патрульної машини. А потім кудись повезли.

Другий коп посадив мене на задне сидіння своєї автівки,

і ми стали чекати приїзду мамб. Ще ніколи я не почувався настільки самотнім, слухаючи, як полісмен допитував власницю будинку – все ще вдягнуту в мокрий купальник і оточену двома крихітними вартовими песиками, – а я не міг відкрити машину із середини і тільки міг гадати, як довго ще мені доведеться чекати приїзду мамб. На мене вже накопилася дрімота, коли нарешті двері відчинились і в машину вскочила Ліндзі, пригорнувши мене до грудей так сильно, що мені перехопило подих. Ми не плакали і нічого не говорили. Я просто сидів у її сталевих обіймах і насолоджувався відчуттям, що все нарешті гаразд.

Коли ми вийшли з машини, я кинувся в обійми мамб і папб, котрі розпитували, чи все зі мною добре. Мамб покрутила мене, щоб пересвідчитися, що я в порядку. Папб розпитував полісмена, де йому знайти свою заарештовану дочку. А Ліндзі не зводила з мене очей. Це був найжахливіший день у моєму житті. Але його найгірша частина була вже позаду.

Коли ми повернулися додому, ні в кого не було сил говорити. Мамб грізно мовчала. Я сподівався, що до того часу, як маму відпустять із в'язниці, мамб трохи заспокоїться. В мене не було сил триматися на ногах, і все, чого хотілося – впасти на диван і подивитися телевізор. Ліндзі пішла нагору й задрімала. Папб підвівся, щоб прийняти замовлення, яке прибуло з фаст-фуду. Прямуючи до вхідних дверей, він підійшов до дивану і схилився наді мною. У цей час мамб відлучилася з кімнати, а дідусь поклав руку мені на чоло і почав схлипувати. Мене це настільки налякало, що я навіть не наважився подивитися йому в обличчя. Я ніколи не чув і не бачив, як він плаче. Дідусь здавався мені такою суворою людиною, що я думав, що він і в дитинстві ніколи не плакав. Він так простояв трохи наді мною, поки не почувлися кроки мамб. Тоді папб взяв себе в руки, витер сльози й пішов. Про цей випадок ми ніколи не говорили.

Маму випустили під заставу, інкримінувавши домашнє насильство. Кінець цієї історії повністю залежав від мене. Коли мене під час слухання запитали, чи мама коли-небудь погрозувала мені, я відповів, що ні. Причина була проста: бабуся й дідусь уже виклали купу грошей на найдорожчого в місті адвоката. Вони не тямили себе від гніву на маму, але

разом із тим не хотіли, щоб їхня дочка опинилася за ґратами. Адвокат відверто не підбивав мене на брехню, але дав мені зрозуміти, що мамині шанси опинитися за ґратами або на волі залежатимуть від моїх слів. «Ти ж не хочеш, щоб мама потрапила до в'язниці, чи не так?» – запитав він мене. Тому я збрехав, маючи чітку впевненість у тому, що, навіть якщо мама залишиться на волі, я в будь-якому разі зможу жити з бабусяю і дідусем. Офіційно мама збереже за собою батьківські права, але з того дня я житиму з нею лише за власним бажанням. Мамó ж запевнила, що у разі, якщо мамі не сподобаються такі порядки, то їй доведеться поспілкуватися з дулом одного з її пістолетів. Так працювало горянське правосуддя, і воно мене не підвело.

Пам'ятаю, як я сидів у переповненому залі суду в оточені десятка інших сімей, і думав, наскільки ж ми схожі на них. Такі самі мами і тата, бабусі й дідусі, котрі, на відміну від адвокатів і суддів, не носять костюмів. Вони прийшли в спортивних штанах, джинсах і футболках. Волосся в них було трохи розкуйовджене. Саме тоді я вперше звернув увагу на «телевізійну вимову», котру чув зазвичай тільки з вуст телеведучих. Представники соціальної служби, суддя, адвокат – усі говорили з «телевізійною вимовою». Серед нас ніхто так не розмовляв. Люди, що вели судове засідання, відрізнялися від нас, а інші учасники слухання – ні.

Ідентичність – дивна річ. Тоді я ще не розумів, чому відчуваю спорідненість із цими незнайомими людьми. Кілька місяців потому, під час своєї першої поїздки до Каліфорнії, я почав це усвідомлювати. Дядько Джимі запросив нас із Ліндзі до себе у гості в Напу, штат Каліфорнія. Знаючи, що я поїду до нього, я розповів усім, кому тільки міг, що влітку буду в Каліфорнії і, навіть більше – вперше в житті летітиму літаком. Здебільшого мені не вірили, що моєму дядькові вистачить грошей, аби переправити у Каліфорнію літаком двох дітей, тим паче що ми не були його дітьми. Той факт, що мої друзі перш за все говорили про вартість польоту, був проявом класової свідомості мого дитинства.

Сам я був у захваті від поїздки на Захід до дядька Джимі – людини, яку я обожаював на рівні з братами Блентонами. Попри ранній виліт, протягом шестигодинного рейсу з Цин-

циннаті до Сан-Франциско я не стулив очей. Усе навколо викликало у мене захоплення: як під час зльоту віддалялася земля, як зі стратосфери виглядали хмари, безкрає небо і гори. Стюардеса звернула увагу на мій інтерес, і перш ніж ми долетіли до Колорадо, я вже регулярно навідувався до кабіни пілота (це було ще до терактів 11 вересня), де той дав мені кілька уроків керування літаком і сповіщав про наше просування маршрутом.

Пригоди тільки починалися. Я вже бував за межами рідного штату: ми з мамою і папою їздили машиною в Південну Кароліну й Техас, а крім того, я регулярно відвідував Кентуккі. Під час цих подорожей ми майже не спілкувались ні з ким, окрім сім'ї, і я не звертав уваги на нашу своєрідність. А от Напа здалася мені іншою країною. В Каліфорнії кожен день, проведений із моїми кузенами-підлітками, був сповнений нових пригод. Під час однієї з поїздок до Сан-Франциско ми відвідали район Кастро, де я пересвідчився в правдивості слів двоюрідної сестри Рейчел, що геї не чіпляються до кожного перехожого. Іншого дня ми побували на виноробні. А потім взяли участь у тренуванні шкільної футбольної команди мого кузена Нейта. Я був у повному захваті. Кожен, кого я зустрів, чув по моїй вимові, що я з Кентуккі. Я і справді був трохи з Кентуккі. І мені подобалося, що всі ці люди звертали увагу на мій дивний акцент. Так я відчув, що Каліфорнія — це справді щось інше. Раніше я бував у Пітсбурзі, Клівленді, Колумбусі та Лексингтоні. Провів багато часу в Південній Кароліні, Кентуккі, Теннесі та навіть Арканзасі. То чому ж Каліфорнія здалася мені настільки інакшою?

А відповідь стосувалася тієї самої гілбільської автомагістралі, яка привела маму і папу зі сходу Кентуккі на південний захід Огайо. Попри географічні відмінності та специфіку регіональних економік Півдня та промислового Середнього Заходу, мої подорожі зазвичай пролягали тільки тими шляхами, де люди виглядали й поводитися так само, як мої родичі. Ми їли однакову їжу, полюбляли однакові види спорту, сповідували однакову віру. Саме тому я відчував особливу спорідненість із тими людьми у суді: так чи так, усі вони були корінними гілбілі, як і я сам.

Розділ 6

Одним із питань, якого я терпіти не міг, але яке часто лунало з уст дорослих, було питання про моїх братів і сестер. Коли ти малий, то ще не знаєш, що можна просто відмахнутися від нього і відбутися словами: «Це заплутане питання». І якщо ви не клінічний соціопат, то брехати далі не доведеться. Та поки я цього не розумів, то сумлінно відповідав, проводячи співрозмовників плутаними лабіринтами своїх родинних зв'язків, які для мене здавалися цілком природними. У мене були біологічні однокровний брат і однокровна сестра, яких я ніколи навіть не бачив, бо мій біологічний батько відмовився від мене, щоб мене міг усиновити новий чоловік матері. У певному сенсі я мав багатьох зведених братів і сестер, але якщо рахувати тільки дітей поточного чоловіка матері, то лише двох. Крім того, нова дружина мого біологічного батька також мала принаймні одну дитину, то ж я, напевно, мав рахувати і її. Інколи я починав філософствувати щодо значення слів «брати» і «сестри»: а чи споріднені зі мною діти попередніх чоловіків моєї матері? Якщо так, то як бути із майбутніми дітьми попередніх чоловіків матері? За певними критеріями, в мене могло нарахуватися близько десятка зведених братів і сестер.

Але була одна людина, якої цей термін стосувався без жодних застережень: моя сестра Ліндзі. Якщо, розповідаючи про неї, я ставив перед її ім'ям якийсь прикметник, то це завжди було слово, сповнене поваги: «моя *повна* сестра Ліндзі», «моя *рідна* сестра Ліндзі», «моя *старша* сестра Ліндзі». Ліндзі була й залишається людиною, якою я найбільше пишаюся. Та мить, коли я дізнався, що термін «однокровна сестра» не має нічого спільного з почуттями, а вказує лише на генетичний характер нашого зв'язку, тобто що Ліндзі, маючи іншого батька, така сама моя «однокровна сестра», як і люди, яких я в житті не бачив, — ця мить досі зринає в моїх спогадах, як

одне з найбільших потрясінь мого життя. Мамо́ без потайної думки сказала мені про це, коли я вийшов із душі і готувався лягати спати. Я почав кричати й ридати, наче шойно дізнався про смерть свого улюбленого собаки. Заспокоїтися вдалося тільки після того, коли мамо́ пом'якшилась і погодилася, що з того моменту ніхто й ніколи не називатиме Ліндзі моєю «однокровоною сестрою».

Ліндзі Лі народилася на п'ять років раніше за мене, лише через два місяці після того, як мама закінчила школу. Я обожнював її так, як усі діти обожнюються своїх старших братів і сестер, ба навіть більше, бо до цього додавалися наші особливі обставини. Про те, як вона героїчно захищала мене, можна складати легенди. Одного разу ми з нею посварилися через якийсь кренделик. Мама не витримала і висадила мене на порожній стоянці, щоб провчити Ліндзі, яким буде життя без мене. Заливаючись слізьми жалю й гніву, сестра змусила маму негайно повернутися по мене. Під час лютих бійок між мамою та чоловіками, яких вона пускала у будинок, саме Ліндзі тікала до своєї кімнати й робила рятівний дзвінок до мамо́ й папо́. Вона годувала мене, коли я був голодний, міняла підгузки, коли іншим було не до мене, і тягала мене всюди з собою, хоч, як згадували мамо́ й тітка Ві, я важив майже так само, як вона.

Я завжди сприймав Ліндзі як дорослу, а не дитину. Вона ніколи не демонструвала свого незадоволення бойфрендами, влаштовуючи їм сцени і грюкаючи за собою дверима. Коли мама затримувалася на роботі допізна чи з інших причин не з'являлася додому, завдяки Ліндзі у нас завжди була вечеря. Я набридав їй, як усі молодші брати набридають старшим сестрам, але вона ніколи не кричала на мене, не сварила і не залякувала. Одного разу, за який мені найбільше соромно в житті, я повалив Ліндзі на підлогу під час якоїсь зі сварок, причин якої пригадати вже не можу. Мені було десять чи одинадцять років, а їй, отже, десь п'ятнадцять. І хоча тоді я усвідомив, що переріс її за фізичною силою, але однаково не бачив у ній дитини. Вона була вище за всіх нас, «єдиною справді дорослою людиною у цьому домі», як говорив папо́, і моєю першою лінією захисту, за якою я міг сховатися швидше, ніж за мамо́. Вона готувала вечерю, коли доводилося, прала,

коли ніхто за це не брався, і порятувала мене із заднього сидіння тієї поліцейської патрульної машини. Я настільки сильно від неї залежав, що не помічав, ким Ліндзі була насправді: молодою дівчиною, якій іще навіть не можна керувати автомобілем і яка вчилася одночасно дбати про себе і про свого молодшого брата.

Таке ставлення почало змінюватися, коли наша сім'я вирішила дати Ліндзі шанс реалізувати мрію. Сестра завжди виділялася своєю вродою. Коли я з друзями складав рейтинг найгарніших дівчат світу, то завжди ставив першою Ліндзі, а після неї йшли Демі Мур і Памела Андерсон. Ліндзі почула, що в одному з готелів Дейтона відбудеться конкурс, на якому набиратимуть дівчат у модельний бізнес, тож мама, мамб, Ліндзі та я запхалися в бабусин «Б'юік» і попрямували на північ. Ліндзі сяяла від щастя. Та і я теж. Це мав бути великий прорив для неї, а отже, для всієї нашої родини.

Коли ми дісталися готелю, там нам сказали, керуючись вказівниками, дістатися до великої танцювальної зали й чекати в черзі. Зала виглядала в дусі 1970-х: потворний килим, велетенські люстри і тьмаве освітлення, якого ледь вистачало, щоб не спіткнутися о свою власну ногу. Я навіть засумнівався, чи ці мисливці за талантами зможуть розгледіти вроду моєї сестри, бо ж було в біса темно.

Нарешті черга дійшла до нас. Схоже, моя сестра сподобалася голові журі. Вона сказала кілька приємних слів про вроду Ліндзі та запросила її почекати в іншій кімнаті. Несподівано вона звернула увагу й на мене, зазначивши, що я теж маю модельний потенціал, і запросила пройти з сестрою, щоб дізнатися про наші подальші кроки. Я охоче погодився.

Трохи почекавши в окремій кімнаті, я й Ліндзі разом з іншими обранцями дізналися, що ми пройшли на наступний етап, який відбудеться в Нью-Йорку. Працівники агентства роздали нам інформаційні буклети та попросили дати відповідь протягом кількох найближчих тижнів. Дорогою додому ми з Ліндзі не тямили себе від щастя: ми поїдемо в Нью-Йорк і станемо там знаменитими моделями.

За подорож до Нью-Йорка агентство вимагало чималий внесок. Якби вони справді хотіли, щоб ми пішли в моделі, то самі б сплатили за наші проби. Коли я зараз згадую цю по-

дію, мені здається, що неухважно-поверхове ставлення журі до кожного учасника – «проба» зводилася до обміну кількома репліками – свідчило, що весь конкурс був радше шахрайством, ніж справжнім пошуком талантів. Проте не буду зарікатися: правила добору моделей ніколи не входили в сферу моєї компетенції.

Знаю напевно тільки одне: сплеск наших почуттів не пережив поїздки додому. Мама почала вголос побиватися, що подорож до Нью-Йорка коштує забагато, через що Ліндзі і я завели суперечку, хто з нас поїде (заводієм, звісно ж, був я). У мами наростав гнів і вона зрештою не витримала й зірвалася. Що було далі, не важко передбачити: крики та бійка на ходу, а далі – зупинка автомобіля на узбіччі з двома зарюмсаними дітьми. Мамо́ втрутилася вчасно, щоб запобігти біді, але однаково неймовірно, що ми тоді не розбилися і не загинули, адже мама, сидячи за кермом, на швидкості лупцювала дітей, які сиділи на задніх сидіннях, а мамо́ із переднього пасажирського сидіння лупцювала й сварила маму. Через це й довелося зупинити машину. Хоча мама могла робити десять справ одночасно, навіть її забракло снаги впоратися з тим, що відбувалося. Додому ми їхали в гробовій тиші після того, як мамо́ пригрозила, що всадить мамі в голову кулю, якщо та знову втратить самовладання. Ту ніч ми ночували в будинку мамо́.

Ніколи не забуду обличчя Ліндзі, коли вона піднімалася сходами лягати спати. На ньому читався біль поразки, який здатна спізнати тільки людина, яка за лічені хвилини злетіла до найвищих висот, а відтак різко зірвалася в найглибшу безодню. Вона була за волосинку від досягнення мрії свого дитинства; а тепер перетворилася на ще одного підлітка з розбитим серцем. Мамо́ вмостилася на своєму дивані, щоб, як завжди, подивитися «Закон і порядок», почитати Біблію і заснути. Я зупинився у вузькому проході, який відділяв вітальню від їдальні, і поставив мамо́ запитання, яке крутилося в мене на язиці ще відтоді, як вона наказала мамі спокійно довести нас додому. Я знав її відповідь наперед, але, мабуть, просто хотів упевнитися: «Мамо́, а Бог нас любить?» Вона схилила голову, обійняла мене і заридала.

Моє запитання глибоко ранило мамó, бо християнська віра завжди перебувала в осерді нашого, а надто її життя. Ми ніколи не ходили до церкви, за винятком рідкісних випадків під час перебування в Кентуккі або коли мама вирішувала, що в нашому житті бракує релігії. Але в мамó була своя особиста (хоч і дуже гнучка) віра. Про «організовану релігію» вона могла говорити тільки зі зневагою. Церкви для неї – розсадники збоченців і грошоловів. Також вона ненавиділа тих, кого називала «горластими чваньками», – людей, які пхали свою благочестивість усім іншим межи очі, навіть коли не потрібно. І попри це, значну частину своїх вільних коштів вона перераховувала церквам у Джексоні, особливо тим, якими керував отець Доналд Айсон, старенький чоловік, дуже схожий на священика з фільму «Екзорцист».

Згідно з переконаннями мамó, Бог завжди був на нашому боці. Він радів із нами кращим часам і підтримував нас, коли наставала скрута. Якось під час однієї з численних подорожей до Кентуккі мамó намагалася влитися в потік машин на автомагістралі після заїзду на бензозаправку. При цьому вона не зауважила дорожніх знаків і звернула на односторонній з'їзд із траси, призначений для зустрічного руху, змусивши розлючених водіїв шарахатися з нашого шляху. Я кричав від страху, але, виконавши крутий розворот на автомагістралі в три смуги, мамó так прокоментувала цей випадок: «Усе добре, хай йому чорт. Ти що не знав, що Ісус завжди сидить у машині поруч зі мною?»

Вона сповідувала примітивну релігію, яка, утім, містила напугтя, якого я потребував. Плисти за течією означає марнувати дарований мені Богом талант, тому я повинен наполегливо працювати. Я повинен піклуватися про свою сім'ю, бо це мій християнський обов'язок. Я повинен вибачати – і не тільки заради своєї матері, а й заради себе самого. Я не повинен впадати у відчай, бо в Бога завжди є плани на мене.

Мамó часто переказувала таку притчу. Один молодик був удома, коли здійнялася сильна буря. Через кілька годин, коли його будинок почало затоплювати, хтось зупинився біля нього і запропонував підвезти чоловіка на узвишшя. Той відхилив пропозицію з такими словами: «Господь подбає про мене». Кілька годин по тому, коли вода залила перший поверх, повз

будинок пропливав човен і його власник запропонував вивезти чоловіка у безпечне місце. Той знову відхилив пропозицію зі словами: «Господь подбає про мене». Ще за кілька годин, коли чоловік сидів на даху вже повністю затопленого будинку, повз нього пролітав вертоліт, пілот якого запропонував узяти чоловіка на борт. І знову той відмовився, пояснивши, що про нього подбає Бог. Невдовзі по тому вода поглинула чоловіка і він, стоячи перед Богом на небесах, нарікав на свою долю: «Ти ж обіцяв, що допомагатимеш мені, доки віра моя залишатиметься непорушною». На що Бог відповів: «Я надіслав тобі машину, човен і вертоліт. Тому смерть твоя на твоїй совісті». Бог допомагає тим, хто сам допомагає собі. Такою була головна мораль Книги мамó.

Грішний світ, який описувала християнська релігія, дуже добре збігався зі світом, який я спостерігав навколо: світом, у якому щаслива поїздка автомобілем могла в мить обернутися трагедією, в якому огріх однієї людини псував життя цілої родини чи громади. Питаючи мамó, чи любить нас Бог, я хотів почути від неї запевнення, що наша релігія має сенс у світі, в якому ми жили. Я хотів упевненості, що існує якась глибша справедливість, якийсь ритм чи порядок, що ховається під усім цим болом і безладом.

Невдовзі по тому, як дитяча мрія Ліндзі про модельну кар'єру розвіялась як дим, я на свій одинадцятий день народження, 2 серпня, разом із мамó навідався до Джексона, де гостював у двоюрідної сестри Гейл. Під вечір того дня мамó порадила мені зателефонувати Бобові, який тоді ще лишався моїм законним батьком, бо ми з ним давно не зв'язувалися. Після повернення до Мідлтауна вони з мамою розлучилися, тому не дивно, що ми спілкувалися рідко. Але цей день був особливий – мій день народження, – тому дивно було, що він не зателефонував. Набравши його номер, я почув голос автовідповідача. Через кілька годин я знову йому подзвонив – і знову безрезультатно. Внутрішній голос підказував мені, що я вже більше ніколи не побачу Боба.

Чи то щоб розрадити мене, чи просто знаючи про мою любов до собак, Гейл повела мене до місцевого зоомагазину,

де саме продавали свіжий приплід німецької вівчарки. Мені дуже захотілося мати одного з таких цуценят, і для цього я отримав достатньо грошей на день народження. Гейл нагадала, що собаки вимагають постійного догляду й зусиль і що моя сім'я (тобто моя мама) мала неприємний досвід із придбанням і роздаванням собак. Коли голос розуму пройшов повз мої вуха – «Мабуть, ти правильно кажеш, Гейл, але ж вони такі гарнючі!» – Гейл вдалася до авторитету: «Любий, вибач, але я не дозволю тобі купити це цуценя». Коли ми повернулися до будинку Блентонів, мене більше засмучувала заборона купити собаку, ніж втрата батька номер два.

Мене турбувала не так втрата Боба, як руйнівні наслідки, які вона неминуче тягла за собою. Для мене він був не більш ніж останнім невдахою в довгій черзі кандидатур на роль мого батька. Крім нього, був іще Стив, тихий чоловік із так само врівноваженим темпераментом. Я навіть молився, щоб мама одружилася з ним, бо Стив був добрим і працював на гарній роботі. Та вони розбіглися, і мама знайшла Чипа, місцевого полісмена, який і сам нагадував гілбілі: любив дешеве пиво, музику «кантрі» та ловити сомів. Ми з ним жили у злагоді, доки й він не зник із нашого життя.

Якщо чесно, для мене найгіршим було те, що зникнення Боба ще більше ускладнило заплутаний клубок прізвищ у нашій родині. Ліндзі носила прізвище Льюїс (бо це прізвище її батька), мама завжди брала прізвище чоловіка, з яким перебувала у шлюбі, мамó й папó були Венсами, а всі брати мамó – Блентонами. Мое прізвище відрізнялося від прізвищ людей, яких я справді любив (і це мене дратувало), а тепер, коли Боб безслідно зник, ставало ще важче пояснити, чому мене звали Дж. Д. Геймел. Доводилося робити ще кілька незручних екскурсів у родинні відносини: «Ну так Геймел – це прізвище мого законного батька. Ти його не зустрічав, бо я й сам із ним не бачуся. Ні, я не знаю, чому ми з ним не спілкуємося».

З усього, що я ненавидів у дитинстві, жодна інша проблема не може зрівнятися з неперервним потоком претендентів на роль батька. Треба віддати належне мамі за те, що вона уникала жорстоких і байдужих до дітей партнерів, тому я ніколи не знавав кривди з боку чоловіків, яких вона приводила додому.

Проте я ненавидів зміни, які їхня поява викликала. А також те, як часто ці бойфренди зникали з мого життя, тільки-но я починав ладнати із ними. Ліндзі з висоти свого віку та мудрості скептично ставилася до всіх цих чоловіків, знаючи, що невдовзі настане той час, коли вони підуть так само, як прийшли. Зі відходом Боба я теж засвоїв цей урок.

Мама приводила нових чоловіків у наше життя не просто так. Вона часто напругу цікавилася, чи Чип або Боб добрий для нас «батько». Часом вона констатувала: «Він водить тебе рибалити, а це дуже добре» або «Важливо навчитися бути чоловіком від людини, ближчої до твого віку». Коли я чув, як вона кричала на одного з них чи ридала на підлозі після особливо запеклої сварки, або бачив її у повному відчаї після чергового розриву, мене накривало почуття вини за те, що мама так страждає заради мене. Зрештою, думав я, папó дуже добре пасує на роль батька. Після кожного її розриву, я заспокоював маму, мовляв, у нас все буде добре, ми все це переживемо або (наслідуючи мамó) що нам насправді не потрібні всі ці бісові чоловіки. Я розумію, що мама керувалася не винятково альтруїстичними мотивами: як і всі ми, вона прагнула любові й підтримки. Але не забувала вона й про нас.

Проте дорога в пекло, як відомо, встелена добрими намірами. Спостерігаючи за різними кандидатами на роль батька, Ліндзі і я так і не отримали нагоди зрозуміти, як чоловік повинен ставитися до дружини. Так, Чип навчив мене кріпити рибальські гачки, але я не навчився від нього жодним обов'язкам чоловіка, крім того, що ця роль передбачає розпивання пива та гаркання на дружину, коли вона гримає на тебе. В сухому залишку від них я засвоїв тільки один довгочасний урок: на людей не можна покладатися. «Я зрозуміла, що для чоловіка зникнути – раз плюнути, – якось сказала Ліндзі. – Вони не піклуються про дітей, не годують сім'ю. Вони просто зникають, і змусити їх піти – простіше простого».

Гадаю, мама відчувала, що Боб шкодував через усиновлення ще однієї дитини, бо одного дня покликала мене у вітальню поговорити по телефону з Доном Бауменом, моїм біологічним батьком. Розмова у нас вийшла коротка, але в пам'ять врзалася. Він запитав, чи пам'ятаю я, як хотів мати ферму з кіньми, коровами й курми, і я відповів, що пам'ятаю.

Далі він запитав, чи пам'ятаю я свого брата Корі та сестру Челсі. Я їх трохи пам'ятав, тому відповів: «Та трохи». Далі він спитав, чи хочу я побачити його знову.

Я мало знав свого біологічного батька і ледве міг пригадати своє життя до усиновлення Бобом. Знаю, що Дон відмовився від мене, бо не хотів платити аліменти (принаймні так говорила мама). Знаю також, що від одружився з жінкою на ім'я Шерил, що він високий на зріст і що ті, хто його знав, уважали мене схожим на нього. Також я знав, що він, за словами мамó, був «блаженним». Цим словом вона називала харизматичних християн, котрі, за її словами, «приборкували змії і волали й ридали в церкві». Цього вже було достатньо, щоб розпалити мою допитливість: не маючи релігійного виховання за плечима, я дуже захотів на власні очі поспостерігати за справжнім церковним життям. Я запитав маму, чи можна мені відвідати Дона, і вона погодилася. Ось так того самого літа, коли мій законний батько пішов із мого життя, мій біологічний батько в нього повернувся. Мама завершила повне коло поневірянь: перепробувавши купу чоловіків на роль мого батька, вона зрештою повернулася до першого кандидата.

Як з'ясувалося, Дон Баумен мав значно більше спільного з родиною мами, ніж я гадав. Його батько (мій дід) Дон Ч. Баумен також у пошуках роботи виїхав зі сходу Кентуккі на південний захід Огайо. Одружившись і створивши сім'ю, він раптово помер, залишивши по собі молоду вдову з двома малими дітьми. Бабуся одружилася вдруге, а батька відправила в східну частину Кентуккі до діда й баби, де він провів більшу частину дитинства.

Батько краще за всіх інших розумів, що Кентуккі означає для мене, бо цей край мав те саме значення для нього. Його мати швидко вступила в другий шлюб із чоловіком, який мав добрий характер, але був суворим і закритим – навіть найкращим вітчимама потрібно докласти зусиль, аби вжитися в свою нову роль. А в Кентуккі, перебуваючи серед близьких людей і маючи вдосталь вільного простору, батько міг бути собою. Десь так само почувався і я. Всіх людей я ділив на дві категорії: тих, кого своєю поведінкою прагнув уразити, і тих, від кого своєю поведінкою хотів уникнути неприємностей. Остання категорія – це чужі люди. І в Кентуккі таких не було.

По суті, справою всього життя для батька було відтворити те, що він колись мав у Кентуккі. Коли я вперше відвідав його, він мешкав у скромному будинку з ділянкою землі в п'ять із половиною гектарів. На ній був чималенький ставок із рибою, кілька вигонів для корів і коней, хлів і курятник. Щоранку дитвора бігала в курятник драти яйця, зазвичай повертаючись із сімома чи вісьмома – ідеальною кількістю для родини з п'яти осіб. Протягом дня ми гралися з собакою, ловили жаб і ганялися за зайцями. Тим самим займався і батько в дитинстві. І тим самим займався я з мамою в Кентуккі.

Мені запам'яталось, як одного разу я гасав полем із батьковою колі, яку звали Дені, – прекрасним кошлатим створінням, настільки добрим, що вона одного разу спіймала мале зайченя і принесла його в роті неушкодженим до людей вирішувати, що з ним робити. Не пригадаю вже, з якою метою ми бігали, але від виснаження обоє звалилися на траву: Дені вмостилася головою мені на груди, а я прикипів очима до блакитного неба. Не знаю, чи ще коли-небудь мені випадало відчутти таке задоволення життям, настільки безжурним і безклопінним.

Батько звів дім майже неймовірного спокою і гармонії. Він сварився із дружиною, але навіть у таких випадках вони рідко підвищували голос одне на одного і ніколи не вдавалися до грубих образ, якими нікого не здивуєш у маминій оселі. Їхні друзі ніколи не пили, навіть у компанії. І хоча вони практикували фізичні покарання, їх ніколи не роздавали бездумно або під супровід словесних образ: шльопання було обґрунтованим і неагресивним. Моїм молодшим братові та сестрі явно було до вподоби їхнє життя, хай навіть їм бракувало поп-музики та фільмів, перегляд яких допускався тільки під наглядом дорослих.

Та дешиця інформації, яку я мав про батьків характер із часу їхнього шлюбу з мамою, походила переважно з других уст. Мамо, тітка Ві, Ліндзі і мама – всі вони переповідали приблизно однакові версії однієї історії: що він був поганим чоловіком. Що він багато кричав, а інколи бив маму. Ліндзі розповідала, що в дитинстві у мене була велика безформна голова. Цю фізичну особливість вона пояснювала тим, що одного разу на її очах батько сильно штовхнув вагітну маму.

Батько заперечував, що будь-коли піднімав на когось руку, зокрема й на маму. Підозрюю, що їхні фізичні зіткнення були десь такими самими, як у мами з більшістю інших її чоловіків: трохи штовханини, трохи метання тарілок, але не більше. Достеменно я знаю тільки те, що між розлученням із мамою і одруженням із Шерил – а цей період припав на мій чотирирічний вік – батько змінився на краще. Він пов'язує своє перевтілення із вірою. Його досвід демонструє одну закономірність, яку суспільствознавці відстежували протягом багатьох десятиліть: набожні люди живуть значно щасливіше. Ті, хто регулярно відвідує церкву, скоюють менше злочинів, мають міцніше здоров'я, живуть довше, заробляють більше, відраховуються зі школи рідше і здобувають вищу освіту частіше, ніж люди, які взагалі не відвідують церкву¹⁶. Економіст із Массачусетського інституту технології Джонатан Грубер навіть з'ясував, що цей зв'язок має *причинний* характер: річ не просто в тім, що успішні люди частіше відвідують церкву, а в тім, що церква заохочує позитивні звички.

За своїми релігійними принципами батько вписувався у стереотипні уявлення про культурно-консервативного протестанта з Півдня, хоча самі ці стереотипи насправді не відповідають дійсності. Попри репутацію за свою ревну релігійність, жителі Півдня більше нагадували мамі, ніж папі: глибоко набожні, вони не належали до жодної конкретної церковної громади. Я знав тільки одних консервативних протестантів, які регулярно відвідували церкву, – батька і його сім'ю¹⁷. В самому серці Біблійного поясу люди досить в'яло ходять до церкви¹⁸.

В Аппалачії, особливо від північної Алабами та Джорджії до південного Огайо, попри репутацію регіону, відвідуваність церков значно нижча, ніж на Середньому Заході, в окремих частинах Гірського Заходу та на більшості територій між Мічиганом і Монтаною. Курйозна річ полягає у тому, що ми думаємо, нібито відвідуємо церкву частіше, ніж робимо це насправді. Згідно з одним недавнім опитуванням Інституту Гелапа, з усіх регіонів США найвищий рівень відвідування церков зафіксовано на Півдні та на Середньому Заході. Проте *реальна* відвідуваність церков на Півдні значно нижча.

Такий послідовний самообман жителів Півдня зумовлюється тиском культурного середовища. В Південно-Західному Огайо, де я народився, в міських агломераціях Цинциннаті та Дейтона відвідуваність церков низька – приблизно така сама, як у надліберальному Сан-Франциско. Але ніхто з моїх знайомих із Сан-Франциско не посоромиться визнати, що не ходить до церкви. (Мало того, дехто з них, навпаки, посоромиться зізнатися, що до неї ходив.) Огайо – пряма протилежність. У дитинстві я б також збрехав, якби мене запитали, чи часто я відвідую церкву. І, як видно з даних Інституту Гелапа, я не один відчував на собі такий тиск культурного середовища.

Розходження ріже око: з одного боку, релігійні установи здатні відіграти позитивну роль у житті людини, але в тій частині країни, яку накрили біди у вигляді занепаду промисловості, безробіття, алкоголізму та масового розпаду сімей, відвідуваність церков підупала. Батькова церква пропонувала те, чого так гостро потребували люди на кшталт мене. Алкоголіки могли знайти в ній групу підтримки, щоб відчутти, що вони не самотні в боротьбі із залежністю. Майбутнім матерям вона пропонувала безкоштовний прихисток, професійні курси та підготовку до материнства. Якщо хтось шукав роботу, друзі по церкві могли надати їй або підказати, куди звернутися. Коли батько переживав фінансову скруту, його церква скинулася на вживану машину для його сім'ї. У розваленому світі, який я спостерігав навколо, релігія пропонувала нужденним людям цього світу реальну допомогу, щоб тримати своїх вірян на плаву.

Батькова віра привабила мене навіть попри те, що вона зіграла вагому роль у моєму усиновленні іншим чоловіком і в нашій довгій розлуці. Мені дуже подобалося гостювати в нього, але біль від його відмови від мене не полишав мене, тому ми часто зверталися в розмовах до питання, чому так сталося. Вперше в житті я почув його версію історії: відмова від батьківства жодним чином не пов'язана із небажанням платити аліменти. Мало того, він аж ніяк не «спекався мене», як повторювали мама й мамó, а платив численним юристам і робив усе, що в його силах, щоб зберегти зв'язок зі мною.

Його хвилювало, що війна за опікунство завдасть мені глибоких ран. Коли ще до усиновлення Бобом він навідувався

до нас, я перші кілька годин ховався під ліжком, побоюючись, що він викраде мене і більш ніколи не дозволить побачити мамб. Спостерігаючи сина в такому переляканому стані, він почав переосмислювати свій підхід. Мамб терпіти його не могла, про що я знав із її власних уст; але батько пояснював цю ненависть раннім етапом шлюбу з мамою, коли він аж ніяк не був бездоганим чоловіком. Часом, коли він приїжджав забирати мене, мамб стояла на ганку, спопеляючи його своїм незворушним поглядом і стискаючи в руці схований пістолет. Із розмови із дитячим психіатром він дізнався, що я почав демонструвати нестриманість та інші ознаки емоційних проблем у школі. (І це була правда. Після кількох тижнів у дитячому садку мене вирішили притримати ще на рік. Двадцять років по тому я випадково зустрівся з вихователькою, якій випало опікуватися мною під час цієї першої спроби піти в садок. Вона розповіла, що моя жахлива поведінка мало не довела її до звільнення з роботи і відмови від професії вихователя, бо це були перші три тижні її трудового досвіду. Сам факт, що вона пам'ятає мене через двадцять років, багато що говорить про огидність моєї поведінки.)

Урешті-решт, розповідав далі батько, він попросив Бога дати йому три знаки, які б указували, що відмова від батьківства принесе мені користь. Ці три знаки, очевидно, з'явилися в його житті — і так я став законним сином Боба, якого на той час знав близько року. Я вірю в істинність цієї версії мого усиновлення і навіть співчуваю батькові за моральні труднощі, які він пережив, але ніяк не можу змиритися з думкою, що долю дитини можуть поставити у залежність від Божого знамення.

Та на тлі усього іншого це була дрібна прикрість. Дізнавшись, що він переймався мною, я забув про дитячі образи на нього, які раніше завдавали мені болю. У кінцевому підсумку я полюбив батька і його церкву. Не можу сказати, чи подобалася мені ця організація, чи я просто хотів вникнути в щось, що багато важило в його житті — підозрюю, річ була в тому й іншому, — але я щиро навернувся у віру. Поглинаючи одна за одною книжки про молодоземельний креаціонізм, я реєструвався в інтернеті на форумах, де критикували науковців та їхню теорію еволюції. Дізнавшись про пророцтво

міленаристів, я увірував, що в 2007 році настане кінець світу. У зв'язку з цим я позбувся навіть компакт-дисків гурту Black Sabbath. Батькова церква схвально ставилася до таких кроків, ставлячи під сумнів істинність світської науки та моральність світської музики.

Хоча мене з батьком не пов'язував жоден юридичний зв'язок, я почав дедалі більше часу проводити у нього в гостях. До нього я навідувався майже на всі свята і на кожні другі вихідні. Але хоча мені подобалося зустрічатися з тітками, дядьками та двоюрідними братами й сестрами, які на багато років були випали з мого життя, розділення між двома гілками моїх предків од того не стерлося. Батько цурався маминої рідні, яка, зі свого боку, цуралася його родичів. Ліндзі й мамі позитивно ставилися до повернення батька в моє життя, але вони й далі не довіряли йому. Для мамі батько залишався «донором сперми», який здихався мене в найкритичніший період життя. І хоч я теж шкодував такому вчинкові батька, уперта позиція мамі не полегшувала нам життя.

І все ж таки мої відносини з батьком і його церквою дедалі міцнішали. Побічним наслідком її вчення було певне відсторонення від зовнішнього світу. У батьковому домі мені не дозволяли слухати Ерика Клептона – і не тому, що слова його пісень непристойні, а тому, що він сам одержимий Дияволом. Мені доводилося чути жарт, нібито якщо в зворотному порядку зіграти «Сходи до небес» гурту Led Zeppelin, то можна почути якісь диявольські заклинання, але парафіянин батькової церкви цілком серйозно переповідав цю легенду.

Усі ці дивацтва я попервах сприймав як просто суворі правила, яких можна як дотримуватися, так і обходити. Проте моя допитливість штовхала мене глибше й глибше занурюватися в євангельське вчення, і мірою цього занурення мені нав'язували дедалі сильнішу недовіру до багатьох сегментів суспільства. Еволюція та Великий вибух стали для мене просто ідеологіями, на які слід накидатися, а не теоріями, які варто спробувати зрозуміти. В багатьох проповідях, які я слухав, не менше уваги приділялося критиці інших християнських груп, ніж усім іншим темам узятим разом. Дуже чітко проводилися богословські розмежування, і вважалося, що ті, хто опинявся по інший бік, не просто хибно розуміли Біблію, а й узагалі не

заслужували називатися християнами. Зокрема, мене сильно захоплював дядько Ден, але коли він починав говорити, що як католик визнає еволюційну теорію, мій захват починала розмивати хвиля підозри. Моя нова віра налаштовувала мене скрізь шукати єретиків. Близькі друзі, які інакше розуміли якісь уривки з Біблії, ставали небезпечними, бо могли справляти згубний вплив. Навіть мамó потрапила в неласку через те, що її релігійні погляди не заважали їй симпатизувати Білові Клінтону.

У ранньопідлітковому віці, коли я вперше в житті задумався про те, у що й чому вірю, у мене розвинулося загострене відчуття загрози «істинним» християнам, на яких з усіх боків посипались утиски. Подейкували навіть про «війну проти Різдва», яку, наскільки мені відомо, вели переважно активісти Американської спілки захисту громадянських свобод, притягуючи дрібні містечка до суду за різдвяні інсталяції. Я прочитав книжку «Переслідування» Дейвіда Лімбо, в якій розповідалося про те, як християн дискримінують у нашому суспільстві. Інтернет гудів від розмов про нью-йоркські мистецькі виставки, на яких демонструвалися зображення Христа й Діви Марії, облиті лайном. Уперше в житті я відчув себе членом переслідуваної меншості.

Від усіх цих розмов про християн, яких не слід uważати повноцінними християнами, про прибічників світських ідеологій, які запудрюють молоді мізки, про мистецькі виставки, на яких паплюжать нашу віру, та про гоніння з боку еліт світ ставав для мене моторошним і чужим. Візьмімо права геїв – особливо болючу тему для консервативних протестантів. Ніколи не забуду, як мене переконали, що я гей. Було мені вісім чи дев'ять років, а може трохи менше, коли я почув трансляцію проповіді якогось пристрасного проповідника, який метав громи й блискавки. Говорив він про гріхи гомосексуалів, що вони просочилася в усі частини суспільства і що всі вони приречені на пекло, якщо широ не розкаються. На той час про геїв я знав тільки те, що вони віддають перевагу чоловікам над жінками. І за цією ознакою я бездоганно вписувався в їхню категорію: я не любив дівчат, а моїм найкращим другом на весь світ був мій друзяка Біл. *Боже мій, я потраплю в пекло.*

Із цим горем я попрямував до мамó, зізнавшись їй, що я гей і що боюся горіти в пеклі. «Не будь йолопом, звідки тобі знати, що ти гей?» – відповіла вона. Я пояснив їй свою логіку. Мамó хихикнула і задумалась, як відповісти хлопцеві мого віку. Врешті-решт, вона сказала: «Джей Ді, тобі хочеться смоктати прутні?» Мене мов громом ударило. Чому людині могло б таке заманутися? Вона повторила питання, і я відповів: «Звісно ні!» – «Тоді, – продовжила вона, – ти не гей. Але навіть якби ти хотів смоктати прутні, у цьому немає нічого поганого. Бог однаково любитиме тебе». Так усе й владналося. Мене вже не хвилювало, що я міг виявитися геєм. А зараз, подорослішавши, я усвідомлюю витoki її поглядів: хоча вона й не розуміла геїв, але вони нічим не загрожували її життю. Були значно важливіші речі, якими слід було перейматися християнинові.

Зате в своїй новій церкві я більше чув про гомосексуальну загрозу і про війну проти Різдва, ніж про якусь конкретну рису характеру, яку християнин повинен плекати в собі. Епізод із мамó я пригадував як приклад світського мислення, а не як акт християнської любові. Моральність визначалася непричетністю до тієї чи тієї суспільної хвороби: до захисту гомосексуалів, еволюційної теорії, клінтонівського лібералізму чи позашлюбного сексу. Батькова церква дуже мало вимагала від мене. Бути християнином у ній було просто. Єдині конструктивні напуття, які я виніс із неї – не зраджувати дружину і не боятися проповідувати Євангеліє іншим. Тож я планував жити моногамним життям і намагався навертати до віри інших людей, навіть мого вчителя природознавства у сьомому класі, який до того ж був мусульманином.

Світ скочувався у прірву морального розтління і мав ось-ось зазнати долі Гомори. Ми вірили, що друге пришестя не за горами. Щотижневі проповіді та книжки з серії «Покинуті» (одні з краших бестселерів усіх часів, які я поглинав на одному подиху) рясніли апокаліптичними образами. Точилися розмови про те, чи народився вже Антихрист, а якщо народився, то в особі якого з відомих політичних лідерів світу. Хтось навіть сказав мені, що я одружуся з дуже гарною дівчиною, якщо Господь не встигне зійти на землю на той час, коли я досягну шлюбного віку. Кінець світу – природний пункт призначення для культури, яка стрімко летить у прірву аморальності.

Деякі дослідники вказували на жалюгідні показники утримання вірян евангельськими церквами і пояснювали їх саме ученням цих церков¹⁹. Тоді я не розумів, у чому річ. Як і не усвідомлював того, що релігійні погляди, які в мене малого сформувалися під час гостювання у батька, посіяли зерна, із яких виростає повна відмова від християнської віри. Тоді я знав тільки одне: що, попри всі її зворотні сторони, я любив свою нову церкву та чоловіка, який привів мене в її лоно. Як з'ясувалося згодом, час для цього випав якнайдоречніший: протягом наступних кількох місяців я гостро потребуватиму як небесного, так і земного батька.

Розділ 7

Тієї осені, коли мені щойно виповнилося тринадцять, мама закрутила з Метом, чоловіком, молодшим за неї, котрий працював пожежником. Мет одразу сподобався мені, з-поміж усіх маминих кавалерів він подобався мені найбільше, ми й досі підтримуємо зв'язок. Одного вечора я сидів удома, дивився телевізор і чекав, поки мама повернеться з роботи з кошиком їжі із KFC на вечерю. Того вечора на мене поклали два обов'язки: по-перше, подбати, щоб Ліндзі не лишилася голодною; а по-друге, тільки-но прийде мама, занести їжу до мамб. Вже ось-ось мала прийти мама, як раптом пролунав дзвінок від мамб:

— Де твоя мама?

— Не знаю. Мамб, щось не так?

Її відповідь дуже добре врізалася в мою пам'ять. Голос мамб звучала схвильовано, ба навіть перелякано. Гілбільський акцент, котрий вона зазвичай приховувала, знову зривався з її вуст: «Сьогодні ніхто не бачив і не чув нічого від папб». Я сказав, що передзвоню, коли мама прийде додому, і що це трапиться вже скоро.

Спершу мені подумалося, що мамб робить із мухи слона. Але потім я згадав, наскільки передбачуваним був щоденний розпорядок папб. Він завжди прокидався о шостій ранку без будильника і їхав на сьому в «Макдональдс», щоб випити кави зі своїми старими друзями із «Армко». Після кількох годин теревень він, не поспішаючи, їхав до будинку мамб, де проводив ранок за телевізором чи грою у карти. Якщо він зрідка й заїжджав кудись у передобідній час, то хіба у господарський магазин свого друга Пола. Щодня без винятку він зустрічав мене у мамб, коли я повертався зі школи. А якщо я не йшов до мамб (наприклад, коли вдома було спокійно і я прямував зі школи до мами), він зазвичай забігав у гості, щоб попро-

щатися до завтра, і лише потім повертався додому. Якщо він пропустив усі ці події, то щось точно було не так.

Коли через кілька хвилин після бабусиноного дзвінка на порозі з'явилася мама, я вже сидів заплаканий: «Папó... здається, папó помер». Далі все змішалось: здається, я переповів розмову з мамó, ми залізли у машину й мерщій поїхали до будинку папó. За кілька хвилин ми були на місці. Я щосили погрюкав у двері. Мама побігла до задніх дверей, зойкнула і повернулася назад, розповівши, що її батько нерухомо сидить, звисившись із крісла. Вона схопила каменюку, розбила вікно, залізла в будинок, відімкнула і відчинила двері, а потім схилилася над папó. Він був мертвий уже майже цілий день.

Поки ми чекали швидку, мама й мамó без упину плакали. Я намагався обійняти мамó, але вона була не при собі й не реагувала навіть на мене. Трохи вгамувавшись, вона пригорнула мене до грудей і веліла попрощатися з дідусем, поки його тіло не забрали. Я спробував, але медсестра, що схилилася над тілом, подивилася на мене як на шмаркача, котрому забракне духу подивитися на мертву людину. Я не пояснював їй, чому мені насправді хотілося глянути на свого згорбленого дідуся.

Коли швидка забрала тіло папó, ми одразу поїхали до тітки Ві. Мабуть, мама вже встигла зателефонувати їй, бо тітка спустилася з ганку вся в сльозах. Перш ніж сісти в машину і повернутися до мамó, ми всі обійнялися. Дорослі дали мені непросте завдання – розшукати Ліндзі та повідомити їй сумну новину. Мобільних телефонів тоді ще не було, і знайти сімнадцятирічну дівчину було нелегко. Ані у нас вдома, ані у її друзів ніхто не брав слухавку. Мамó жила в п'яти будинках від маминого дому (вул. Маккінлі, 313, а мама – Маккінлі, 303), тож я одним вухом слухав плани дорослих і визирив у вікно, сподіваючись побачити сестру. Дорослі розбиралися, хто зателефонує дядькові Джимі, щоб покликати його, і обговорювали підготовку до похорону, зокрема де ховати дідуся («У Джексоні, чорт забирай!» – наполягала мамó).

Ліндзі повернулася майже опівночі. Я відчинив двері та вийшов їй назустріч. Вона саме підіймалася сходами, але зупинилася, побачивши моє червоне і розпухле від сліз обличчя. «Папó, – пробурмотів я, – помер». Ліндзі впала на сходи, а я

підбіг і обійняв її. Кілька хвилин ми сиділи там і плакали, як двоє дітей, котрі дізналися, що помер найважливіший чоловік у їхньому житті. Потім Ліндзі щось сказала, я не пам'ятаю дослівно, але щось про те, що папó недавно полагодив її машину, і пробелькотіла крізь сльози, що вона використовувала його.

Коли дідусь помер, Ліндзі була ще підлітком, тобто у віці, коли ти впевнений, що знаєш усе на світі, і сильно переймаєшся, як виглядаєш перед іншими. Папó мав багато чеснот, але він ніколи не виглядав круто. Щодня носив одну й ту саму футболку з нагрудною кишенею, куди вмещалася пачка цигарок. Від нього завжди тхнуло цвіллю, бо коли він прав одяг, то сушив його у «природний» спосіб, тобто лишав прямо в пральній машині. Курив він, як паровоз, через що повсякчас харкав мокротинням і без особливого сорому плювався в усіх на очах, незалежно від часу й обставин. Хоч куди треба було їхати, він завжди заводив свій старенький вантажний «Ель Каміно» і вмикав на постійний повтор Джоні Кеша. Для сімнадцятирічної кралі, яка багато тусується з друзями, папó був не найкращим супутником. Тому вона ставилася до нього так, як молоді дівчата ставляться до своїх татусів, – любила, навіть обожнювала його, просила про допомогу, а він час від часу допомагав їй, але в оточенні своїх друзів не надто звертала на нього увагу.

Можливість ось так «скористатися» кимось завжди була для мене свідченням наявності батьків. Ми з Ліндзі постійно боялися стати для когось тягарем, навіть коли це стосувалося їжі. В глибині душі ми відчували, що багато людей, які нас підтримують, зовсім не зобов'язані грати таку роль у нашому житті. Не дивно, що Ліндзі в першу чергу згадала саме про це, коли почула про смерть дідуся. Нам доводилося змиритися з тим, що ніхто нам нічим не зобов'язаний, і навіть у дитячому віці попросити когось нас нагодувати чи відремонтувати авто було для нас розкішшю, на яку не надто слід розраховувати, щоб не вичерпати запас добровільної допомоги, на яку доведеться покладатися в скрутну хвилину. Мама й папó невтомно намагалися придушити в нас це відчуття. Під час наших рідкісних походів у справжній ресторан вони розпитували мене, чого мені справді хочеться, аж поки я не зізнався, що не відмовився б від стейка. І тоді, всупереч усім моїм протестам,

вони замовляли мені стейк. Незалежно від рівня вашої самостійності, це почуття неможливо витруїти повністю. Папó найкраще з усіх вдавалося долати його в нас, але й він не досяг на цьому шляху повного успіху. А тепер його не стало.

Папó помер у вівторок. Я запам'ятав день через те, що, коли наступного ранку мамин кавалер Мет віз мене у місцеву забігайлівку, щоб купити там поживи на всю родину, по радіо крутили пісню Tuesday's Gone, яку виконує гурт «Лінерд Скінерд»: «Але мені треба якось жити далі / Хоч вівторок розвіявся на вітрі». Саме в цю мить я по-справжньому зрозумів, що папó не повернеться вже ніколи. Тим часом дорослі робили все, що треба робити, коли помирають близькі люди: планували похорон, думали, де знайти на нього кошти, і сподівалися, що правильно виконали волю небіжчика. У четвер ми влаштували прощання з папó у Мідлтауні, щоб усі тамтешні друзі мали змогу віддати йому шану, у п'ятницю – ще одне у Джексоні, перш ніж поховати тіло в суботу. Навіть у смертну годину мій дідусь однією ногою стояв у Огайо, а іншою – в рідній «ямці».

На похорон в Джексоні зібралися всі важливі для мене люди – дядько Джімі з дітьми, широке коло наших рідних і друзів, всі брати Блентони, точніше ті з них, які ще перебували серед живих. Дивлячись на цих титанів моєї родини, я раптом усвідомив, що перші одинадцять років життя бачився з ними лише за приємних обставин (під час сімейних зустрічей, свят чи літніх канікул), а протягом двох останніх років – винятково з нагоди чиєїсь смерті.

На дідусявому похороні, як вимагає того гілбільський звичай, священник попросив кожного піднятися і сказати кілька слів про небіжчика. Я сидів на лавці поруч із дядьком Джімі. Впродовж всієї години, поки тривала церемонія, з моїх очей котилися сльози, і під кінець я вже майже нічого не міг бачити. Проте я знав, що прийшла моя черга, і якщо я не встану і не виголошу власну промову, то все життя про це шкодуватиму.

Мені пригадався випадок, що стався десять років тому. Я його особисто не пам'ятав, але знав із переказів інших. Було мені роки чотири чи п'ять. Я сидів на церковній лаві на похороні свого двоюрідного діда у тому самому похоронному

бюро в Джексоні. Ми шойно увійшли до церкви після довгої дороги з Мідлтауна, і коли священник попросив усіх схилити голову й помолитися, я виконав його вимогу і заснув. Дядько Пет, старший брат мамó, поклав мене на бік, підклавши замість подушки Біблію, і забув про мене. Я спав і не бачив, що відбувалося далі, але сто разів чув різні версії цієї історії. Навіть сьогодні, коли я зустрічаю когось із учасників того похорону, вони згадують моїх мамó і папо́ як справжніх гілбілі.

Коли мене не знайшли в натовпі людей, що виходили з церкви, мамó і папо́ насторожилися. За їхніми словами, навіть у Джексоні водилися збоченці, котрі палали бажанням устроїти кілька стержнів тобі між сідниці та «полизати твого прутика» не менше, ніж збоченці із Огайо, Індіани чи Каліфорнії. Папо́ швидко виробив план: із похоронного бюро було тільки два виходи і поки ще ніхто не встиг від'їхати. Він побіг до машини і приніс звідти по пістолету: «Магнум» 44-го калібру для себе та «Спешал» 38-го калібру для мамó. Вони перекрили обидва виїзди з похоронного бюро і перевірили кожну машину. Якщо траплявся старий знайомий, вони роз'яснювали йому ситуацію й просили про допомогу. Коли ж хтось інший — просто обшукували його машину так, наче були агентами Управління по боротьбі з наркотиками.

Невдовзі з'явився дядько Пет, невдоволений тим, що мамó і папо́ перекрили проїзд. Коли вони пояснили, що сталося, він зайшовся від сміху: «Малий спить на церковній лаві, давайте я вам покажу». Знайшовши мене, вони дозволили людям роз'їхатися в своїх справах.

Згадалося мені також, як папо́ купив мені пневматичну рушницю з оптичним прицілом. Він затиснув її у лещатах, щоб закріпити положення, і зробив кілька пострілів у ціль. Після кожного пострілу ми підкручували приціл, наводячи перехрестя візирних ліній на вибоїни, які з'явилися в результаті попереднього пострілу. А потім він учив мене стріляти — зосереджуватися на прицілі, а не на цілі та видихати повітря, перш ніж натиснути на курок. Роками пізніше наш інструктор зі стрільби у навчальному таборі скаже, що дітям, котрі вже «знають», як стріляти, вчитися стрільбі буде найважче, бо вони засвоїли хибні принципи. Це була чиста правда, але з одним винятком — мною. Папо́ навчив мене довершеним правилам

стрілби, і я орудував гвинтівкою М16, як стрілець найвищої категорії, здобувши найбільше очок у своєму взводі.

Папó ніколи не добирав слів і міг без будь-яких підстав сипати лайкою. На будь-які неприємні йому слова або вчинки він мав одну й ту саму готову відповідь: «Повне лайно!» Це означало, що всі повинні стулити пельку. Він захоплювався машинами: любив купувати, продавати й ремонтувати їх. Одного дня, невдовзі після того, як він кинув пити, до нас завітав дядько Джімі й наткнувся на нього у дворі, де папó лагодив якесь старе авто. «З його уст нестримним потоком лилася лайка: “Кляті японські машини, нікчемний шмат лайна! Який кретин виготовив цю деталь!” Я просто слухав його лайку, а він, гадки не маючи, що його хтось чує, не вгавав і скаржився далі. Виглядало це жалюгідно». Дядько Джімі якраз влаштувався на роботу і від щирого серця хотів допомогти батькові грошима. Він запропонував завезти машину в майстерню, щоб її там полагодили. Для папó ця пропозиція була наче грім серед ясного неба. «Що? Для чого? — з подивом запитав він. — Я ж люблю ремонтувати машини».

Папó мав пивний живіт і кругле обличчя, але худі руки і ноги. Він ніколи не вибачався на словах. Якось він допомагав тітці Ві з переїздом до іншого міста, а та докоряла йому за алкоголізм і нарікала, що вони так мало спілкуються. «Що ж, спілкуйся зараз. У нас попереду цілий клятий день у машині». Проте він вибачався за допомогою вчинків. Коли він зрідка втрачав зі мною самоконтроль, це завжди завершувалося для мене новою іграшкою чи походом по морозиво.

За своїми суворими горянськими звичками папó був людиною з іншої історичної епохи. Одного ранку, під час тієї самої поїздки з тіткою Ві, вони зупинились у придорожньому готелі. Тітка взялася розчісувати волосся і чистити зуби, через що провела в жіночій вбиральні, як здалося папó, неприпустимо багато часу. Тоді дідусь вибив двері, тримаючи в руці заряджений револьвер, наче один із кіноперсонажів Ліама Нісона. Він подумав, що на тітку напав і гвалтує якийсь збоченець. Через кілька років, коли пес тітки Ві загавкав на її немовля, папó порадив її чоловікові Дену позбутися цього собаки, бо інакше він нагодує його стейком, замаринованим у антифризі. І це був не жарт: за тридцять років до того він дав таку саму

обіцянку своєму сусідові, коли його собака ледь не вкусив мою матір. Через тиждень пес сконав. Усі ці події пролітали в моїй пам'яті, коли я сидів у похоронному бюро.

Понад усе я думав про наші спільні з папою справи. Я згадував ті довгі години, які ми проводили разом над дедалі складнішими математичними задачами. Завдяки йому я зрозумів, що брак знання – не те саме, що брак клепки. Перше можна виправити, доклавши зусиль і виявивши наполегливість. А як бути з другим? «Якщо тобі бракує клепки в голові, то ти по вуха в лайні і не маєш жодного шансу виборсатися».

Мені пригадалось, як папою присідав біля мене та дітей тітки Ві, граючись із нами, мов дитина. Попри всю його брудну лайку і буркотіння, він ніколи не відмовлявся від обіймів або поцілунків. Якось він купив Ліндзі вбиту машину й відремонтував її, а коли сестра її остаточно доконала, купив ще одну і також полагодив її, щоб Ліндзі не відчувала себе «голодранкою». Я пригадував ситуації, коли мене дратували мама, Ліндзі або мамою, і як у таких рідкісних випадках папою давав волю своєму невдоволенню, пояснюючи мені, що «найкраще чоловіка характеризує те, як він ставиться до жінок у своїй родині». Ця мудрість народилась із досвіду, із його власного невміння добре ставитися до жінок у своїй сім'ї.

Тоді, в похоронному бюро, я підвівся зі свого місця з рішучим наміром розповісти всім, наскільки важливою людиною папою був для мене: «Я ніколи не мав батька, – промовив я. – Але поруч зі мною завжди був папою, який навчив мене того, що має знати кожен чоловік». А потім я одним реченням підсумував його ролі у моєму житті: «Це був найкращий батько, про якого можна лише мріяти».

Після поховання багато людей підходили і хвалили мене за сміливість і щирість. Але серед них не було мами, що здалося мені дивним. Коли ж нарешті я знайшов її очима у натовпі, вона, здавалося, перебувала у трансі: майже не говорила, навіть із тими, хто до неї підходив, рухалася повільно і сугулилася.

Мамою теж була сама не своя. В Кентуккі вона завжди почувалась, як у рідній стихії, тоді як у Мідлтауні ніколи не могла повністю розкритися. У ресторані «Перкінз», де ми любили снідати, мамою не раз отримувала зауваження від менеджера, що їй слід говорити тихіше і стежити за сло-

вами. «Засранець», – бурмотіла вона під ніс, стримуючись і ніяковіючи. А от «У Біла», єдиному ресторані Джексона, де можна посидіти сім'єю, вона репетувала на офіціантів, аби ті «швидше совали сідницями», а ті, посміюючись, відповідали: «Добре, Боні». Відтак вона зиркала на мене й пояснювала: «Ти ж знаєш, ми просто жартуємо. Вони знають, що я не якась стара противна курва».

У Джексоні, поміж старих друзів і справжніх гілбілі, їй не доводилося прикидатися. За кілька років до цього, на похороні свого брата, мамó та її племінниця Деніс надумали, що один із носіїв труни – збоченець. Тож вони вдерлися до офісу похоронного бюро і стали нишпорити в його речах. Там виявилася велика колекція журналів, серед якої трапилися кілька номерів «Полювання на бобра» (але, запевняю вас, журнал не має нічого спільного з водними ссавцями). Мамó це розвеселило: «Сране “Полювання на бобра”! І кому потрібне це лайно!» Спершу вони з Деніс надумали забрати ці журнали додому, щоб потім надіслати їх дружині носія труни. Але, трохи розваживши, вони змінили свої плани. «Із моїм везінням, – сказала вона, – ми потрапимо в аварію дорогою в Огайо, і поліція знайде все це лайно в моїй машині. Що завгодно, тільки не йти на той світ так, щоб усі думали, нібито я лесбійка чи якась збоченка!» І вони викинули всі журнали в смітник, аби «провчити цього збоченця», і більше про цю історію не згадували. За межами Джексона мамó рідко розкривала цю частину себе.

Приміщення похоронного бюро Дитона в Джексоні, звідки вони сперли порно-журнал, за своїм плануванням нагадувало церкву. У центрі будівлі стояв головний вівтар, оточений з двох боків великими залами з сидіннями і столами. З двох інших боків тяглися коридори зі входами у менші кімнати, призначені для персоналу, невеличку кухню і вбиральні. В цьому маленькому будинку скорботи я провів досить багато часу, прощаючись зі своїми тітками й дядьками, двоюрідними родичами та прабатьками. І коли мамó прибувала у бюро, аби поховати старого друга, брата чи кохану матір, вона з усіма віталася, голосно реготала й на весь голос лялася.

Тож мене здивувало, коли я, шукаючи втіхи під час прощання з папó, надибав у кутку похоронної зали мамó, яка

сиділа там на самоті, підзаряджаючи свої життєві сили, котрі завжди здавалися мені невичерпними. Вона втупилася бездумним поглядом у підлогу, і замість звичайного запалу я побачив на її обличчі щось незвичайне. Підійшовши, я присів біля неї навпочіпки і мовчки поклав голову на її коліна. Тієї миті я усвідомив, що мамó не була непереможною.

Озираючись назад, я тепер розумію, що в поведінці мами і мамó, крім смутку, приховувалося ще дещо. Ліндзі, Мет і мамó робили все, щоб я нічого зайвого не помітив. Мамó не дозволила мені залишитися з мамою, вмотивувавши це тим, що в таку скрутну годину я їй більше потрібен. Можливо, вони просто хотіли дати мені кращу можливість оплакати папó. Цього я не знаю.

Попервах я не відчув жодних істотних змін. Папó пішов із життя, і кожен давав цьому раду по-своєму. Ліндзі проводила багато часу з друзями й постійно кудись їздила. Я був якомога ближче до мамó і багато читав Біблію. Мама спала більше звичайного — мабуть, це був її спосіб долати горе. Вдома вона майже повністю втратила самоконтроль. То Ліндзі не так приготувала їжу, то забувала вигуляти собаку — і мама відразу зганяла на ній свою лють. «Тільки тато розумів мене по-справжньому! — верещала вона. — Я втратила його, а ви ніяк не полегшуєте мій тягар!» Але мама завжди гарячкувала, тож я і цього разу не звернув уваги.

Маму дратувало, як усі навколо тужать за папó. Печаль тітки Ві, на її думку, вдавана, бо тільки мама мала з папó особливий зв'язок. Те саме стосувалося мамó — мама вважала, що та навіть не любила папó, бо не бажала жити з ним під одним дахом. Ми з Ліндзі повинні були стримуватися, адже із життя пішов мамин батько, а не наш. З першим свідченням того, що наше життя невдовзі зміниться, я стикнувся одного ранку, коли, прокинувшись, пішов у мамин будинок, де мали ночувати Ліндзі й мама. Спершу я зайшов у кімнату Ліндзі, але вона чомусь спала нагорі, у моїй кімнаті. Я присів коло неї і розбудив. Ліндсі міцно обійняла мене, а потім серйозно сказала: «Ми впораємося, Джей, — так вона мене називала. — Я обіцяю». Я і досі не знаю, чому тієї ночі вона спала в моїй кімнаті, але згодом зрозумів, із чим саме вона обіцяла впоратися.

Через кілька днів після похорону я вийшов на ганок бабусиноного будинку, окинув поглядом вулицю і почув незвичайний галас. Мама стояла перед своїм домом, загорнена в один лише рушник, і репетувала не своїм голосом на єдиних людей, котрі по-справжньому її любили: на Мета («Ти сраний невдаха і нікчема!»), на Ліндзі («Ти егоїстична курва! Він був мій тато, а не твій, припини поводитися так, наче це ти втратила батька!») і на Тамі, її надзвичайно м'якосердого друга, котрий був прихованим геєм («Ти поводишся як мій друг лише тому, що хочеш мене трахнути!»). Я побіг до них і благав маму заспокоїтися, але в ту мить на сцені з'явилася поліцейська машина. Коли я добіг до веранди, офіцер поліції вже схопив маму за плечі, а та впала на землю і стала брикатись і штовхатися. Тоді полісмен підняв її і повів у машину, а мама всю дорогу відбивалася від нього. На ганку виднілися плями крові, а хтось сказав, що мама намагалася порізати собі вени. Не думаю, що її заарештували, хоч і не знаю, що передувало виклику поліції. На сцені з'явилась мамó і забрала нас із Ліндзі до себе. Пам'ятаю, я тоді подумав, що якби з нами був папó, він би знав, що слід робити.

Смерть папó оголила правду, яка раніше лишалось у тіні. Гадаю, лише дитина могла не помічати лиховісні начертання на стіні. За рік до цих подій мама втратила роботу в мідлтаунській лікарні, після того як в'їхала на роликах у кімнату швидкої. Тоді я думав, що її дивна поведінка – наслідок розлучення з Бобом. Так само і періодичні репліки мамó про те, що мама «накачалася», здавалися мені випадковими коментарями гострої на язик жінки, а не діагнозом дедалі сумнішого стану справ. Невдовзі після втрати мамою роботи я вирушив до Каліфорнії, і вона лише один раз за всю подорож зв'язалася зі мною, щоб поцікавитися моїми справами. Я й гадки не мав, що за лаштунками мого життя дорослі (з одного боку мамó, а з другого – дядько Джімі та його дружина тітка Дона) обговорювали можливість мого переїзду до Каліфорнії.

Мамині крики й гармидер посеред вулиці стали апогеєм подій, які розгорталися поза моїми очима. Невдовзі після нашого переїзду в округ Пребл вона почала приймати наркотичні речовини, які відпускаються лише за рецептом лікаря. Напевно, все почалось із законного рецепту, але згодом вона

стала красти ліки у пацієнтів і накачувалася ними до того, що ідея перетворити кімнату швидкої допомоги на ролердром здавалася цілковито прийнятною. Смерть папó зробила з так-сяк працездатного наркомана жінку, нездатну дотримуватися базових норм дорослого життя.

Тож смерть папó безповоротно змінила життєвий шлях нашої родини. До неї я хаотично, але безжурно метався між мамою і мамó. У мами з'являлись і зникали кавалери, хороші дні чергувались з поганими, утім, ми завжди знаходили вихід. Але коли помер дідусь, а мама опинилася на реабілітації в наркодиспансері Цинциннаті (або «котячому будинку», як ми називали його за першими літерами: Cincinnati Center for Addiction Treatment – «CAT house»), я став відчувати себе тягарем на чужих плечах. Хоча мамó жодного разу не сказала нічого, що змусило б мене почуватися небажаним, її життя було неперервною боротьбою: від скрути в «ямці» до дідового алкоголізму, від раннього шлюбу тітки Ві до маминого приводу в поліцію, – цілих сім десятиліть мамó віддавала кращу частину свого життя на те, щоб вибиратися з халепи. А тепер, коли більшість людей її віку насолоджуються перевагами життя на пенсії, їй доводиться доглядати за двома підлітками. Без допомоги папó цей тягар став удвічі важчим. Через місяць після смерті папó я пригадав ту жінку, на яку натрапив у віддаленому кутку похоронного бюро, й не міг позбутися почуття, що байдуже, наскільки потужну енергію випромінювала мамó, всередині неї завжди жила ця інша жінка.

Тож, замість того щоб ховатися в будинку мамó чи кликати її щоразу, коли виникали труднощі з мамою, я покладався на Ліндзі й на себе самого. Ліндзі щойно закінчила школу, а сам я перейшов у сьомий клас, але у нас все виходило. Інколи Мет і Тамі приносили нам поїсти, але значною мірою ми піклувались про себе самі: дешева вермішель швидкого приготування, готові магазинні обіди, хрусткі сніки та мюслі. Не знаю, хто сплачував наші рахунки (мабуть, мамó). Особливого порядку в нас не було, але у певному сенсі ми його й не потребували. Одного разу Ліндзі повернулася з роботи й заскочила мене в компанії двох своїх друзів. Усі ми були напідпитку. Коли сестра з'ясувала, що пивом мене напоїли її друзі, вона не втратила самовладання і не почала насміхатися з мене, а просто виста-

вила всіх за двері, а мені прочитала нотацію про алкогольну залежність.

Ми часто бачилися з мамó, і вона постійно розпитувала про нас. Та нас обох вдовольняла незалежність і, напевно, відчуття, що ми нікого не обтяжуємо, хіба за винятком одне одного. Ми з Ліндзі настільки добре навчилися розв'язувати проблеми і виявляли такий емоційний стоїцизм, що, навіть якби весь світ з'їхав із глузду, ми б запросто подбали про себе. Хай як сильно ми любили маму, наше життя виявилось простішим, коли в ньому стало на одну безпорадну людину менше.

Чи доводилося нам встрявати у халепу? А як же без неї. Якось надійшов лист зі школи, в якому говорилося, що я без поважної причини пропустив так багато занять, що моїх батьків можуть викликати до школи або місто притягне їх до суду. Ми посміялися з цього листа: мою маму і без того притягували до суду, а тато був настільки поза зоною досяжності, що для його «притягнення» довелося б провести серйозне розслідування. З іншого боку, цей лист налякав нас: не маючи офіційного опікуна, котрий міг би підписати його, ми не знали, що нам із ним, у біса, робити. Але, як і у випадку з іншими подібними викликами, ми зімпровізували. Ліндзі підробила мамин підпис, і школа припинила докучати нам листами.

У спеціально відведені дні ми відвідували маму в наркодиспансері. Зростаючи в оточенні горянських традицій, мамó з її зброєю та мамою з її приступами агресії, я думав, що нічим мене на білому світі вже не здивуєш. Але нова мамина проблема розкрила переді мною суспільне дно американської наркоманії. Середу завжди відводили під групові вправи – така собі сімейна терапія. Усі хворі та їхні родичі сиділи у великому приміщенні, кожна сім'я за окремим столом, обговорюючи різні аспекти наркозалежності та її причини. Під час одного із сеансів мама сказала, що вживала наркотики, щоб зняти стрес від сплати рахунків і заглушити біль від смерті папó. На іншому ми з Ліндзі дізналися, що звичайні сварки між дітьми у родині заважають мамі боротися зі спокусою.

Нічого іншого, крім суперечок і гострих емоцій, ці сеанси не викликали, але такою, напевно, і була їхня мета. Вечорами, сидячи у цих величезних залах поруч з іншими сім'ями (котрі

всі були або чорними, або, як ми, – білими, але з південним акцентом), ми вислуховували крики та спостерігали бійки, чули, як діти говорять власним батькам, що ненавидять їх, як плачуть батьки і благають пробачити їх, а за мить проклинають власну родину. Тоді я вперше почув, як Ліндзі сказала мамі, наскільки обтяжувала її необхідність виконувати роль опікуна після смерті папó замість того, щоб оплакувати його, як сильно її обурювало, що я починаю прив'язуватися до маминих кавалерів, а вони невдовзі покидають нас. Можливо, на мене так вплинуло це місце, а можливо, річ була просто в тім, що Ліндзі вже майже виповнилося вісімнадцять, але коли сестра стала прямо говорити з мамою про наші проблеми, я почав сприймати її як справді дорослу людину. А наші домашні справи лише підсилювали цей статус.

Мамина реабілітація просувалася швидко й успішно, її стан помітно покращився. Неділю відводили під вільне сімейне спілкування. Нам не дозволяли виводити маму назовні, але ми могли разом їсти, дивитися телевизор і по-нормальному розмовляти. Зазвичай неділя минала добре, хоча одного разу мама гнівно сварилася на нас за те, що наші стосунки з мамó стали занадто близькими. «Я ваша мама, а не вона», – говорила вона. Тоді я відчув, що вона почала шкодувати про те, як виховувала мене й Ліндзі.

Уже через кілька місяців мама повернулася додому. Із собою вона привезла новий лексикон. Тепер вона регулярно читала «Молитву про душевний спокій», дуже поширену серед залежних людей, у якій вірянин простить Бога дарувати йому «душевний спокій, аби прийняти те, що [він] не може змінити». Наркозалежність – це хвороба, і якщо ви не маєте морального права засуджувати хворого на рак за його пухлину, то вам не слід засуджувати й наркомана за його поведінку. У тринадцять років така логіка здавалася мені повною нісенітницею, і ми з мамою нерідко сварилися щодо того, чим є осягнена нею мудрість: науковою істиною чи самовиправданням людини, яка своїми вчинками зруйнувала сім'ю. Як не дивно, обидва варіанти мають рацію: наукові дослідження справді говорять про генетичні основи схильності до залежності, але ті, хто вважає свою залежність хворобою, менш наполегливо бо-

ряться з нею. Мама відкрила для себе істину, але ця істина не робила її вільною.

Я не вірив у всі ці гасла і сентименти, але вірив, що вона справді докладає зусиль. Боротьба із залежністю давала мамі відчуття цілі в житті, а нам — привід ладнати з нею. Я прочитав усе, що тільки міг, про її «хворобу» і навіть поклав собі за правило супроводжувати її на зустрічі анонімних наркоманів, котрі відбувалися точнісінько так, як ви собі уявляєте: похмура зала, з десяток стільців і купка незнайомих людей, які сіли по колу і розповідають про себе, починаючи зі слів: «Мене звати Боб, і я наркоман». Я сподівався, що за моєї участі їй, може, і справді стати краще.

На одну із зустрічей із запізненням на кілька хвилин увійшов чоловік, від якого смерділо поміями. Його нерозчесане волосся та брудний одяг свідчили про життя на вулиці, і правда розкрилася одразу, тільки-но він розтулив рота. «Мої діти не розмовляють зі мною. І інші люди теж, — почав він. — Я назбирую гроші, скільки зможу, а відтак витрачаю їх на ширку. Сьогодні ввечері я не знайшов ані грошей, ані ширки, тому прийшов сюди, просто щоб погрітися». Ведучий запитав його, чи не бажає він утриматися від наркотиків довше, ніж на один вечір, і той відповів з неабиякою відвертістю: «Я міг би сказати “так”, але, якщо чесно, то, мабуть, ні. Вже завтра ввечері я знову буду під кайфом».

Мені більш ніколи не доводилося бачити того чоловіка. Перш ніж він пішов, хтось запитав, звідки він. «Ну, більшу частину життя я прожив тут, у Гемілтоні. Але народився на сході Кентуккі, в окрузі Авслі». Тоді я ще погано знав географію Кентуккі, щоб сказати йому, що він народився не більш ніж у тридцяти кілометрах від рідного міста моїх дідуся й бабусі.

Розділ 8

К оли я закінчував восьмий клас, мама близько року втримувалася від наркотиків. На той час вони з Метом вже два-три роки жили разом. У школі мої справи йшли добре, а мамó кілька разів їздила в подорожі — спершу до Каліфорнії, щоб відвідати дядька Джими, а потім до Лас-Вегаса із подругою Кеті. Невдовзі після смерті папо́ Ліндзі вийшла заміж. Мені дуже подобався і досі подобається її чоловік Кевін з однієї простої причини: він ніколи її не кривдить. Це все, що я завжди хотів од чоловіка своєї сестри. Менш ніж за рік після весілля Ліндзі народила сина Кемерона. Вона стала мамою і — побий мене грім! — дуже добре виконувала свої обов'язки. Я пишався нею і обожнював свого нового небожа. В тітки Ві також народилося двоє малюків, тож у мене з'явилося цілих троє нових об'єктів любові. Все це я сприймав як сигнал відродження нашої родини. Літо перед початком навчання у старшій школі вселяло іскру надії.

Проте того літа мама заявила, що я переїду до Мета в його будинок у Дейтоні. Мені подобався Мет, і мама на той час уже досить довго жила в нього. Але Дейтон лежав за сімдесят кілометрів од дому мамó, а мама дала мені зрозуміти, що планує віддати мене в тамтешню школу. Мені подобалося жити в Мідлтауні — я хотів ходити в тутешню школу, мав тут чудових друзів і, хай як це несподівано, полюбляв бігати між будинками мами й мамó протягом тижня та зависати в батька на вихідних. Іще важливіше те, що я завжди міг знайти притулок у будинку мамó, якщо в цьому виникала потреба, — а це була дуже вагома обставина. Я добре пам'ятав життя, коли такої віддушину не було, і не хотів повертатися до тих часів. Крім того, будь-який переїзд віддаляв мене від Ліндзі й Кемерона. Тому, почувши від мами новину про переїзд до Мета, я завершав: «Ніколи», — розвернувся і втік.

Після цього мама вирішила, що у мене проблеми зі стримуванням гніву, і записала мене на прийом до свого психіатра. Я навіть не знав, що у неї є психіатр і гроші на нього, але погодився поговорити з тією жінкою. Наша перша зустріч відбулася наступного тижня в затхлому старому офісі поруч із Дейтоном, де я, мама і непримітна жінка середнього віку намагалися зрозуміти, чому в мене виник приступ гніву. Розуміючи, що люди не дуже добре бачать себе з боку, я допускав, що помилюся, гадаючи, нібито поведився не гірше (ба навіть значно краще), ніж більшість інших людей, яких знав у житті. Може, мама мала рацію і я таки не вмів стримувати гнів. Тож перед прийомом я намагався налаштуватися так, щоб почути голос інших. Навіть якщо нічого не допоможе, ця жінка дасть мені й мамі нагоду відверто обговорити нашу проблему.

Але перший сеанс обернувся для мене на справжню засідку. Жінка відразу почала розпитувати, чому я закричав на матір, грубо розвернувся й пішов, чому я не визнавав її матір'ю і не хотів жити з нею, як вимагає закон. Далі психіатр перелічила «вибухи гніву», які нібито траплялися в мене, — від випадку, коли я в п'ятирічному віці зірвався у супермаркеті, і бійки з іншим хлопцем у школі (шкільним задиракою, якого я не хотів чіпати, але зробив це за намовою мамі) до моїх втеч до бабусі й дідуся від маминої «дисципліни». В цієї жінки враження про мене було сформоване винятково на основі відомостей від моєї мами. Навіть якщо в мене не було проблем зі стримуванням гніву, то тепер вони з'явилися.

«Ви маєте хоч якийсь уявлення, про що говорите? — запитав я. В чотирнадцятирічному віці я вже мав принаймні туманне уявлення про професійну етику. — Хіба вам не слід було спитати мою думку про все це, а не просто критикувати мене?» Далі я цілу годину розповідав про своє життя. Всю правду не говорив, бо доводилося обачно добирати слова: під час маминого приступу агресії, який стався за кілька років до того, Ліндзі та я проговорилися про деякі неприємні аспекти виконання мамою батьківських обов'язків, які підпадали під категорію насильства над дітьми. Закон вимагав, щоб адвокат передав цю інформацію в службу в справах дітей. Тому я не уникнув, хоч як це іронічно, брехні у розмові з психіатром (щоб захистити маму), побоюючись спровокувати ще одне

вторгнення в життя нашої родини окружної служби у справах дітей. Я досить добре виклав ситуацію, тож після годинного спілкування психіатр лаконічно підсумувала: «Мабуть, нам слід іще раз поговорити наодинці».

Для мене ця жінка була перешкодою, яку створила мама і яку слід було подолати. Я не вбачав у ній людину, яка здатна мені допомогти. В розмові з нею я виклав лише половину моїх справжніх мотивів: що я не зацікавлений у сорокап'ятихвилинному бар'єрі між мною та всіма, на кого можна покластися, заради того, щоб оселитися в чоловіка, котрий, як не важко було передбачити, невдовзі забере свої манатки і зникне. Психіатр із розумінням вислухала мої міркування. Але я не зізнався їй, що вперше в житті потрапив у безвихідь. Уже не було папо́, а мамо́, яка все життя курила, як паровоз, страждала на емфізему й ослабла настільки, що вже не мала сил дбати про чотирнадцятирічного хлопця. Тітка й дядько мали по двоє власних дітей. Ліндзі щойно вийшла заміж і теж народила дитину. Мені не було з ким залишитися. В житті мені довелося ковтнути багато лиха – безлад і бійки, насильство, наркотики і хронічна нестабільність, – але в мене ніколи не виникало відчуття, що виходу немає. Коли психіатр запитала, який мій план дій, я відповів, що найпевніше поїду жити до батька. Вона погодилася, що це розумне рішення. Покидаючи її кабінет, я подякував їй за витрачений на мене час, будучи впевненим, що більш ніколи з нею не перетнуся.

У мами було величезне більмо, яке сильно спотворювало сприйняття нею світу. Те, що вона пропонувала мені переїхати до Дейтона, широ дивувалася моїй неохоті та настільки однобоко представила мене психіатрові, свідчило, що вона не розуміла дечого засадничого у моїй із Ліндзі поведінці. Колись Ліндзі сказала про неї так: «Мама просто не тямить, що відбувається». Спершу я не погодився з нею: «Та все вона тямить; просто вона така і не може себе змінити». Але після випадку з психіатром я упевнився в правоті Ліндзі.

Мамо́ не припав до душі мій намір жити з батьком, як і всім іншим. Але ніхто з них не розумів мого становища, а я боявся відкрити очі на правду, знаючи, що, тільки-но карти будуть розкриті, кілька людей запропонують мені жити в їхніх вільних кімнатах, але всі вони спасують перед наполегливою

вимогою мамб, щоб я на постійно оселився в неї. Просто я знав, що життя в мамб супроводжуватиметься відчуттям вини, постійними розпитуваннями, чому я не живу з матір'ю або батьком, і постійними нашіптуваннями на вухо мамб з боку багатьох людей, що їй потрібно перепочити й натішитися нарешті золотими роками свого життя. Відчуття, що я обтяжую мамб, не було надуманим; його нав'яли мені різні побічні ознаки, слова, які вона часом тихо бурмотіла, та втома, яку вона носила на собі, наче частину одягу. Мені цього не хотілося, тому я зупинив вибір на варіантові, який здався найменшим злом.

У певному сенсі мені подобалося жити з батьком. Хоча б тому, що його життя було *нормальним* у тому значенні, яким я хотів би бачити своє життя. Моя мачуха Шерил працювала неповний робочий день і більшість часу проводила вдома. Батько щодня повертався з роботи приблизно в один і той самий час. Хтось один із них (зазвичай мачуха, але інколи й батько) готував вечерю, яку ми їли як справжня сім'я. Перед кожною трапезою ми молилися (що мені завжди дуже подобалося, але не доводилося практикувати це за межами Кентуккі). Вечорами по буднях ми дивилися який-небудь сімейний серіал. Батько й Шерил ніколи не кричали одне на одного. Лише одного разу я чув їхню розмову на підвищених тонах, що стосувалася грошей, але це були просто трохи гучніші голоси, ніж звичайно, а не нав'язане воляння.

На перші вихідні, які я провів у нього, знаючи, що в понеділок нікуди не поїду, мій молодший брат запросив у гості з ночівлею свого друга. Того дня ми ловили рибу в батьковому ставку, годували коней і смажили стейки на вечерю. А цілу ніч, аж до світання, дивилися фільм «Індіана Джонс». У будинку не чути було бійок, обміну прокльонами між дорослими, лютого биття посуду об стіну чи підлогу. Нудний вечір. Але він утілював усе те, що мене так приваблювало в батьковій домівці.

Проте я за звичкою не втрачав пильності. Переїжджаючи до батька, я вже знав його цілих два роки. Я міг його охарактеризувати як добру, м'яку людину і ревного християнина із дуже суворої релігійної традиції. Коли ми вперше відновили спілкування, він дав зрозуміти, що йому байдуже до моєї пристрасті

до класичного року, особливо до Led Zeppelin. І він не кривив душею, бо це було не в його стилі. Він не перешкоджав мені слухати мої улюблені музичні гурти, а просто порадив поцікавитися християнським роком. Я йому не зізнавався, що граю в тупорилу колекційну карткову гру «Магія», бо боявся, що він побачить сліди Сатани в картах – не дарма ж молодь нашої церкви часто обговорювала «Магію» та її згубний вплив на юних християн. Як і в більшості підлітків, у мене було багато питань щодо моєї віри: чи сумісна вона з сучасною наукою, наприклад, або чи має рацію те або те віросповідання в якомусь конкретному богословському диспуті.

Не думаю, що батька засмутило б, якби я задав одне з цих питань, але, не будучи впевненим у його реакції, я не наважувався їх обговорювати. А раптом він скаже, що я поріддя Сатани, і відішле назад? Важко було визначити, якою мірою наші нові відносини трималися на його переконаності, що я добра дитина. Не маю уявлення, як би він відреагував, якби я слухав компакт-диски Led Zeppelin у його оселі разом із молодшими братом і сестрою. І все це незнання терзало мене, доки не довело до точки кипіння.

Гадаю, мамó розуміла, що діється в моїй голові, хоч я нічого їй прямо не говорив. Ми часто спілкувалися по телефону. Під час однієї з таких розмов вона сказала, щоб я пам'ятав, що любить мене понад усе й ладна прийняти мене, тільки-но я буду до цього готовий. «Це твій дід, Джей Ді, і завжди буде твоїм». Наступного дня я зателефонував Ліндзі та попросив її прийхати, щоб забрати мене. У неї була робота, хатні обов'язки, чоловік і мала дитина. Але вона відповіла: «Через сорок п'ять хвилин буду в тебе». Я вибачився перед батьком, якого зачепило за живе моє рішення. Але він мене зрозумів: «Ти не можеш жити без своєї навіженої бабусі. Я знаю, вона добра до тебе». Приголомшливі слова з уст людини, якій мамó ніколи не сказала доброго слова. І ці слова вперше підказали мені, що батько розумів складні й суперечливі почуття, які оволодівали мною. А це для мене багато значило. Коли приїхала Ліндзі з сім'єю, я заліз у машину, зітхнув і сказав: «Дякую, що забираєш мене додому». Поцілувавши малюка-небожа в лоба, я більше нічого не говорив, аж поки ми не зупинилися біля будинку мамó.

Решту літа я провів переважно з мамó. Кілька тижнів у батька нічого нового мені не відкрили: я й далі метався між бажанням залишатися з нею і страхом позбавити її своєю присутністю заслуженого відпочинку. Тож незадовго до початку мого першого навчального року в старшій школі я сказав мамі, що готовий жити з нею, якщо мені дозволять навчатися в мідлтаунській школі та навідуватися до мамó, коли я забажаю. Вона почала розводитися про переведення до дейнтонської школи після закінчення першого року, але я подумав, що з цим ми розберемося через рік, коли настане слухна година.

Життя з мамою та Метом нагадувало перегляд фільму про кінець світу в першому ряді кінотеатру. Бійки між ними в принципі нічим особливими за моїми (і маминими) мірками не були, але я певен, що бідолашний Мет раз у раз запитував себе, як він примудрився скочити на цей експрес до міста божевільних. У ньому нас було лише троє, і всі прекрасно розуміли, що довго так тривати не може і що час невдовзі покладе край цим відносинам. Мет був хорошим хлопцем, а хороші хлопці, як жартували ми з Ліндзі, у нашій родині не затримуються.

З огляду на стан відносин між Метом і мамою, я не тямив себе від подиву, коли, прийшовши одного разу зі школи на другому році навчання, почув від неї, що вона одружується. Мабуть, подумалося мені, не все так погано, як я думав. «Чесно кажучи, я думав, що ви з Метом збираєтеся розбігтися, — відреагував я. — Ви ж б'єтеся щодня». — «Та річ у тім, — почала вона, — що я одружуюся не з ним».

Це був поворот, який навіть мені здався неймовірним. Мама працювала медсестрою в місцевій клініці очищення крові, куди влаштувалася за кілька місяців до цього. Одного разу її бос, старший за неї на десять років, запросив її на вечерю. Вона пішла і, враховуючи критичний стан своїх відносин із Метом, через тиждень уже погодилася вийти за нього заміж. Мені вона повідомила про це в четвер. А у суботу ми вже вселялися в Кенів будинок. Це була моя четверта домівка за два роки.

Кен народився в Корей, але виховав його американський ветеран із дружиною. На першому тижні життя в його будинку я вирішив обстежити невелику тепличку, в якій надибав майже

зрілий куш коноплі. Я розповів матері, а вона — Кенові. До кінця дня на місці коноплі вже виріс помідор. Коли я напряду запитав Кена про коноплю, той трохи затнувся, але зрештою відповів: «Це для медичних цілей, не переймайся».

Кенові троє дітей — дівчинка і двоє хлопців приблизно мого віку — були так само приголомшені новим форматом, як і я. Старший хлопець постійно бився з моєю мамою, а це, згідно з аппалацьким кодексом честі, означало конфлікт і зі мною. Готуючись одного разу лягати спати, я спустився на перший поверх і почув, як він назвав її сучкою. Жоден гілбілі, який поважає себе, не залишиться осторонь такого виклику, тож я більш ніж переконливо продемонстрував, що ладен забити свого нового зведеного брата до півсмерті. Мій потяг до насильства був того вечора настільки ненаситним, що мама й Кен вирішили, що мені з моїм новим зведеним братом слід жити окремо. Насправді, я не відчував люті. Бажання битися виникло радше з почуття обов'язку. Але це було досить сильне почуття. Настільки сильне, що ми з мамою провели ту ніч у мамб.

Пам'ятаю, що якось я подивився серію «Західного крила», присвячену системі освіти в Америці, яку більшість людей справедливо вважала ключем до нових можливостей у житті. У цій серії президент обговорював два розв'язання проблеми відсталих шкіл: видавати школярам ваучери (тобто закріплювати за ними державні кошти, які дозволять їм тікати з таких шкіл) чи натомість зосередити зусилля на покращенні самих цих шкіл. Це, безперечно, важливе питання, адже вже довгий час значна частина мого освітнього округу могла претендувати на ваучери. Але приголомшує те, що в усій цій дискусії про причини невстигання дітей із бідних сімей увагу повністю зосереджували на суспільних інститутах. Як недавно пояснив мені вчитель із моєї старшої школи: «Вони хочуть, аби ми були пастухами для цих дітей, але ніхто не згадує, що багатьох із них вдома виховують вовки».

Уже не пам'ятаю, що було того дня, коли я з мамою, пішовши з Кенового дому, ночував у мамб. Може, в мене була контрольна робота, до якої я не мав можливості підготуватися. Може, настав крайній термін здачі домашнього завдання, на яке в мене не було часу. Знаю тільки, що я був

на другому році навчання в старшій школі і що мої навчальні успіхи були кепські. Нескінченні переїзди і бійки, неперервний потік нових людей, з якими доводилося зустрічатися, вчитися вживатися, а відтак викидати з голови, — ось це, а не моя абияка державна школа по-справжньому зачиняло переді мною вікно можливостей.

Не усвідомлюючи цього, я наближався до прірви. Із середнім балом 2,1 я мало не вилетів зі старшої школи після першого ж року навчання, бо не виконував домашніх завдань, не вчився і не ходив на уроки. Іноді прикидався хворим, а іноді просто відмовлявся йти. І навіть коли знехотя відвідував школу, то лише для того, щоб не повторилася історія з листом, який прийшов додому за кілька років до того і в якому адміністрація погрожувала в разі моєї неявки повідомити про мою поведінку окружні соціальні служби.

За провальним шкільним табелем потяглися й експерименти з дурманними речовинами — нічого серйозного, лише алкоголь, який мені вдавалося добути, та заначка трави, яку я знайшов разом із Кеновим сином. Це, до речі, доводило, як мені тоді подумалося, що я таки вмю відрізнити кущ помідорів од коноплі.

Уперше в житті я відчував, що віддаляюся від Ліндзі. Її шлюбу йшов другий рік, а малюк уже починав ходити. Над шлюбом Ліндзі витав ореол героїзму — після всього, що вона спізнала, їй вдалося знайти людину, яка добре ставилася до неї і працювала на поважній роботі. Виглядала вона непідробно щасливою і добре дбала про свого сина, за яким упала всією душею. У своєму невеликому будиночку неподалік від мамі вона, схоже, нащупувала свій шлях у житті.

Хоч я щиро радів за сестру, її нове життя загострювало в мене відчуття втрати. Скільки себе пам'ятаю, ми з нею жили під одним дахом, а зараз вона лишалася в Мідлтауні, а я жив із Кеном за тридцять із гаком кілометрів од неї. Якщо Ліндзі будувала своє життя на противагу тому, яке лишилося в її минулому — життя, в якому вона буде доброю матір'ю і житиме в щасливому шлюбі (причому тільки одному), — то я й далі борсався в трясовині того, що ми обоє ненавиділи. Поки Ліндзі та її чоловік подорожували до Флориди й Каліфорнії, я скнів у чужому мені домі в містечку Маямізберг, штат Огайо.

Розділ 9

Мамо не зовсім уявляла, як мені живеться в новій сім'ї, почасти через те, що я сам так захотів. Під час різдвяних канікул, тобто десь за кілька місяців після переїзду до нового вітчима, я зателефонував їй, щоб поскаржитися. Та коли вона зняла слухавку, я розчув голоси інших людей неподалік від неї – здається, тітки і двоюрідної сестри Гейл, а також кількох інших осіб. Ці сторонні голоси свідчили, що в домі святковий настрій, тож я не наважився вилити їй свою душу: що мені нестерпно жити з чужими мені людьми і що все, завдяки чому моє дотеперішнє життя здавалося стерпним – прихисток її дому та компанія сестри, – тепер втрачено. Я попросив її передати всім, чії голоси лунають у кімнаті, що я їх люблю, і з цими словами поклав слухавку та пішов до себе дивитися телевізор. Іще ніколи я не почувався настільки самотньо. На щастя, я й далі ходив у мідлтаунську школу, в якій училися мої друзі і яка давала привід заскочити на кілька годин до мамо. Під час активних періодів навчання я бачив її по кілька разів на тиждень, і щоразу вона нагадувала, як важливо добре вчитися. Вона часто говорила, що якщо хтось із нашої родини «прорветься», то це буду я. Мені бракувало сміливості зізнатися їй, що відбувалося насправді. Вона уявляла мене юристом, лікарем або бізнесменом, але не двієчником, відрахованим зі старшої школи за невстигання. Проте я був значно ближче до відрахування, ніж до будь-чого іншого.

Правда відкрилася їй, коли одного ранку до нас увірвалася мама, вимагаючи від мене баночку сечі. Ту ніч я провів у мамо і вже збирався до школи, коли, задихаючись від хвилювання, зайвилася мама. Вона потрапила під вибірккову перевірку мед-сестринської комісії і, щоб зберегти ліцензію, повинна була здати аналіз сечі. Їй зателефонували зранку і попередили, що до кінця дня баночка має бути в клініці. В маминій сечі

можна було знайти з півдесятка ліків, які продаються тільки за рецептом, тому її єдиною надією був я.

В її голосі лунали нотки категоричності й правоти. Нічого в її вигляді не виказувало докорів сумління за те, що вона просить у мене зробити неправомірну річ. І жодної вини за те, що вона вчергове зламала обіцянку не вживати наркотичних речовин.

Я відхилив її прохання. Відчувши мій спротив, мама змінилася на очах. Вона відразу почала сипати вибаченнями й викликати жаль, плачучи і благаючи: «Обіцяю стати кращою. Обіцяю». Я чув цю пісеньку десятки разів і жодному її слову не вірив. Якось Ліндзі сказала мені, що найкраще за все наша мама вміє виживати в безнадійних ситуаціях. Вона вижила в дитинстві, вижила з чоловіками, які приходили і йшли. Вижила в численних зіткненнях із законом. А тепер робила все можливе, щоб пережити перевірку медсестринської комісії.

Мене понесло. Я сказав, що якщо їй потрібна чиста сеча, хай припинить просирати своє життя і вичавлює її зі свого міхура. Мамо́ я сказав, що йти назустріч матері – безнадійна справа, і якби вона тридцять років тому загнуждала її, тоді б зараз та не випрохувала в сина чистої сечі. Матері я сказав, що вона нікудишня мати, а мамо́ – що й вона колись була нікудишньою матір'ю. Мамо́ змінилася на обличчі, не схотівши навіть глянути мені в очі. Сказане мною вочевидь глибоко вразило її.

Гнівався я щиро, але при цьому не забував, що моя сеча теж може виявитися не бездоганною. Мама звалилася на диван, тихо заливаючись сльозами, але мамо́ так легко не здавалася, хай навіть я її зачепив за живе своєю критикою. Я потягнув мамо́ у ванну кімнату і шепотом зізнався, що двічі кури́в Кеннову траву за останні кілька тижнів. «Я не можу здати аналіз за неї. Якщо я віділлю в її баночку, ми обоє можемо вляпатися в неабиякі проблеми».

Насамперед мамо́ розвіяла мої страхи. Кілька затяжок трави, розтягнуті на три тижні, в аналізах не виявляться. «Крім того, навряд чи ти вмієш це правильно робити. В тебе не виходило вдихати, навіть коли ти намагався». А далі вона перейшла до морального боку справи: «Знаю, любий, що так робити неправильно. Але вона твоя мати, а моя дочка. Мож-

ливо, якщо піти їй назустріч цього разу, вона нарешті винесе з цього урок».

Вона апелювала до вічної надії, проти якої в мене не було аргументів. Ця надія спонукала мене добровільно відвідувати нескінченні зустрічі анонімних наркоманів, поглинати одну за одною книжки про залежність і брати участь у лікуванні мами всіма доступними мені способами. Вона спонукала мене сісти до неї в автомобіль, коли мені було дванадцять, знаючи, що її емоційний стан може довести маму до вчинків, через які вона пізніше шкодуватиме. Мамоб ніколи не втрачала надії, попри головні болі й розчарування, які мені годі й уявити. Життя раз у раз наставляло її не вірити людям, але мамоб завжди знаходила можливість повірити тим, кого любила. Тож я не шкодую, що зрештою здався. Поділитися з мамою сечею було неправильно, але я ніколи не шкодував, що дослухався до намовлянь мамоб. Керуючись надією, вона вибачила папоб все, що нагромадилося в них за багато лихих років подружнього життя. Ця сама надія переконала її прихистити мене в себе, коли я найбільше потребував її допомоги.

І хоч я виконав прохання мамоб, щось таки зламалося в мені того ранку. До школи я прийшов із червоними від сліз очима та каяттям за зроблене. За кілька тижнів до того я сидів із мамою в китайському ресторані. Вона безрезультатно намагалася розжувати їжу. Від цього спогаду в мене досі закипає кров: мама не могла ні розплющити очей, ні закрити рота, наповнюючи його їжею, яка відразу висипалася назад на тарілку. На нас витріщалися інші люди, Кен мовчав, а мама не тямала, що робила. До такого стану її довела болегамівна пігулка (або ціла жменя таких пігулок), які продаються лише за рецептом лікаря. Я ненавидів її за цю ганьбу і присягнув, що покину її дім, якщо вона ще раз наковтається наркотиків.

Випадок із сечею переповнив чашу терпіння і в мамоб. Коли я прийшов зі школи, вона сказала, щоб я залишився в неї на постійно, вже не метаючись між її та маминим домом. Мама й пальцем не ворухнула. Лише сказала, що їй потрібен «відпочинок» — мабуть, від виконання материнських обов'язків, подумалося мені. З Кеном вони довго не протрималися. До кінця мого другого року навчання вона покинула його будинок, а я переселився до мамоб і вже ніколи не повертався жити

з мамою та її чоловіками. Хай тішиться тим, що пройшла перевірку сечі.

Мені не довелося навіть пакувати речі, бо більшість моїх пожитків увесь час, поки я кочував з одного місця на інше, залишалися у мамб. Свого часу вона стримала мене від перевезення багатьох речей до Кенового дому, будучи впевненою, що Кен і його діти захочуть украсти мої шкарпетки й футболки. (Насправді ні Кен, ні його діти нічого в мене не крали.) Жити в неї мені подобалося, але новий дім приніс із собою нові випробування мого терпіння на багатьох рівнях. Мене досі гризло неприємне відчуття, що я її обтяжую. Ще більших проблем завдавав їй тяжкий характер, із яким важко було вжитися, підсилений її гострим розумом і язиком. Якщо я не виносив сміття, вона коментувала: «Не будь лінивим лайном». Коли я забував виконати домашнє завдання, вона говорила, що в мене «лайно замість мозку», і нагадувала, що без освіти я ніщо. Постійно вимагала, щоб я грав із нею в карти – зазвичай у «джин рамі» – і ніколи не програвала. «Ти найсраніший картяр, якого я знала», – заявляла вона, тішачись своєю черговою перемогою. (Але я не ображався: так вона говорила всім, у кого вигравала, а в «джин рамі» вона була всіх.)

Роки по тому всі мої родичі – тітка Ві, дядько Джимі, навіть Ліндзі – в один голос повторювали ту чи ту версію пісеньки: «Мамб була сувора з тобою, аж надто сувора». В її будинку я мав виконувати три правила: приносити добрі оцінки зі школи, знайти роботу і «підняти дупу та допомогти їй». Якогось чіткого переліку хатніх обов'язків у мене не було – допомагати слід було з усім, що вона робить. І вона ніколи не говорила, що я маю зробити, а просто репетувала, якщо робила щось, а я їй не допомагав.

Та з мамб можна було добре повеселитися. Не такою страшною вона була, як її малювали. Принаймні у ставленні до мене. Якось вона наказала, щоб я в п'ятницю ввечері подивився з нею по телевізору серію моторошної кримінальної драми – саме такого стибу шоу вона любила. Коли настав найстрашніший момент, коли глядачі мали підскочити з переляку, мамб одним махом вимкнула світло і щось крикнула мені у вухо. Вона вже бачила цю серію і знала, що в ній буде.

Тому змусила мене просидіти сорок п'ять хвилин тільки заради того, щоб у потрібний момент добряче налякати.

Найкращим результатом мого проживання в бабусі було те, що я почав розуміти, чим вона живе. Раніше я шкодував, що ми рідко навідуємося в Кентуккі після смерті бабусиної мами. Зменшення частоти поїздок не відразу впало в око, але на момент мого переходу в середню школу в Кентуккі ми бували лише по кілька разів на рік, щоразу зупиняючись там лише на кілька днів. Поживши з мамою, я дізнався, що після смерті матері вона посварилась із сестрою Роуз — жінкою надзвичайної доброти. Мамою розраховувала, що батьківський будинок стане місцем для відпочинку та зустрічей нашої родини, тоді як Роуз планувала віддати будинок своєму синові з його сім'єю. Роуз мала вагомий аргумент: її брати та сестри, які жили в Огайо та Індіані, нечасто навідувалися в Кентуккі, то для чого ж будинку простоювати? Мамою, зі свого боку, непокоїлася, щоб без цього осідку її дітям і внукам не буде де зупинитися під час поїздок до Джексона. Тож вона також мала аргумент.

Мені нарешті дійшло, що для мамою поїздка до Джексона — обов'язок, який вона повинна виконати, а не просто розвага. Для мене така поїздка означала зустріч із дядьками, пошуки черепаків і втечу від тривоги, які обсідали моє життя в Огайо. Джексон дарував мені можливість жити під одним дахом із мамою, три години в дорозі теревенити і слухати її історії та тішитися славою внука знаменитих Джима й Боні Венсів. У мамою ж Джексон викликав іншу емоційну реакцію. Це було місто, в якому вона інколи змалечку недоїдала, з якого вона тікала, щоб сховатися від наслідків скандально ранньої вагітності, та в якому багато її друзів поклали життя в шахтах. Якщо я тікав у Джексон, то мамою тікала із Джексона.

У літньому віці, коли їй стало важче рухатися, мамою любила дивитися телевізор. Їй подобався сальний гумор і епічні драми, тож вибір перед нею відкривався широкий. Та найбільше за все вона любила кримінальний серіал «Клан Сопрано» на каналі НВО. Згадуючи про це зараз, я не дивуюся, що її приваблювала історія згуртованого і часом жорстокого угруповання людей, які жили в чужому середовищі. Адже достатньо змінити імена й дати, і історія італійської мафії почне

нагадувати чвари між Гетфілдами й Маккоями, які свого часу гриміли на весь аппалацький регіон. Головним героєм серіалу був Тоні Сопрано, безжальний убивця, об'єктивно страшна людина за будь-якими мірками. Проте мамб припадала до душі його відданість і готовність піти на все, щоб захистити честь родини. Хоча на його рахунок була незліченна кількість замордованих ворогів і буйна пиятика, все, за що мамб будь-коли критикувала його, – це його подружнтя невірність. «Спить з усіма, кому не лінь. Це мені не подобається».

Крім того, тепер я вперше в житті спостерігав за любов'ю мамб до дітей уже не як об'єкт цієї її любові, а як сторонній спостерігач. Їй часто залишали на день своїх дітей Ліндзі або тітка Ві. Одного разу їй довелося доглядати обох дівчаток тітки Ві та її собаку, якого зачинили на задньому дворі. Коли собака загавкав, мамб вигукнула: «А щоб тобі заціпило, сучий сину!» Моя двоюрідна сестра Боні Роуз побігла до дверей, повторюючи: «Сучий сину! Сучий сину!» Мамб пошкандибала за малою та згребла її в руки: «Тсссс! Не кажи так, щоб у мене не було проблем». Та при цьому вона так сильно реготала, що ледве вимовила ці слова. Кілька тижнів по тому, повернувшись зі школи, я запитав мамб, як минув її день. Вона відповіла, що провела його чудово, бо доглядала за сином Ліндзі Кемероном. «Він запитав, чи можна казати слово “сука”, яке почув від мене. Я відповіла, що можна, але тільки в моєму домі». Після цього вона беззвучно захихотіла. Хоч би як вона почувалася – хай їй тяжко дихалося від емфіземи чи сильно боліли ноги, заважаючи нормально ходити, – мамб ніколи не відмовлялася від можливості «побути з цими дітлахами», як вона говорила. Вона любила їх – і я починав розуміти, що вона не дарма мріяла стати адвокатом скривджених і занедбаних дітей.

Настав час, коли мамб зробили серйозну операцію на спині, щоб зменшити біль під час ходіння. Протягом кількох наступних місяців вона відновлювалася в санаторії, тож мені довелося пожити самому. На щастя, цей період не затягнувся на довго. Щовечора вона телефонувала Ліндзі, тітці Ві або мені з однією і тією самою скаргою: «Тут гидотна їжа, яку я терпіти не можу. Можеш збігати в Тасо Белл і привезти мені квасоляних бурріто?» Вона настільки зненавиділа санаторії для літніх людей, що одного разу змушувала мене пообіцяти,

що якщо її в один із них запроторять назавжди, то я візьму її 44-каліберний револьвер і зажену в її голову кулю. «Мамó, не проси про таке. Мене ж кинуть за ґрати до кінця життя». – «Ну, – вона задумалася, – тоді дістанеш мені миш'яку. Про це ніхто не дізнається». Як з'ясувалося, в операції на спині не було жодної потреби; ходити їй важко було через зламану стегнову кістку. Коли хірург вправив її, мамó швидко стала на ноги, хоч і надалі пересувалася з ходунками або ціпком. Сьогодні, ставши юристом, я не можу надивуватися, що ми навіть не подумали подати позов в суд щодо злочинного недбальства лікаря, який здійснив непотрібну операцію на спині. Але мамó в будь-якому разі не допустила б такого позову: вона не вірила в корисність судової системи за винятком випадків, коли без неї неможливо обійтися.

Інколи я бачив маму кожні кілька днів, а інколи вона безслідно зникала на кілька тижнів. Після розриву з одним із кавалерів вона кілька місяців провалялася на дивані у мамó, тож ми обоє мали можливість побути в її компанії. Мама по-своєму теж старалася: коли в неї була робота, вона завжди давала мені гроші в день видачі зарплатні. Ніколи цього не міг зрозуміти, але вона вважала давання грошей проявом любові. Можливо, думала, що я ніколи не повірю в її любов, якщо не отримуватиму від неї в'язку грошей. Насправді ж, мені було начхати на гроші. Хотів я тільки одного – щоб вона видужала.

Навіть мої найближчі друзі не знали, що я жив із бабусею. Я добре розумів, що, хоча багато моїх ровесників не могли похвалитися традиційною американською сім'єю, моя сім'я була ще менш традиційною, ніж у більшості з них. До того ж ми жили бідно. Для мамó цей статус був предметом гордості, але мені важко було з ним змиритися. Я не носив одягу від Abercrombie & Fitch чи American Eagle, якщо мені його не дарували на Різдво. Коли мамó забирала мене зі школи, я просив її не виходити з автівки, щоб не показуватися моїм друзям у її мішкуватих джинсах та чоловічих футболках і з гігантською ментоловою цигаркою в зубах. На розпитування людей я брехав, що живу з мамою і разом із нею доглядаю за кволою бабусею. Навіть зараз я продовжую шкодувати, що

так багато моїх шкільних друзів і знайомих не знали, що мамó була найкращим, що я знав у житті.

На третьому році старшої школи я пройшов на курс із вищої математики, який поєднував елементи тригонометрії, вищої алгебри та базового математичного аналізу. Про викладача цього предмету – Рона Селбі – серед студентів ходили легенди за його блискучий розум і вимогливість. За двадцять років роботи він не пропустив жодного робочого дня в школі. Як розповідається в одній із легенд Мідлтаунської старшої школи, якось під час іспиту Селбі один із учнів заявив, що заклад вибухівку в свою шафу в перевдягальні. Коли всю школу евакуювали, Селбі рішуче пішов у приміщення, витяг з шафи хлопця геть усе і, повернувшись на вулицю, викинув у смітник. «Цей хлопчина ходив на мій предмет; він не достатньо тямучий, щоб виготовити робочу бомбу, – заявив Селбі офіцерам поліції, які зібралися біля школи. – А тепер дозвольте моїм учням повернутися в приміщення, щоб завершити іспит».

Мамó дуже подобалися такі історії. І навіть те, що вона ніколи не зустрічала Селбі особисто, не заважало їй обожнювати його і вимагати від мене, щоб я його слухався. Селбі рекомендував учням (але не вимагав) купувати просунуті графічні калькулятори, серед яких модель 89 від Texas Instruments був найсучаснішим і найдосконалішим. У нашій сім'ї не було ні стільникового телефона, ні стильного одягу, але мамó не пошкодувала грошей, щоб я користувався одним із таких калькуляторів. Із цієї історії я виніс важливий урок щодо цінностей мамó, який спонукав мене ставитися до школи набагато серйозніше, ніж доти. Якщо мамó ладна викласти 180 доларів за графічний калькулятор – при цьому наполягаючи, щоб я не витрачав власних грошей, – то мені слід узятися за навчання наполегливіше. Цим ставлення до навчання я завдячував їй. А вона не стомлювалася підтримувати його: «Ти зробив домашку для того Селбі?» – «Ще ні, мамó, не встиг». – «То чого байдики б'єш? Я віддала останню копійчину за той малий комп'ютер не для того, щоб ти просирав цілий день».

Ці три неперервні роки, які я провів наодинці з мамó, врятували мені життя. Тоді я не усвідомлював, що проживання у неї кардинально змінило мене. Я не помітив, що мої оцінки в школі після переїзду до неї невдовзі покращилися.

Не усвідомлював я також тоді, що у мене з'явилися друзі на все життя.

У цей час ми з мамó почали обговорювати проблеми нашого містечка. Вона підбивала мене знайти роботу, обґрунтовуючи це тим, що для мене буде краще, якщо я пізнаю цінність заробленого долара. А коли вмовляння не дали результату, вона просто наказала влаштуватися на роботу касиром у бакалійній крамниці Дилмена, що я без сперечання і зробив.

Робота на касі перетворила мене на своєрідного соціолога. У багатьох покупців я відчував маніакальну напругу в поведінці. Одна з наших сусідок заходила і починала кричати на мене за якусь повну дрібницю — що не усміхнувся до неї, одного дня склав надто важкі, а іншого — надто легкі торби. Одні стрімко вривалися в крамницю й швидко ходили рядами, гарячково шукаючи конкретний товар. А інші неквапливо прогулювалися між полицями, уважно відмічаючи кожен пункт у своєму списку закупів. Одні купували багато консервованих і морожених продуктів, тоді як інші завжди підходили до кас із візками, навантаженими свіжими харчами. Що більш змученими виглядали покупці, що більше вони купували напівфабрикатів, то з більшою імовірністю можна було сказати, що вони бідні. Їхню бідність викривав одяг і продовольчі талони, на які вони купували собі їжу. Після кількох місяців роботи, повернувшись додому, я запитав мамó, чому тільки бідні люди купують дитячу суміш. «Хіба в багатих немає дітей?» Мамó не мала відповіді, і лише через багато років я дізнався, що заможні люди значно частіше практикують грудне вигодовування дітей.

Потихеньку пізнаючи на роботі класовий поділ Америки, я сповнювався обуренням поведінкою як багатіїв, так і моїх товаришів у нещасті. Власники крамниці Дилмена дотримувалися старих традицій, зокрема дозволяли покупцям, гідним довіри, купувати товари у борг, який міг перевищувати тисячу доларів. Я знав, що якби хтось із моїх родичів зробив покупок на тисячу доларів, у нього б вимагали оплати прямо на місці. Мені дуже не подобалося, що бос уважав людей мого рівня менш надійними, ніж тих, хто відвозив закупи додому на «Кадилаку». Тому я постановив собі таке: настане час і в

мене теж буде такий самий бісовий запис у борговому журналі крамниці.

Також я дізнався, як люди обдурюють систему соціального захисту. Вони купували дві упаковки газованих напоїв на продовольчі талони, а потім продавали їх за готівку за зниженою ціною. Вони пробивали свої закупи на два окремих чеки, розраховуючись за їжу продовольчими талонами, а за пиво, вино й цигарки — готівкою. Вони проштовхувалися крізь чергу, розмовляючи по телефону. Мені важко було второпати, чому ми ледве зводили кінці з кінцями, а ті, хто жив зі щедрої руки уряду, насолоджувалися крихтами, про які я міг тільки мріяти.

Мамó уважно вислуховувала мої розповіді про роботу. Через них у нас почала зароджуватися недовіра до більшості представників робітничого класу, до якого належали й ми. Більшості з нас доводилося боротися за виживання, але ми давали собі раду і тяжко працювали в надії на краще життя. Тоді як чисельно велика меншість удовольнялася життям на подачки держави. Кожні два тижні я отримував свій невеликий чек із зарплатнею, в якому окремим рядком прописувалося, скільки з мене відраховано до федерального бюджету та бюджету штату. Десь із такою самою частотою наш сусід-наркоман купував яловичі стейки на кістці, на які в мене не вистачало грошей, але які дядько Сем змушував мене купувати для інших. Такі думки панували в моїй голові у сімнадцять років, і хоча зараз я вже не такий лихий, але ці спостереження вперше наштовхнули мене на думку, що політика «партії робітників», як називала демократів мамó, далеко на така правильна, як її виставляли в хвалебних одах.

Політологи зламали багато списів, силкуючись пояснити, чому Аппалачі та Південь за кілька десятиліть перетворилися з непохитних прибічників Демократичної партії на не менш непохитних прибічників Республіканської партії. Одні пояснювали цю зміну расовими відносинами та підтримкою демократами руху за громадянські права. Інші вказували на релігійну віру та соціальний консерватизм християн-євангелістів регіону. Проте справжнє пояснення, поза сумнівом, пов'язане з тим, що багато представників білого робітничого класу на власні очі спостерігали те саме, що бачив я, коли працював у

крамниці Дилмена. Ще від 1970-х років білий робітничий клас почав звертати погляди на Ричарда Ніксона, погоджуючись, що, за словами одного чоловіка, держава «платить людям, які зараз сидять на соціальному захисті та байдикують! Вони насміхаються над нашим суспільством! А ми роботяги; з нас сміються за те, що ми працюємо кожен день!»²⁰

Десь у той самий час наш сусід — один із найдавніших друзів мамó й папó — зумів занести свій будинок, розташований поруч із нашим, у реєстр орендного житла, що підпадало під восьму статтю. Восьма стаття — це урядова програма надання ваучерів на оренду житла сім'ям із низькими доходами. Раніше йому рідко вдавалося здати цей будинок квартирантам, а тепер, коли за будинком закріплювався ваучер за восьмою статтею, він міг упевнено розраховувати на дохід. Мамó вважала його зрадником, який впускає «негідних» людей у наш квартал і викликає обвал цін на нерухомість.

Попри намагання провести чітку межу між роботящими і ледачими бідняками, ми з мамó усвідомлювали, що нас багато що об'єднує із тими, хто приносить погану славу нашому народові. Правду кажучи, квартиранти, які користувалися пільгами за восьмою статтею, виглядали так само, як і ми. Матріархія першої сім'ї, яка вселилася в сусідський будинок, народилася в Кентуккі, а на північ переїхала в юному віці з батьками, які подалися шукати кращої долі. Спробувавши щастя у відносинах із кількома чоловіками, вона залишилася з дитиною на руках від кожного з них, але без будь-якої підтримки. Жінка вона була приємна, як і її діти. Але наркотики і нічні бійки свідчили про негаразди, добре знані багатьом гілбілі, яких доля вирвала з рідних країв. Усвідомлюючи на тлі побаченого проблемність власної сім'ї, мамó потопала у гніві та розчаруванні.

І з цього гніву народжувалася Боні Венс — експерт із соціальної політики: «Вона — ледача прошмандовка, але не стала би такою, якби її змусили піти на роботу»; «Ненавиджу засранців, які дали цим людям гроші, щоб вони оселилися в нашому кварталі». Вона вибухала цілими тирадами про людей, яких ми зустрічали в продовольчих крамницях: «Як зрозуміти, чому люди, які пропрацювали все життя, ледве животіють, а

ці ледацюги купують випивку і поповнюють мобілки на гроші з наших податків?»

Дивно було чути такі слова з вуст моєї чуйної бабусі. Бо якщо вона одного дня громила державу за надмірне втручання, то вже наступного розносила її за надмірну пасивність. Зрештою, говорила вона, держава лише допомагає біднякам знаходити житло, а їй подобалася сама думка про допомогу знедоленим. Філософських заперечень проти восьмої статті в неї не було. Тож у глибинах її свідомості оживав приспаний демократ. Вона розводилася про нестачу робочих місць і припускала, що саме через це наша сусідка не може знайти гідного чоловіка. А в моменти ще більшого розчулення обурювалася, що наше суспільство буде гігантські авіаносці, але не може дозволити собі центрів реабілітації від наркозалежності (на кшталт того, в якому перебувала мама), які були б доступні кожному. Інколи вона вибухала критикою на адресу безіменних багатіїв, які, на її думку, всіма можливими засобами ухилялися від справедливої частки тягаря соціальної відповідальності. Кожне невдале голосування за впровадження податку на відродження місцевих шкіл (а таких було багато) вона коментувала як діагноз для нашого суспільства, нездатного забезпечити якісну освіту дітям на кшталт мене.

Погляди мамоберегувалися з радикально різними позиціями на політичному спектрі. Залежно від настрою, вона могла звучати як радикальний консерватор або соціал-демократ європейського штибу. Через цю мінливість я спершу вважав мамобезграмотним неучом у політичних питаннях, якого не варто слухати, затуляючи вуха відразу, коли вона починала розводитися про політику. Та мені швидко стало зрозуміло, що в суперечливих установах мамоберегується глибока мудрість. Доти моє життя минало в суцільній боротьбі за виживання у світі, але тепер, маючи свій невеликий закуток, з якого можна було розглянути цей світ, я став помічати, що дивлюся на нього очима мамоберегу. І він мене лякав, спантеличував, гнівив і пригнічував. Я засуджував великі бізнеси за закриття заводів і переміщення виробництва за кордон, але потім питав себе, а чи не вчинив би я так само на їхньому місці. Я проклинав наш уряд за те, що він мало допомагає людям, але потім згадував, що його спроби допомогти лише ускладнювали проблему.

Мамб могла бризкати жовчю не гiрше за керiвника строювоi пiдготовки морських пiхотинцiв, але вiд того, що вона бачила в нашому районi, їй вiдбирало мову. Її серце краялося вiд побаченого. За всiма цими наркотиками, бiйцiвськими поединками та фiнансовими труднощами стояли люди, якi потрапили в бiду, – i вiд цього її серце обливалося кров'ю. Вiд поведiнки наших сусiдiв завжди вiяло якоюсь безнадiйною приреченистю: вiд усмiшки матерi, яка просто розтягувала губи, але не усмiхалася, i вiд жартiв юної дочкi, коли вона розповiдала, що мати «вибила дур iз неї». Я добре знав, що приховується за такими жартiвливими висловами, бо й сам використовував їх ранiше. «Змиристь i терпи», – говорить народна мудрiсть. Не знаю, чи всi розумiють, що це означає на практицi, але мамб точно розумiла.

Негаразди нашої громади не обходили нас боком: проблеми iз залежнiстю у мами виникли не на рiвному мiсцi. Їх спiзнало на собi та пережило багато сiмей, котрi, як i ми, покинули рiднi мiсця i переїхали за сотнi кiлометрiв у пошуках кращої долi. I кiнця-краю їхнiм поневiрiнням не було видно. Мамб думала, що втекла вiд злиденностi нашого гiрського рiгiону, але убозтво – якщо не фiнансове, то емоцiйне – не покидало її. Похилi лiта її життя чимось вiддалiк нагадували гнiтючi роки її дитинства. Що ж буде далi? Яка доля чекала на юну доньку нашої сусiдки? Певна рiч, обставини складалися проти неї: з таким досвiдом сiмейного життя далеко не зайдеш. Вiдтак поставало питання: а що чекає на мене?

Вiдповiдаючи на це питання, я не мiг уникнути згадки про глибиннi проблеми мiсця, яке я називав своєю домiвкою. Менi було вiдомо, що iншi люди живуть iнакше. Гостюючи у дядька Джимi, я не прокидався вiд вереску сусiдiв. Будинки в кварталi, де жили тiтка Вi з Деном, були доглянутi, з охайно стриженими газонами, а полiсмени, коли з'являлися, то усмiхалися й махали руками, а не загрибали чиюсь матерi або батька до каталажки.

Тому менi стало цiкаво: а що не так iз нами? Не тiльки зi мною чи моєю сiм'єю, а з нашими сусiдами, нашим мiстом, усiма, хто жив вiд Джексона до Мiдлтауна i далi? Коли кiлька рокiв тому арештовували маму, на верандах i ганках нашого кварталу зiбралося багато глядачiв; i не було нiчого ганебного в

тому, щоб привітатись із сусідами помахом руки відразу після того, як копи загребли твою маму. Мамині подвиги, поза сумнівом, надзвичайні, але аналогічна вистава вже неодноразово повторювалася перед нашими очима, хоч і з іншими акторами. Вона мала свій стандартний сценарій. Спершу лунали неголосні крики, які привертали увагу лише кількох допитливих очей із-за прочинених віконниць чи опущених штор. Якщо ситуація нагніталася, у сусідських спальнях засвічувалися вікна і люди починали з'ясовувати, звідки галас. Якщо ж ситуація виходила за межі розумного, прибувала поліція та забирала чийогось нетлінного батька або знавіснілу матір до адміністративного будинку. У цьому будинку розташовувалася податкова адміністрація, комунальні служби й навіть невеликий музейчик, проте всі діти нашого району знали його як перебування мідлтаунського слідчого ізолятора.

Одна за одною я поглинав книжки, присвячені соціальній політиці та бідному робітництву. Одна з них, написана видатним соціологом Вільямом Джуліусом Вілсоном, називалася «По-справжньому знедолені», і вона зачепила мене за живе. Я вперше прочитав її у шістнадцятирічному віці і хоча не все зрозумів, але вловив головну ідею. В результаті міграції мільйонів людей із Півдня при заводах і фабриках Півночі розрослися нові поселенські громади, які буяли життям, але були дуже вразливими: достатньо було, щоб фабрики закрилися, і ці люди опинялися в пастці, адже їхні міста вже більше не могли забезпечувати такій великій кількості населення добре оплачувані робочі місця. Всі, хто міг – зазвичай високоосвічені, заможні та зі зв'язками, – виїжджали, лишаючи за собою громаду бідняків. А на місці лишалися такі собі «по-справжньому знедолені», які не могли самостійно знайти пристойну роботу й жили в соціальному середовищі, яке мало що могло запропонувати в плані зв'язків і підтримки.

Книжка Вілсона знайшла в мені неабиякий відгук. Мені захотілося написати авторові листа, щоб розповісти, як бездоганно він описав мій дім. Але цей особистий резонанс дивний тим, що в книжці розглядалися проблеми не гілбілі, які переселилися з Аппалачів, а чорного населення внутрішніх районів міст. Та сама історія з «Без ґрунту під ногами» Чарлза Мері – ще однією важливою книжкою, присвяченою

чорному населенню, яку так само можна було написати про гїлбілі. У нїй показано, що наша держава своєю соціальною політикою стимулює соціальний занепад.

Попри свою глибину, обидві книжки не давали вичерпної відповіді на питання, які хвилювали мене: чому наша сусідка не покине свого буйного чоловіка, який її б'є? Чому вона марнує гроші на наркотики? Невже вона не розуміє, що її поведінка руйнує майбутнє її дочки? І чому все те саме відбувається не тільки з нашою сусідкою, а й із моєю мамою? Пройде ще багато років, перш ніж я зрозумію, що немає такої книжки, дослідника чи науки, які би вичерпно пояснили проблеми гїлбілі в сучасній Америці. Так, наша елегія насамперед соціологічна, але в нїй одночасно йдеться про психологію, громаду, культуру та віру.

Коли я навчався на третьому році старшої школи, наша сусідка Петі зателефонувала своєму орендодавцю, поскаржившись на протікання даху. Коли той приїхав, аби перевірити стан даху, на дивані у вітальні на нього чекала напівгола, неприємна від передозу Петі. На другому поверсі з ванни хлюпотїла вода — це і було її протікання даху. Очевидно, Петі поставила набиратися ванну, прийняла кілька пігулок знеболювача, що відпускається тільки за рецептом, і відійшла в інший світ. Верхній поверх її будинку та значна частина пожитків її сім'ї були повністю знищені. Це і була наша громада в усій її красі. Громада, в якій гола наркоманка ладна знищити ті цінні крихти, які нажила за своє життя. Громада, в якій діти втрачають свої іграшки та одяг через наркозалежність матері.

Ще одна сусідка жила у великому рожевому будинку. Через свій відлюдькуватий характер для всіх вона становила таємницю. На вулицю вона виходила тільки покурити. Ні з ким не віталася, а в її вікнах ніколи не горїло світло. З чоловіком вона розлучилася, а її діти перебували за ґратами. Крім того, вона була неймовірно товстою. Я навіть думав, що виходити на вулицю вона не любила через те, що її ногам важко було втримати її огрядне тіло.

Далі по вулиці жила молода жінка із малюком, у якої був кавалер середнього віку. Поки кавалер працював, жінка цілими днями дивилася серіал «Молоді та зухвалі». Її милий

син любив мамб. В будь-який час дня – одного разу після півночі – він міг причалапати до її дверей, щоб попросити їжі. Його мати могла розпоряджатися своїм часом, як хотіла, але часу стежити за своїм малюком, аби він хоча б не прибався до чужих дверей, вона не знаходила. Інколи йому не міняли підгузка. Мамб одного разу поскаржилася на жінку в соціальні служби, сподіваючись, що вони якось допоможуть хлопцеві. Але нічого з цього не вийшло. Тоді вона почала використовувати підгузки мого небожа і пильно стежила за околицями, чи не блукає її «малий друзяка».

У невеликому будинку на дві квартири жила подруга моєї сестри разом із матір'ю (справжньою королевою соцбезу). У неї було сім братів і сестер, більшість з яких народилася від одного батька – а це, на жаль, велика рідкість. Її мати ніколи не працювала на роботі, а займалася «винятково розмноженням», як висловлювалася мамб. Її діти не мали жодних шансів бодай чогось досягти у житті: одна дочка зв'язалася з чоловіком, який її кривдив, у результаті чого, ще не дорісши до віку, коли могла законно купувати цигарки, вона вже народила дитину. А найстарший невдовзі після закінчення школи передозував наркотиків і опинився за ґратами.

Ось у такому світі я і зростав: світі воістину ірраціональної поведінки. Своїм марнотратством ми прокладали собі прямий шлях у богадільню. Ми купували велетенські телевізори й айпеди. Наші діти носили гарний одяг, куплений на високовідсоткові кредитні картки або позики за рахунок зарплати. Ми купували непотрібні нам будинки, перепозичали гроші на них, щоб мати на поточні витрати, а потім визнавали власну неплатоспроможність, лишаючи по собі ці оселі з купами сміття. Ощадливість неприйнятна для нашого нутра. Ми розкидалися грошима, вдаючи, нібито належимо до вищого сегмента середнього класу. А коли влягалася курява – коли доводилося визнавати неплатоспроможність або якийсь родич рятував нас від нашої безверхості, – ми лишалися біля розбитого корита. Без нічого, щоб платити за навчання дітей у коледжі, щоб почати життя наново, щоб мати запас на чорний день на випадок втрати роботи. Всі знали, що так тринькати гроші не можна. Інколи ми придушували в собі потяг до марнотратства, але на довго нас не вистачало.

У наших оселях панував повний безлад. Ми галасували й кричали одне на одного, наче вболівальники на футбольному матчі. Хоча б хтось із членів сім'ї сидів на наркотиках – інколи батько, інколи мати, а інколи й обоє. Коли наставали тяжчі часи, ми лупцювали й гамселили одне одного – і все це на очах всієї сім'ї, зокрема й дітей; у більшості випадків сусіди також мали змогу бачити й чути все, що відбувається. Поганий день – це коли сусіди викликають поліцію, щоб покласти край цьому трагіфарсові. Діти опинялися в дитячих будинках, але не надовго. Ми вибачалися перед ними, а вони вірили, що ми щиро каємося, бо ми каяття виглядало щиро. Та невдовзі ми вертаємося на круги своя і знову починаємо поводитися нищо, як за кілька днів до того.

З малих літ ми не привчені вчитися. І не привчаємо своїх дітей. Наші діти хронічно відстають у школі. Ми інколи сердимося на них, але не даємо засобів розв'язання цієї проблеми – спокою і тиші вдома. Навіть найкращі та найкмітливіші не підуть далі територіально найближчого коледжу, якщо їм узагалі вдасться вижити в бойових діях їхнього дому. «Не обов'язково, щоб ти вступив до Університету Нотр-Дам, – кажемо ми дітям. – Гарну й дешеву освіту можна отримати й у нашому комунальному коледжі». Іронія в тому, що для бідного населення на кшталт нас освіта в Нотр-Дамі дешевша та краща.

Ми ухиляємося від роботи, коли нам слід її шукати. Інколи ми таки влаштовуємося на роботу, але не надовго. Нас звільняють за спізнення, за крадіжки товарів зі складу, які ми потім продаємо на eBay, через скарги клієнтів, яким від нас відгонить перегаром, або за п'ять півгодинних візитів у туалет за одну зміну. Ми не стомлюємося просторікувати про те, як важливо працювати, не покладаючи рук, але тішимо себе думкою, що самі не працюємо через якусь вигадану несправедливість: чи то Обама позакривав вугільні шахти, чи то всі робочі місця перемістилися до Китаю. Усе це суцільна брехня, яку ми розповідаємо собі, щоб дати раду когнітивному дисонансові, який утворився через розрив між реальним світом, який ми спостерігаємо навколо себе, та цінностями, яких дотримуємося.

Своїм дітям ми постійно торочимо про відповідальність, але ніколи не підкріплюємо слова власними вчинками. Ось як

це буває: багато років я мріяв про цуценя німецької вівчарки. Одного разу мама дістала його мені. Це була наша четверта собака, але я не мав уявлення, як її дресировати. Всіх їх ми позбулися протягом кількох лічених років: одних віддали поліції, а інших роздали друзям. Після прощання із четвертим псом, наші серця затверділи: ми навчилися уникати прив'язаності.

Наш харчовий раціон і фізичні навантаження продумані так, щоб ми якнайшвидше потрапили у могилу. І це допомагає: в деяких частинах Кентуккі середня тривалість життя становить 67 років, що на десять із половиною років менше, ніж у сусідній Вірджинії. Нещодавно дослідники з'ясували, що, на відміну від усіх інших етнічних груп США, у білого робітництва тривалість життя скорочується. Ми набиваємо черево булочками із корицею від Pillsbury на сніданок, їжею з Taco Bell на обід, а з «Макдональдса» – на вечерю. Готуємо вдома ми рідко, хоча це дешевше й корисніше і для тіла, і для душі. Всі наші фізичні вправи – ігри в дитинстві. Людей на ранкових пробіжках ми бачимо, тільки якщо їдемо з дому служити в армії або навчатись у віддаленому коледжі.

Не всі білі робітники відступають перед життєвими ви-
кликами. Ще з дитинства я знав, що існують два типи моралі та соціальних очікувань. Один тип втілювали мої дідусь і бабуся: старомодні, працьовиті, без жодного пафосу віддані своїй справі та звичні розраховувати тільки на себе. Моя мама та, дедалі більшою мірою, весь міський район, утілювали другий тип: споживацький, вовкуватий, дратівливий і недовірливий.

Багато хто тоді й зараз продовжував жити за життєвим кодексом моїх дідуся й бабусі. Це було видно з різних дрібниць: наша стара сусідка невтомно доглядала свій город, тоді як у її сусідів навіть будинки розвалювалися з середини; одна молода жінка, яка виросла з моєю мамою, щодня навідувалася в наш куток, аби доглянути свою літню матір. Усі ці факти я згадую не для того, щоб романтизувати спосіб життя моїх дідуся й бабусі, адже з власного досвіду знаю, як багато було в ньому недоліків, а щоб показати, що багато людей у нашій громаді потерпали від життєвих обставин, але все-таки давали собі раду. Залишалося багато повноцінних сімей, які мирно вечеряли за одним столом; багато дітей, які сумлінно вчилися, вірячи, що

їм перепаде заслужена порція американської мрії. Чимало моїх друзів успішно облаштували своє життя і створили щасливі сім'ї в Мідлтауні та його околицях. Вони здолали проблеми, і, якщо вірити статистиці, діти з таких повноцінних сімей мають вагомий підстави для життєвого оптимізму.

Мене завжди розривало між цими двома світами. Завдяки мамі я бачив не тільки темний бік того, що пропонувала наша громада. Переконалий, що це мене й порятувало. У неї я завжди знаходив безпечну гавань і люблячі обійми, коли їх потребував. Діти наших сусідів не могли похвалитися такою розкішшю.

Якось у неділю мамі погодилася взяти на кілька годин дітей тітки Ві. Їх привезли до нас о десятій ранку. Я ж мав відпрацювати каторжну зміну з одинадцятої ранку до восьмої вечора в бакалійній крамниці. Побавившись із малими близько сорока п'яти хвилин, я з розбитим серцем вирушив о 10:45 на роботу. Цього разу мені було сумно, як ніколи, покидати дітей. Мені нічого більше не хотілося, ніж провести цей день із мамі й дітлахами. Я зізнався їй і замість звичайного «досить розпускати соплі» почув, що вона також хотіла би, щоб я лишився вдома. Це був рідкісний момент співчуття з її боку. «Але якщо в майбутньому хочеш працювати на роботі, яка тобі дозволятиме проводити вихідні з родиною, тобі слід закінчити коледж і знайти собі гідне місце в житті». В цьому й полягав геній мамі. Вона не просто декларувала, сварила й вимагала. Вона також показувала мені можливу реальність – приємний недільний день із людьми, яких любиш, – і підказувала, як досягти цієї мети.

У науках про суспільство зібрано переконливі докази позитивного впливу на дитину люблячої та стабільної сім'ї. Можу навести з десятків досліджень, з яких випливає, що дім мамі дарував мені не просто короткочасний притулок на лиху годину, а й надію на краще життя. Цілі томи присвячено феномену «незламних дітей», котрі, завдяки соціальній підтримці люблячої дорослої людини, вистояли і досягли успіху, попри нестабільність у сім'ї.

Я знав, що мамі благотворно впливає на мене – і не тому, що так сказав якийсь гарвардський психолог, а тому, що відчував це на собі. Подумайте, яким було моє життя до переїзду

до мамб. Коли я навчався в третьому класі посеред року ми покинули Мідлтаун і маминих батьків, оселившись із Бобом у окрузі Пребл; під кінець четвертого класу ми повернулися з округу Пребл до Мідлтауна й осіли в двоквартирному будинку в 200-му кварталі на вулиці Мак-Кінлі; під кінець п'ятого класу ми перебралися з 200-го до 300-й кварталу на цій самій вулиці; у цей час у наш дім зачашав Чип, хоча він так і не оселився з нами; на кінець навчання в шостому класі ми залишалися в 300-му кварталі, але Чип змінився на Стива (і точилися постійні балачки про переїзд до нього); коли я закінчував сьомий клас місце Стива посів Мет, а мама готувалася переїжджати до нього, сподіваючись, що я відправлюся з нею у Дейтон; під кінець восьмого класу вона заявила, що я повинен їхати з нею в Дейтон, і після короткого перепочинку в домі батька я погодився; в кінці дев'ятого класу я перебрався до Кена — зовсім чужої мені людини — з його трьома дітьми. До всього цього додавалися наркотики, домашнє насильство, втручання в наше життя служб у справах дітей і смерть папб.

Сьогодні навіть від згадок про цей давній період життя у мені закипають нестримні емоції, які неможливо описати. Недавно я помітив, що в однієї моєї подруги на Фейсбуці (знайома зі старшої школа, котра теж походить із середовища гілбілі) постійно змінюються кавалери: раз у раз з'являються та зникають стосунки, пости з фотографіями одного хлопця одного тижня, а вже через три тижні — іншого, сварки з її новим кавалером аж до публічного розриву. Вона мого віку, а вже має чотирьох дітей. Коли останнього разу вона запостила, що нарешті знайшла чоловіка, який її любитиме (заяложена пісенька, яку мені довелося прослухати багато разів), її тринадцятирічна дочка прокоментувала: «Просто зупинись. Я хочу тільки тебе і щоб усе це припинилося». Як же мені захотілось обійняти цю малу, знаючи, що вона відчуває. Сім довгих років я хотів тільки одного — щоб усе це припинилося. Мене трясло не так від бійок, криків чи навіть наркотиків, як від бажання мати дім, у якому я міг би жити і в який не потикалися б усі ці бісові незнайомці.

А тепер спробуємо узагальнити моє життя після переїзду до мамб. Під кінець десятого класу я жив із мамб в її домі і з нами не було нікого іншого. Під кінець одинадцятого класу

я жив із мамó в її домі і з нами не було нікого іншого. Під кінець дванадцятого класу я жив із мамó в її домі і з нами не було нікого іншого. Можу сказати, що в її домі я знайшов спокій і тишу, щоб виконувати домашні завдання. Можу сказати, що без бійок і хронічної нестабільності у її домі я зміг зосередитися на школі та роботі. Можу сказати, що, живучи в одному домі з однією і тією самою людиною, я навчився підтримувати довготривалі дружні відносини з іншими учнями школи. Можу сказати, що, працюючи на роботі, я більше дізнався про світ і це знання допомогло мені зрозуміти, чого я очікую від власного життя. Озираючись на минуле, я вважаю всі ці пояснення слухними й упевнений, що кожне з них містить зерно істини.

Безперечно, якщо посадити поруч соціолога й психолога, вони розкладуть по полицках причини, чому я втратив інтерес до наркотиків, чому покращилися мої оцінки, чому я добре склав тест зовнішнього оцінювання – SAT – і чому зійшовся з кількома вчителями, які прищепили мені любов до навчання. Але з цього періоду найбільше мені пам'ятається одне: що я був *щасливий* і вже більше не боявся шкільного дзвінка, який сповіщав про кінець останнього уроку, знав, де житиму наступний місяць, і був упевнений, що нічий романтичні рішення не ламатимуть мені життя. І з цього щастя проросло багато можливостей, які відкривалися переді мною протягом останніх дванадцяти років мого життя.

Розділ 10

У випускному класі старшої школи я випробував свої сили в шкільній збірній з гольфа. Близько року я займався зі старим професійним гольфістом. А влітку перед випускним класом навіть влаштувався на роботу в місцевий гольф-клуб, тож мав можливість тренуватися безкоштовно. Мамó ніколи не цікавилася спортом, але підтримувала мої заняття гольфом, адже «саме на гольфі багатії домовляються між собою». Хоча мамó і була по-своєму мудрою жінкою, вона нічого не знала про звички багатіїв, про що я їй і сказав. «Стули пельку, дурко! – відрізала вона. – Всі знають, що багатії полюбляють гольф». Але коли я відпрацьовував удари у неї в будинку (не користуючись при цьому м'ячиком, тому пошкодити міг лише підлогу), вона вимагала, щоб я припинив псувати їй килим. «Але ж мамó, – саркастично протестував я, – якщо ти не даси мені тренуватися, я ніколи не зможу рулити бізнесом за грою у гольф. А далі я кину школу й піду працювати пакувальником покупок на касі». – «От хитра дупа. Не будь я калікою, зараз би встромила твою макітру тобі ж у дупу».

Тож вона допомагала мені з оплатою уроків й попросила свого меншого брата (мого діда Гарі), наймолодшого серед блентонівської братії, підшукати для мене якісь старі ключки. Він дістав мені гарне спорядження від MacGregor, котре ми ніколи б не придбали власним коштом, і я почав тренуватися стільки, скільки ставало часу. До початку змагань я пройшов достатній вишкіл, аби не було за себе соромно.

Я не потрапив до команди, але довів своїм друзям, котрі грали в команді, що гідний тренуватися разом із ними, а це було єдине, до чого я прагнув. Я зрозумів, що мамó справді мала рацію: гольф – це гра для багатих людей. У клубі, в якому я працював, дуже нечасто траплялися відвідувачі з-поміж моїх мідлтаунських робітничих сусідів. На перший день тренувань

я прийшов у туфлях, будучи впевненим, що це і є найкраще взуття для гольфа. Коли на першому ж ударі заповзятий молодий задирака побачив, що на мені коричневі туфлі із супермаркету, він безжально насміхався з мене протягом наступних чотирьох годин. Я боровся з бажанням зацідити ключкою по його клятому вуху, пригадуючи премудру пораду мам: «Поводься так, наче ти там не вперше». (Невелика ремарка про горянську солідарність: нещодавно, пригадуючи цю історію, Ліндзі виголосила цілу тираду про те, яким прицюцьком був той хлопчина. А цей випадок стався понад тринадцять років тому.)

Підсвідомо я розумів, що близький той час, коли доведеться ухвалювати рішення щодо майбутнього. Всі мої друзі вже думали про вступ до коледжу. Те, що я товаришував із такими мотивованими ровесниками, – заслуга мам. Тоді я навчався у сьомому класі, і багато моїх сусідів-однолітків уже покурювали траву. Дізнавшись про це, мам заборонила мені бачитися з ними. Зрозуміло, що більшість дітей не зважають на подібні заборони, але ж вони не чують їх із уст людини на кшталт Боні Венс. Вона пообіцяла, що якщо побачить мене у компанії когось із її чорного списку, то переїде його машиною. «І ніхто про це навіть не дізнається», – зловісно прошепотіла вона.

Оскільки всі мої друзі були націлені на коледж, я вирішив, що теж вступатиму. Тест незалежного оцінювання я склав добре, чим перекрив свої колишні невдачі у навчанні, і був впевнений, що зможу пройти в обидва місця, які мене по-справжньому приваблювали: Університет штату Огайо або Університету Маямі. За кілька місяців до випуску я (не надто заглиблюючись) зупинився на першому з них. Мені надійшов товстий поштовий пакунок документів з інформацією про фінансову допомогу від університету. Там щось говорилося про гранти імені Клейборна Пела, про субсидовані та несубсидовані позики, про стипендії і щось ще під назвою «робота і навчання». Все це було надзвичайно захопливо, але якби ж ми розуміли, що там і до чого. Ми просиділи над цими паперами не одну годину, перш ніж вирахували, що на гроші, котрі доведеться позичити на навчання, я міг би придбати у Мідлта-

уні нічогенький будинок. Ми навіть не почали заповнювати папери — цю титанічну роботу відклали на інший день.

Захоплення змінилося поганими передчуттями, але я нагадував собі, що коледж — це інвестиція у моє майбутнє. «Наразі це єдина річ, на яку варто витратити гроші», — сказала мамб. І вона мала рацію. Але, заспокоївшись із приводу фінансового аспекту питання, я почав перейматися іншим: а чи готовий я до коледжу? Не кожна інвестиція вдала. Я нароблю боргів, а навіщо? Щоб пиячити і заробляти погані оцінки? Успішне навчання у коледжі вимагає витривалості, а мені її ще дуже й дуже бракувало.

Мої шкільні успіхи були далекими від ідеалу: постійні прогули, часті запізнення та ніякої участі в громадському житті школи. Поза сумнівом, справи йшли на краще, але мої трійки навіть із найлегших предметів старшої школи свідчили про неготовність до суворіших випробувань вищої освіти. Вдома у мамб я потроху виправлявся, але коли ми прочисували всі ці фінансові документи, я не міг позбавитися почуття, що у мене попереду ще довгий-довгий шлях.

Мене лякало все, що стосувалося позанавчального майбутнього в коледжі, — від відповідальності за власне харчування до самостійної сплати рахунків. Я ніколи нічим подібним не займався. Проте я знав, що хочу здобути вищу освіту, знайти хорошу роботу й дати своїй родині те, чого бракувало мені самому. Я просто не був готовий стати на цей шлях. Тоді моя двоюрідна сестра Рейчел, котра відслужила в морській піхоті, порадила мені піти в армію: «Там твою дупу приведуть у форму». Рейчел була старшою дочкою дядька Джими, а отже — найстаршою в моєму поколінні. Усі ми, навіть Ліндзі, рівнялися на Рейчел, тому її порада мала неабияку вагу.

За рік до того, на моєму третьому році навчання в старшій школі, трапився теракт 11 вересня. Як і кожному нормальному гїлбілі, мені захотїлося вирушити на Близький Схід убивати терористів. Але перспектива військової служби (крикливі керівники стройової підготовки, постійна муштра, розлука з родиною) лякала мене. Поки Рейчел не порадила мені поговорити з рекрутером — тим самим натякаючи, що я здатен дати раду військовій службі, — морська піхота здавалась мені не менш імовірним сценарієм мого майбутнього, ніж подорож

на Марс. Але тепер, за лічені тижні до того, як мені належало внести передплату за навчання в Університеті штату Огайо, я вже не міг думати ні про що інше, крім морської піхоти.

Тож однієї суботи наприкінці березня я прийшов у військкомат на прийом до рекрутера військово-морських сил. На мій подив, він не обіцяв золоті гори, а відразу застеріг, що платитимуть мені мало і навіть можуть відправити на війну. «Але тебе навчать бути лідером і зроблять із тебе дисциплінованого молодика». Мене це зацікавило, але думка про морського піхотинця Джей Ді досі не вкладалася мені в голову, адже я був гладеньким довговолосим хлопцем. Коли вчитель фізкультури казав пробігти півтора кілометри, мене вистачало лише на половину шляху. Я ніколи не прокидався раніше шостої ранку. А в ВМС обіцяли, що я кожного ранку вставатиму о п'ятій і накидатиму кілометр за кілометром.

Повернувшись додому, я став обмірковувати наявні варіанти. Моя країна зараз потребує мене, і я розумів, що шкодуватиму, якщо не візьму участі в новій американській війні. Я думав про пільги, котрі надають ветеранам військової служби, і про те, як вони допоможуть мені виторгувати собі фінансову свободу. Понад усе я знав, що іншого вибору в мене немає. У мене був коледж, ніщо або морська піхота. Перші два варіанти мене лякали. Чотири роки у ВМС, запевняв я себе, допоможуть мені стати тим, ким я хочу бути. Але мені не хотілося полишати рідний дім. Ліндзі щойно народила другу дитину, чарівну маленьку дівчинку, і вже чекала на третю, а мій небіж лише недавно навчився ходити. Діти Лорі теж були малечою. Що більше я про це думав, то менше хотілося йти на службу. Я розумів, що якщо зволікатиму й далі, то відмовлюся від морської піхоти. Тож, аби цього не сталося, через два тижні після того, як Іракська криза перейшла у Іракську війну, я поставив свій підпис над пунктирною лінією, пообіцявши присвятити перші чотири роки свого дорослого життя службі в морській піхоті.

Спершу рідні глузували. Морська піхота точно не для мене, і всі говорили про це. Та, врешті-решт збагнувши, що я не зміню свого рішення, всі стали на мій бік, а дехто навіть із захватом відгукувався про мій крок. Проте мамб до всіх не належала. Вона випробувала все, аби відговорити мене: «Ну

ти і дурень! Вони прожують і виплюнуть тебе!»; «А на кого ти мене покинеш?»; «Ти надто тупий для морської піхоти!»; «Ти надто розумний для морської піхоти!», «Подивися, що відбувається у світі. Тебе ж пустять на м'ясо!»; «Ти що, не хочеш бути поближче до дітей Ліндзі?»; «Я стривожена цим і не хочу, щоб ти їхав!» Хоча згодом вона змирилася з моїм рішенням, воно їй ніколи не подобалося. Незадовго до від'їзду в навчальний табір до моєї похилої бабусі завітав вербувальник. Вона зустріла його надворі, чорна як хмара, і в'їлася в нього поглядом. «Зроби один лишень крок на мій ганок і залишишся без ноги», – пригрозила вона. «Я подумав, що вона серйозно», – згодом зізнався він мені. Тож розмовляти з нею йому довелося з двору.

Дорогою до навчального табору я найбільше боявся не загинути в Іраку чи провалити нормативи. Це мене не дуже бентежило. Але коли мама, Ліндзі та тітка Ві везли мене до автобуса, що мав доправити мене до літака, яким я дістануся до навчального табору, я став уявляти своє життя через чотири роки. І в світі, який малювався в моїй уяві, вже не було бабусі. Щось усередині мене *знало*, що вона не дочекається завершення моєї служби у морській піхоті. Я вже не повернуся додому, принаймні назавжди. А вдома для мене був Мідлтаун, у якому жила мамб. Коли я закінчу службу в морській піхоті, її не стане.

Підготовка у навчальному таборі тривала тринадцять тижнів. Увечері, коли ми прибули в Перис-Айленд, штат Південна Кароліна, на мою групу, щойно ми вийшли із літака, накинувся скажений керівник стройової муштри. Він провів нас у автобус, а після короткого переїзду інший інструктор наказав вийти з автобуса і стати на славнозвісні «жовті сліди». Протягом наступних шести годин я пройшов медичне обстеження, отримав спорядження й форму та повністю втратив волосся. Нам дозволили зробити один телефонний дзвінок. Я скористався цим правом, щоб поговорити з мамб, зачитавши їй по телефону те, що було написано на виданій нам картці: «Я безпечно дістався Перис-Айленду. Скоро надішлю свою адресу. Бувай». – «А ну почекай, малий засранцю. Ти в порядку?». – «Вибач, мамб, не можу говорити. Але так. Я в порядку. Напишу, тільки-но буде можливість». Інструктор, по-

чувши дві зайві репліки в моїй розмові, саркастично запитав, чи встигла вона розповісти мені «срану казочку на ніч». Так закінчився мій перший день.

З навчального набору телефонувати не дозволяється. Лише одного разу мені дали можливість подзвонити Ліндзі, коли помер її однокровний брат. Із листування я зрозумів, наскільки сильно моя сім'я любить мене. Якщо більшість новобранців — так нас називали, адже заслужити звання «морського піхотинця» можна було тільки після завершення вишколу в таборі, — отримували листа раз на день-два, то мені інколи надходило по півдесятка щовечора. Мамо писала щодня, а бувало й по кілька разів на день, інколи викладаючи свої розгорнуті міркування про те, що не так в цьому світі, а інколи — свій потік свідомості. Найбільше їй кортіло дізнатися, як минають мої будні, та підтримати мене. Рекрутери говорили нашим родичам, що найбільше ми потребуємо слів підтримки, і мамо сипала їх лопатою. Через силу звикаючи до крикливих керівників муштрового вишколу і щоденних фізичних навантажень, які ледь витримувало моє неатлетичне тіло, я потім увечері читав, як мамо пишається мною, любить мене і вірить, що я не відступлю. Чи то завдяки своїй далекоглядності, чи то через успадковану схильність до накопичення мотлоху, я зумів зберегти майже всі листи, які отримав від рідних під час перебування в таборі.

Багато з них кидають цікаве світло на покинутий мною дім. Мама питала в листі, що мені потрібно, і зізнавалася, як сильно пишається мною. «Я сиділа з малими [дітьми Ліндзі], — писала вона. — Вони надворі бавилися з равликами. Одного випадково розчавили й убили. Тоді я викинула його подалі та сказала, що він живий, бо Кем засмутився б, якби дізнався, що вбив його». Це мама в її найкращому прояві — турботлива, кумедна і зачарована своїми онуками. В тому ж листі вона згадувала про Грега — мабуть, її кавалера, котрий не залишив сліду в моїй пам'яті. І на додачу, щоб ви розуміли, що для нас норма: «Тері, чоловіка Менді, — писала вона про когось із друзів, — затримали за порушення умов випробувального терміну і кинули до в'язниці. Так що у них усе гаразд».

Ліндзі теж часто писала мені, надсилаючи одним конвертом одразу багато листів на папері різного кольору з ін-

струкціями на звороті: «Цей читай другим; а цей — останнім». Кожен лист так чи так стосувався її дітей. Із них я дізнавався, що моя старша небога вже привчилася до горщика, небіж уже грає в футбол, а молодша небога вже посміхається і тягнеться ручками до речей. Переживши разом усі радощі й біди, ми обоє обожнювали її дітей. Майже в кожному листі я просив її: «Поцілуй дітей і скажи їм, що я їх люблю».

Уперше опинившись на віддалі від дому й родини, я багато дізнався про свою культуру й самого себе. Всупереч поширеним уявленням, в армії осідають не тільки діти з бідних сімей, у яких немає іншого вибору. Серед шістдесяти дев'яти солдатів мого взводу в навчальному таборі були вихідці з чорних, білих і латиноамериканських родин; багаті діти з провінційних частин Нью-Йорку та бідні із Західної Вірджинії; католики, юдеї, протестанти і навіть кілька атеїстів.

Мене природно тягнуло до таких самих хлопців, як я. «Хлопець, з якими я найбільше спілкуюся, — писав я рідним у першому листі додому, — із округу Леслі, штат Кентуккі. Він розмовляє так, наче він із Джексона. Я говорив йому, яке лайно католицький церковний календар, який дає католикам купу вільного часу. А він показав свою селюцьку натуру, спитавши у відповідь: “А хто такі католики?” Я пояснив, що це одна з форм християнства, на що він сказав: “Треба й мені спробувати”». Мамо не треба було пояснювати, звідкіля цей хлопчина: «В тій частині Кентуккі люди досі вишіптують порчу», — писала вона у відповідь, лише частково жартуючи.

Під час моєї служби мамо почала виказувати вразливість, якої я раніше за нею не помічав. Щойно вона отримувала від мене листа, відразу дзвонила тітці або сестрі, щоб хтось неодмінно прийшов до неї і прочитав мої карлючки. «Я дуже люблю тебе і дуже сумую за тобою інколи забуваю що ти далеко і думаю що ти зараз спустишся сходами і я накричу на тебе просто таке відчуття наче ти досі тут. Щось сьогодні болять руки мабуть клятий артрит... Стомилася писати потім ще напишу люблю тебе бережи себе». В листах мамо завжди бракувало розділових знаків, а ще вона зазвичай додавала газетні вирізки, як правило з Reader's Digest, щоб мені було чим зайняти час.

Інколи вона ставала класичною мамó, демонструючи свій лихий характер і непохитну відданість. Десь через місяць мого перебування в навчальному таборі у мене виникла неприємна ситуація з керівником муштри, який вивів мене на півгодини зі строю і змусив по черзі робити стрибки, присідання і короткі забіги, поки я геть не вибився з сил. Це був звичайний елемент у курсі підготовки молодого бійця, який рано чи пізно проходив майже кожен. Певною мірою мені навіть пощастило, що на мене так довго не звертали уваги. «Мій налюбіший Джею Ді, – писала мамó, дізнавшись про інцидент, – мушу сказати, що я чекала, коли ці довбні придеруться до тебе, і ось це сталося. У мене немає слів, щоб описати, як вони мене збісили... Ти тримайся з усіх сил і не забувай, що це тупориле дупло, в якого IQ не вище двох, але яке вважає себе суперменом, насправді носить жіночі трусики. Ненавиджу їх усіх». Прочитавши її листа, я подумав, що мамó повністю випустила пару. Але наступного дня їй іще було що до цього додати: «Привіт любий, не можу викинути з голови що ці сцикуни кричать на тебе. Бо це моя робота і тільки я маю право кричати на тебе а не ці козли. Жартую я знаю що ти ще станеш ким хочеш бо ти розумний а вони тупі і вони це знають я ненавиджу їх усіх ненавиджу їхні смердючі нутрощі! Ці крики частина гри в яку вони грають... тримайся з усіх сил і в майбутньому ти прорвешся вперед». Ця злюща стара гїлбілі завжди була поруч зі мною, нехай і перебувала за сотні кілометрів.

Харчування в навчальному таборі – вершина ефективності. Ти просуваєшся у черзі в їдальні, підносячи свою тацю персоналу. Вони кидають тобі на тарілку відразу *всі* страви, які в цей день у меню, бо ти боїшся сказати бодай слово про те, що тобі не подобається, та й сам такий голодний, що з'їв би дохлу коняку. Потім сідаєш, не зазираючи у тарілку (це було б непрофесійно) і не повертаючи голови (це теж непрофесійно), і пхаєш їжу собі в пельку, поки не почувеш наказу зупинитися. Весь цей процес займає не більше восьми хвилин, і якщо ти не наситився за цей час, то в тебе, напевно, розлад травлення (який нічим не відрізняється від відчуття голоду).

Єдиною вибірковою складовою процесу був десерт, котрий лежав на блюдцях у кінці цього конвеєра. Під час свого першого обіду в навчальному таборі я взяв пропонуваній

шматок торту і попрямував до свого столу. «Навіть якщо вся інша їжа тут несмачна, — думав я, — цей торт однозначно мені сподобається». Але мій шлях перегородив керівник муштри, худорлявий білий чолов'яга із гугнявим теннесійським акцентом. Змірявши мене своїми малими пронизливими очима, він запитав: «Ти, жирний! Тобі точно потрібен цей торт?» Я приготувався відповісти, але запитання, очевидно, було риторичним, бо він вибив торт у мене з рук і попрямував до наступної жертви. Більше я ніколи не брав у їдальні торт.

Це був повчальний урок, але він стосувався не їжі, самоконтролю чи харчування. Якби ви сказали мені, що у відповідь на подібне приниження я просто витру залишки торту й піду на своє місце, я б у це ніколи не повірив. Випробування моєї юності привчили мене не вірити в себе. Замість того щоб радіти, що я здолав певні труднощі, я починав хвилюватись, як би мене не накрила якась наступна халепа. В навчальному таборі морської піхоти, де було повно малих і великих викликів, я почав розуміти, як сильно недооцінював себе.

Навчальний табір морської піхоти став для мене найбільшим викликом, який визначив моє подальше життя. Щойно ти потрапив сюди, ніхто не звертається до тебе на ім'я. Ти не можеш говорити «я», бо тебе вчать придушувати свою індивідуальність. Кожне речення починається зі слів «цей новобранець»: цьому новобранцеві потрібно скористатися гальюном (туалетом), цьому новобранцеві потрібно сходити до санітара (лікаря). Кількох недоумків, які приїхали в навчальний табір із морпівськими татуваннями, безжально висміювали. З будь-якої нагоди новобранцям нагадували, що вони нічого не варті, доки не завершать вишкіл і не здобудуть звання «морського піхотинця». Наш взвод на початку налічував 83 солдата, а до кінця дожило тільки 69. Ті, хто вибув — здебільшого з медичних причин, — лише набивали ціну цьому викликові в очах тих, хто лишився.

Щоразу, коли керівник муштри репетував на мене, а я гордо стояв перед ним; щоразу, коли я думав, що пастиму задніх під час забігу, але тримав ритм; щоразу, коли я навчався робити щось, що здавалося мені неможливим, як-от залізти вгору по канату, я потроху починав вірити в себе. Психологи називають «набутою безпорадністю» стан, коли людина (як я

в юні роки) впевнена, що її вибір ніяк не впливає на перебіг її життя. Від мідлтаунського світу занижених очікувань до хронічного безладу в нас удома, життя привчало мене до думки, що я не маю влади над ним. Мама і папа не дали мені згинуть в прірві безпорадності, а армія дозволила вийти на новий рівень. Якщо вдома я засвоював набуту безпорадність, то в морській піхоті набував вольових якостей.

У день випуску з навчального табору я пишався собою, як більше ніколи в житті. На церемонію заявився цілий натовп гілбілі (загалом вісімнадцять осіб), у якому, загорнута кількома ковдрами, сиділа в інвалідному візку і мама, вона виглядала квалішою, ніж раніше. Я влаштував їм екскурсію табором, почувуючись так, нібито щойно виграв у лотерею. А наступного дня, коли мені дали десятиденну відпустку, ми всі разом автомобільною колоною вирушили до Мідлтауна.

У перший день перебування вдома після навчального табору я пішов постригтися до старого друга свого дідуся. У морських піхотинців повинна бути коротка стрижка, і я не хотів запускати себе лише тому, що ніхто за мною не наглядав. Місцевий цирюльник (тоді я й не здогадувався, що ця професія невдовзі відіме) вперше привітався зі мною, як із дорослим. Сидячи в кріслі, я переповів кілька брудних жартів (які сам уперше почув протягом попередніх тижнів) і поділився розповідями про навчальний табір. У моєму віці його забрали в армію воювати в Кореї, тож ми обмінялися кількома жартівливими шпильками про армію і про флот. Закінчивши мене стригти, він категорично відмовився від грошей і наказав берегти себе. Я й раніше в нього стригся, а повз його перукарню проходив мало не щодня протягом попередніх вісімнадцяти років. Проте лише цього разу він уперше потиснув мені руку й поставився як до рівного.

І такого було багато в перші дні після навчального табору, які я повністю провів у Мідлтауні. Кожна зустріч відкривала мені щось нове. Я скинув двадцять кілограмів, тому багато знайомих не впізнавали мене. Мій друг Нейт, котрий згодом стане моїм свідком на весіллі, довго вдивлявся в моє обличчя, коли я протягнув йому руку в торговому центрі. Можливо, я і поведився дещо інакше. Принаймні так сприймало мене рідне місто.

І не тільки воно дивилося на мене по-новому. Я теж не міг сприймати його по-старому. Значна частина їжі, котру я вживав раніше, тепер не вписувалася в здоровий раціон морського піхотинця. Вдома у мамó все було смажене: курка, огірки, помідори. Сендвіч із ковбасою на тостовому шматі хліба, посипаний зверху картопляними чіпсами, вже не здавався мені нормальною їжею. Пиріг з ожиною, який раніше я вважав здоровою стравою, бо ж у ньому ягоди (ожина) і злаки (борошно), втратив свою привабливість. Я став задавати питання, які раніше мене геть зовсім не хвилювали: «А сюди додано цукор?», «А в цьому м'ясі багато насичених жирів?», «Скільки солі в ньому?» Це була лише їжа, але я зрозумів, що вже ніколи не погляну на Мідлтаун так, як раніше. За кілька коротких місяців морська піхота повністю змінила моє ставлення до життя.

Невдовзі я покинув рідне місто, отримавши призначення в постійну військову частину. Життя вдома тривало в звичному ритмі. Я намагався приїжджати додому якомога частіше. Завдяки святковим, вихідним і розкішним морпіхівським відпусткам із рідними вдавалося бачитися раз на кілька місяців. Щоразу, коли я навідувався, діти виглядали трохи старшими; мама переїхала до мамó невдовзі після мого від'їзду в навчальний табір, хоч і не планувала лишатися надовго. Здоров'я мамó трохи поліпшилося. Вона стала краще ходити і навіть набрала трохи ваги. Ліндзі та тітка Ві, разом із сім'ями, були здорові та щасливі. Найбільше я боявся, що з моїми рідними трапиться якесь лихо, поки я буду далеко і не матиму можливості допомогти. На щастя, цього не сталося.

У січні 2005 року я дізнався, що за кілька місяців мою військову частину відправлять в Ірак. Мене сповнювало почуття гордості та хвилювання. Коли я зателефонував мамó, щоб розповісти їй новину, вона на якусь мить змовкла. Після кількох секунд мертвої тиші вона висловила надію, що війна завершиться до мого відправлення. Хоча надалі ми говорили по телефону кожні кілька днів, у розмовах ніколи не згадувався Ірак, навіть коли зиму змінила весна і всі знали, що влітку я поїду на війну. Я розумів, що мамó не хочеться говорити і думати про це, тому й сам їй підігрував.

Мамó була стара, немічна і хвора. Я більше не жив із нею та ще й готувався до війни в Іраку. Хоча її здоров'я дещо покращилося, відколи я подався в морську піхоту, вона все ще приймала з десятків медикаментів і шокквартилу з різних причин відвідувала лікарню. Коли компанія AK Steel, котра оплачувала лікування мамó як удови папó, повідомила, що збільшує розмір її страхових внесків, мамó вже не могла дозволити собі медичного страхування. Вона ледь-ледь виживала на власні кошти, а тепер їй потрібно було щомісяця витратити на триста доларів більше. Одного дня вона розповіла мені правду, і я одразу ж зголосився покривати її додаткові витрати. Вона ніколи нічого не приймала від мене – ні грошей із моєї зарплатні у крамниці Дилмена, ні грошей, які мені платили під час перебування в навчальному таборі. Але цього разу вона прийняла ці щомісячні три сотні. Так я зрозумів, що вона справді у відчаї.

Заробляв я небагато – після виплати податків лишалось близько тисячі доларів на місяць, але морська піхота забезпечувала мені дах і харчі, тож цих грошей вистачало. Крім того, я заробляв грою в онлайн-покер. Покер був у мене в крові – скільки себе пам'ятаю, я грав із папó і двоюрідними дідусями на монети. Тож тогочасна популярність онлайн-покера зіграла мені на руку, давши змогу легко мати додатковий дохід. Я грав по десять годин на тиждень, роблячи невеликі ставки, і заробляв на цьому по чотириста доларів на місяць. Попервах я планував відкладати ці гроші, але обставини обернулися так, що їх потребувала мамó на своє медичне страхування. Природно, вона непокоїлася моїм інтересом до азартної гри, думаючи, що я ріжуся в карти в якомусь трейлері в горах зі зграєю махлярів-гілбілі. Але я запевнив її, що все повністю законно і ні в якому трейлері зависати не доводиться, бо гра відбувається через інтернет. «Ну ти ж знаєш, що я ні бе ні ме в тому вашому клятому інтернеті. Тільки не починай пиячити й шлятися по дівках. Бо так завжди трапляється із засранцями, які підсідають на азартні ігри».

Ми з мамó дуже любили другого «Термінатора». Мабуть, цей фільм ми дивилися разом разів п'ять або шість. Вона бачила в Арнольдї Шварценегері живе втілення американської мрії: сильний і здібний іммігрант, який видрався на вершину.

Але я дивився цей фільм як свого роду метафору власного життя. Мамо́ була моєю опорою, моєю захисницею і, якщо доводилося, моїм особистим клятим термінатором. Байдуже, як було мене життя; зі мною все буде гаразд, бо вона завжди поруч, щоб захистити мене.

Покриваючи витрати на її медичне страхування, я вперше в житті відчув себе чийсь захисником і отримував від цього задоволення, яке раніше не міг навіть уявити. А звідки ж мені було відчутти таке задоволення раніше? До морської піхоти я ніколи не мав грошей, щоб допомагати іншим. А тепер, приїжджаючи додому, я мав удосталь, щоб зводити маму в ресторан, купити дітям морозива чи придбати гарні різдвяні подарунки для Ліндзі. Під час однієї з відпусток ми з мамо́ звозили двох старших дітей Ліндзі в національний парк «Гокінг Гілз», що в мальовничій частині огайської Аппалачії. Там до нас приєдналася тітка Ві з Деном. Усю дорогу я сидів за кермом, платив за бензин і за вечерю (мушу зізнатися, що зупинилися ми в фаст-фуді Wendy's). Нарешті я відчув себе по-справжньому дорослою людиною,. Сміх і жарти цих людей – котрих я любив іще більше, коли вони їли придбану мною їжу, – вселяли в мене почуття виконаного обов'язку й радості, котрі важко описати словами.

Протягом усього життя мій емоційний досвід коливався між почуттям страху в найгірші часи і почуттям безпеки в найкращі. Мене або переслідував злий термінатор, або оберігав добрий. Але я ніколи не почувався сильним, тобто не відчував, що здатен і зобов'язаний опікуватися людьми, яких люблю. Мамо́ могла читати проповіді про відповідальність і наполегливу працю, про те, що слід чогось досягти у житті й не шукати виправдань. Але жодна серйозна розмова чи промова не дасть відчутти, як це – бути захисником, а не шукачем захисту. Цьому я навчився на власному досвіді, і, коли це сталося, шляху назад вже не було.

У квітні 2005 року мамо́ виповнювалося сімдесят два. За кілька тижнів до її дня народження у кімнаті для клієнтів Walmart Supercenter я чекав, поки механіки міняли моторну оливу в моїй машині. Я зателефонував мамо́ на мобільник, який сам їй оплачував, і почув розповідь, що вона сидить із дітьми Ліндзі. «Меган така кмітлива, – мовила вона. – Я

сказала їй покакати у горщик, і вона вже три години поспіль знову і знову повторює “какати у горщик, какати у горщик, какати у горщик”. Тоді я сказала їй припинити, бо мені за це перепаде, а вона не припиняє». Я посміявся і сказав, що люблю її і що вже надіслав їй щомісячний чек на триста доларів. «Джею Ді, спасибі, що допомагаєш. Я дуже пишаюся тобою і люблю тебе».

Через два дні, у неділю, мене розбудив дзвінок від сестри, від якої я дізнався, що в мамó відмовили легені і що зараз вона перебуває у лікарні в комі. Сестра попросила мене якнайшвидше їхати додому. Через дві години я вже був у дорозі. На випадок похорону прихопив із собою блакитну парадну уніформу. На трасі мене зупинила поліція Західної Вірджинії за те, що я гнав 150 кілометрів на годину. Полісмен поцікавився, чому я так поспішаю. Вислухавши пояснення, він сказав, що на наступних ста кілометрах немає обмежень швидкості. Далі почнеться Огайо, але до того я можу їхати повним ходом. Я взяв виписане попередження, емоційно подякував йому і, поки не дістався кордону штату, гнав 165. Таким чином тринадцятигодинний шлях я здолав за одинадцять годин.

Коли об одинадцятій вечора я дістався Мідлтаунської регіональної лікарні, над ліжком мамó вже стояла вся наша родина. Вона лежала непритомна, і хоча її легеню вже вентилювали, інфекція, яка викликала відмову, не реагувала на ліки. За словами лікаря, поки інфекцію не усунуто, спроба вивести мамó з коми обернеться для неї справжньою мукою, якщо взагалі пройде успішно.

Кілька днів ми чекали, сподіваючись, що медикаменти ліквідуватимуть інфекцію. Але аналізи свідчили про протилежне: кількість лейкоцитів в її крові лише зростала, а деякі органи ледве витримували навантаження. Лікар сказав, що вона не має реальних шансів жити без штучної вентиляції легень і годувальної трубки. Ми порадилися і вирішили: якщо через добу рівень лейкоцитів зростатиме й далі, ми вимкнемо апарат. Відповідний документ на згоду підписала тітка Ві. Ніколи не забуду, як вона з повними сліз очима питала мене, чи не робить помилку. Я їй досі вважаю, що вона — а з нею і всі ми — ухвалили правильне рішення. Звичайно, в такому

питанні не можливо бути впевненим на всі сто. Як же я тоді шкодував, що в нашій родині немає жодного лікаря.

Лікар сказав, що без штучної вентиляції мамó помре протягом п'ятнадцяти хвилин, максимум – протягом години. Натомість вона протрималася три години, до останньої хвилини хапаючись за життя. Там були всі – дядько Джімі, мама, тітка Ві, Ліндзі, Кевін і я. Ми зібралися навколо її ліжка, по черзі нашіптуючи їй щось на вухо і сподіваючись, що вона нас чує. Коли серцебиття уповільнилось і стало зрозуміло, що її час настав, я відкрив Біблію на випадковій сторінці та почав читати. Це було Перше послання до коринтян 13:12: «Тепер бачимо ми ніби у дзеркалі, у загадці, але потім обличчям в обличчя; тепер розумію частинно, а потім пізнаю, як і пізнаний я». За кілька хвилин вона відійшла від нас.

Я не плакав, коли померла мамó, і не плакав протягом наступних днів. Тітка Ві та Ліндзі дивувалися, а потім стали хвилюватися. Ти так стоїчно тримаєшся, казали вони. Краще б погорював разом із іншими, бо згодом тебе прорве.

По-своєму я горював, але відчував, що наша родина на межі розвалу, тому мені хотілося подати приклад емоційної стійкості. Всі ми пам'ятали мамину реакцію на смерть дідуся, а смерть мамó тягла за собою ще більші виклики. Потрібно було провести оцінку її майна, підрахувати борги, розрахуватися за них майном і доплатити решту. Саме в цей час дядько Джімі дізнався, як сильно мама обтяжувала мамó в фінансовому плані – через витрати на реабілітацію від наркозалежності та численні «позики», котрі вона ніколи не повертала. Він і до сьогодні відмовляється розмовляти з нею.

Тих із нас, хто знав щедрю душу мамó, її фінансове становище не здивувало. Хоча папó безперервно працював і відкладав гроші протягом сорока років, єдиною цінною річчю, що лишилася нам, був будинок, котрий вони з мамó придбали п'ятдесят років тому. Мамó ж набралася таких боргів, що на їхню сплату пішла значна частина вартості будинку. На наше щастя, це був 2005 рік – пік мильної бульбашки на ринку нерухомості. Якби вона померла у 2008-му, її нерухомість, найімовірніше, нічого б не вартувала.

У своєму заповіті мамó розділила рештки своєї спадщини між трьома дітьми, але з одним уточненням: мамина частина

порівну ділилася між мною і Ліндзі. Ця обставина доливала оливи у вогонь неминучого емоційного зриву нашої мами. Я настільки заглибився у фінансові аспекти смерті мамó та спілкування з родичами, яких не бачив перед тим місяцями, що не помітив, як мама поступово скочувалася в ту саму яму, в якій побувала після смерті папó. Але важко не помітити, як на тебе на повній швидкості несеться вантажний поїзд, тож невдовзі вона змусила звернути на себе увагу.

Як і папó, мамó перед смертю зажадала, щоб перше прощання з нею провели у Мідлтауні для друзів із Огайо, а друге прощання і власне похорон у її рідному Джексоні, в поховальному бюро Дитона. Після церемонії прощання похоронна процесія вирушила в Кек – ямцю неподалік від місця, де народилася мамó, – там був наш родинний цвинтар. Для нашої родини Кек мав ще більше значення, ніж місце народження мамó. Її власна мати – наша люба мамó Блентон – народилася в Кеку, а молодша сестра мамó Блентон – тітка Боні, якій було під дев'яносто, – володіла гарною рубленою хатинкою на цій самій ділянці. Якщо піднятися трохи вгору від її хатинки, відкривалася невелика пласка ділянка, котра слугувала місцем останнього спочинку для папó і мамó Блентон і ще для купи інших родичів, серед яких були навіть народжені в ХІХ столітті. Саме туди вузькими гірськими дорогами їхала наша процесія, щоб привезти мамó до її родичів, котрі покинули світ раніше.

Я долав цей шлях із похоронними процесіями з десяток разів, і щоразу навколишні краєвиди пробуджували теплі спогади про далекі часи. Неможливо провести таку двадцятихвилинну поїздку, не обмінюючись розповідями про небіжчиків, кожна з яких починалася зі слів: «А пам'ятаєш, як...?» Але після смерті бабусі ми не згадували дорогих нам історій про мамó і папó, про дядьків Реда і Тибері, навіть того випадку, коли дядько Дейвід з'їхав із дороги на схил, прокотився з гори зі сто метрів і виліз із машини цілий-цілісінкий. Натомість усю дорогу ми з Ліндзі вислуховували мамині нарікання на те, що ми «надто сумні», що ми «надміру» любили мамó і що в мами більше прав горювати, адже, за її словами, «вона була моя мама, а не ваша!».

Ще ніхто не викликав в мене такої злості, як мама під час цієї поїздки. Роками я постійно знаходив їй виправдання. Я намагався допомогти їй позбутися наркозалежності, читав усі ті дурнуваті книжки про наркоманію, ходив із нею на зустрічі анонімних наркоманів. Я терпів і ніколи не скаржився, коли перед моїми очима один за одним змінювали претенденти на роль батька, кожен з яких залишав по собі емоційну порожнечу й убивав віру в чоловіків. Я погодився сісти з нею в машину того дня, коли вона погрожувала вбити мене, а потім стояв перед судом й брехав, щоб вона не потрапила за ґрати. Я переїхав до неї, коли вона була з Метом, а відтак із Кеном, бо хотів, щоб вона почувалася краще, і думав: якщо підіграти їй, є шанс, що вона справді почне одужувати. Ліндзі роками називала мене «поблажливим дитям», бо я бачив у мамі тільки найкраще, пробачав їй усе і вірив у неї. Я вже відкрив рота, щоб вилити на неї всю свою лють, але Ліндзі випередила мене: «Ні, ма. Для нас вона теж була мамою». І цим було все сказано, тож я не випустив ані пари з уст.

Наступного дня після похорону я поїхав назад у Північну Кароліну, щоб приєднатися до своєї військової частини. На вузькому гірському путівці у Вірджинії, відразу за поворотом, я налетів на слизьку ділянку, від чого машина почала безконтрольно крутитися. Швидкість у мене була висока, тому машина крутилася теж швидко, рухаючись у бік дорожнього відбійника. На якусь мить я подумав, що ось він, мій час — зараз я перелечу через відбійник і приєднаюся до мамó трохи раніше, ніж планував, але машина неочікувано зупинилася. Це була найбільш надприродна подія в моєму житті, і хоч її цілком можна пояснити законами фізики, мені спало на думку, що це мамó зупинила машину від падіння з гори. Я виправив напрямок руху машини, повернувся в свою смугу і зупинився на узбіччі. Ось тоді я зламався і дав волю сльозам, які стримував у собі протягом двох попередніх тижнів. Перш ніж повернутися на дорогу, я поговорив з Ліндзі й тіткою Ві, а за кілька годин уже був у військовій частині.

Останні два роки служби в морській піхоті минули без особливих подій, за винятком двох випадків, які промовисто

свідчать про зміни, які відбулися в моїх поглядах на життя. Перший трапився в Іраку, де мені пощастило уникнути справжніх боїв, але побачене глибоко врізалось в душу. Будучи відповідальним за зв'язки з громадськістю, я мав навідуватися в різні підрозділи, щоб краще розуміти перебіг їхнього повсякденного життя. Інколи я супроводжував цивільних журналістів, але здебільшого сам робив фото й писав короткі історії про окремих піхотинців та про їхню роботу. На початку перебування в Іраку мене відрядили до підрозділу, який займався роботою з цивільним населенням. Зустрічі з цивільним населенням уважалися небезпечною справою, бо під час таких місій невелика група морпіхів заглиблювалася на непідконтрольні території, щоб зустрітися з місцевими жителями. В рамках нашої місії старші офіцери спілкувалися з представниками місцевих шкільних адміністрацій, а всі решта охороняли їх чи розважалися зі школярами, граючи в футбол, роздаючи цукерки та шкільне приладдя. Один дуже боязкий хлопчик підійшов до мене і простягнув руку. Коли я дав йому маленьку гумку, його обличчя осяяла невідробна радість і він побіг до своєї сім'ї, високо тримаючи у руці свій подарунок вартістю у два центи. Я ніколи не бачив такої радості на обличчі дитини.

Я не вірю в миттєві просвітлення. Не вірю у поворотні моменти, адже, щоб змінитися, потрібно значно більше часу, ніж один момент. Я бачив надто багато людей, котрі щиро хотіли змінитися, але втрачали запал, коли ставало зрозуміло, скільки насправді зусиль для цього потрібно докласти. Але та конкретна мить із тим хлопчиком була дуже близькою до поворотної для мене. Протягом усього життя я затаював глибоку образу на світ. Злився на маму і тата, злився, що сідаю в шкільний автобус, коли інших дітей підвозять до школи друзі, злився, що не ношу брендовий одяг, злився на смерть дідуся, злився, що ми живемо в маленькому будиночку. Ці образи не зникли в одну мить, але коли я стояв і роздивлявся юрбу дітей посеред роздертої війною країни, їхню школу без водопроводу, а ще — цього щасливого хлопчика, я почав усвідомлювати, як сильно мені поталанило: я народився у найвеличнішій країні світу, міг користуватися всіма сучасними зручностями, мав підтримку двох люблячих гілбілі та родину, котра, попри всі

проблеми, беззастережно любила мене. І в цю мить я вирішив стати людиною, яка посміхатиметься, коли хтось даруватиме їй гумку. Не можу похвалитися, що повністю втілив цей намір у життя, але без того дня в Іраку я б ніколи й не спробував.

Інша річ, що змінила моє життя, мала систематичний характер. Починаючи з першого дня, з керівника муштри та злочасного шматка торта, і до останнього, коли я забрав документи й погнав додому, морська піхота вчила мене жити дорослим життям.

Система підготовки морських піхотинців розрахована на повне невігластво новобранців – на випадок, якщо їх раніше ніхто не вчив догляду за тілом, особистій гігієні чи управлінню власними фінансами. Я пройшов обов'язковий курс про те, як контролювати свої витрати і надходження, заощаджувати і вкладати гроші. Коли я повернувся додому з навчального табору, маючи на депозиті в пересічному місцевому банку півтори тисячі доларів заощаджень, один старший морпіх відвіз мене у відділення Федеральної кредитної спілки військово-морських сил – дуже поважної установи, – щоб я відкрив собі рахунок. Коли я захворів на фарингіт і намагався перетерпіти хворобу, мій командир звернув увагу на мій стан і відправив до лікаря.

Ми звикли нарікати на найбільшу розбіжність між військовими та цивільними професіями: у цивільних керівник не має влади над вашим життям після завершення робочого дня. А в морській піхоті командир не тільки стежив, щоб я гарно виконував свою роботу, а й контролював, щоб я прибирав кімнату, стригся і прасував форму. Він приставив до мене старшого піхотинця, коли я поїхав купувати своє перше авто, щоб я придбав практичну машину на кшталт «Тойоти» чи «Хонди», а не BMW, як мені кортіло. Коли я майже домовився про купівлю машини на позику від дилера під 21 %, мій наглядач зірвав угоду, наказавши мені зателефонувати в Федеральну кредитну спілку ВМС і дізнатися про їхні умови (які виявилися вдвічі кращими). Я й гадки не мав, що люди так роблять. Порівнювати банки? Я думав, вони всі однакові. Перебирати кредитними пропозиціями? Я був настільки щасливий уже від того, що мені дають кредит, що ладен був без вагань підписати все на світі. Але у морській піхоті вимагали,

щоб я стратегічно обмірковував свої рішення, та ще й учили, як це робити.

Не менш важливо, що піхота змінила мої очікування щодо себе самого. В навчальному таборі сама думка про те, що мені доведеться лізти вгору десятиметровим канатом, уселяла жах, але до кінця року я міг залізти нагору, підтягуючись лише однією рукою. Перед службою я ніколи в житті не пробігав кілометра за раз. А під час здачі останнього нормативу я пробіг майже п'ять кілометрів за дев'ятнадцять хвилин. Саме у морській піхоті я вперше наказав дорослим чоловікам виконувати роботу, а вони мене слухалися; саме там я зрозумів, що лідерство будується на повазі з боку підлеглих, а не на роздачі їм наказів; саме там я дізнався, як заслужити цю повагу; і саме там я побачив, як чоловіки й жінки з різних соціальних класів і расових груп можуть працювати в злагодженій команді та відчувати майже сімейну прив'язаність одне до одного. Саме морська піхота дала мені шанс на першу справжню невдачу, змусила мене скористатися цим шансом, а потім, коли я таки зазнавав невдачі, однаково дала мені ще одну спробу.

У відділі зв'язків із громадськістю обов'язок контактувати з пресою покладається винятково на старших офіцерів. Преса для комунікаційного відділу морської піхоти — це святе: тут найбільша аудиторія і найвищі ставки. Обов'язки офіцера-медійника на авіабазі Чері-Пойнт виконував капітан, котрий із незрозумілих мені причин швидко потрапив у неласку серед вищих чинів. Попри чин капітана (а це на вісім розрядів тарифної сітки вище, ніж я), йому не могли знайти рівної заміни після звільнення, бо багатьох було забрано на війни в Іраку й Афганістані. Тож мій керівник сказав, що протягом наступних дев'яти місяців (до завершення терміну моєї служби) обов'язки прес-офіцера на одній із найбільших військових баз Східного узбережжя виконуватиму я.

До того часу я вже звик, що у морській піхоті завдання інколи роздаються випадковим чином. Але це було щось абсолютно нове для мене. Як глузував мій товариш, обличчя моє ідеально пасувало б для радіо, а от розповідати по телебаченню про події на базі я був зовсім неготовий. ВМС кинули мене на поталу вовкам. Спершу я трохи лажав — дозволив фотографам зробити знімки засекреченого літака; говорив не в свою чергу

на зустрічі зі старшими офіцерами, за що мені дали добрячого прочухана. Мій начальник, Шон Гейні, пояснював, що слід робити, аби виправитися. Ми обговорювали, як вибудувати взаємодію з пресою, доносити потрібну думку, вкладатися в час. Я робив успіхи, і, коли під час традиційного авіашоу на базу з'їхалося кількасот тисяч людей, наша прес-служба відпрацювала настільки добре, що я отримав Похвальну медаль.

Із цього досвіду я виніс цінний урок – мені багато що під силу. Я можу працювати двадцять годин на добу, якщо треба. Можу чітко і впевнено говорити під телекамери. Можу впевнено триматися в одному приміщенні з майорами, полковниками й генералами. Можу виконувати обов'язки капітана, хоча раніше навіть подумати такого не міг.

Попри усі зусилля моєї бабусі, попри її промови, на кшталт: «Ти можеш все, що хочеш. Не будь, як ті нікчемні невдахи, які думають, що доля налаштована проти них», – до свого вступу в піхоту цю настанову я засвоїв лише частково. Моє оточення вчило мене іншому: що і я, і схожі на мене люди просто неповноцінні; що брак мідлтаунців серед випускників Ліги плюща зумовлюється їхньої генетичною або психологічною дефективністю. Я не мав змоги збагнути, наскільки деструктивний цей спосіб мислення, доки сам не вирвався із його тенет. Морська піхота вклала мені в голову дещо інше – зневагу до самовиправдань. «Викладайся на повну», – саме ці слова я часто чув на фізкультурі та в спортзалі. Коли я вперше пробіг п'ять кілометрів і навіть трохи пишався своїм посереднім результатом у двадцять п'ять хвилин, старший керівник муштри зустрів мене на фініші словами: «У тебе або заворот кишок, або ти просто ледащо! Досить ледацювати, як засранець!» Він наказав мені кілька разів пробігти спринтом до дерева і назад. І тільки коли мені здалося, що ось-ось сконаю, він змилювався. Я сапав, ледь-ледь встигаючи втягувати повітря. «Ось так ти маєш виглядати під кінець кожного забігу», – кричав він. У морській піхоті викладатися на повну – це спосіб життя.

Я не стверджую, що здібності нічого не варті. Вони, безперечно, важливі. Але ще важливіше усвідомити, що ти недооцінював себе, що сплутував брак зусиль із нездатністю. Ось чому, коли мене питають, із чим варто боротися білому

робітничому класу в першу чергу, я відповідаю: «З відчуттям, що від нашого вибору нічого не залежить». Морська піхота видалила це відчуття в мене так само, я хірург пухлину.

Через кілька днів після двадцять третього дня народження я забрав документи про звільнення, сів у стару «Хонду Сивік» – першу куплену мною дорогу річ – і востаннє подолав шлях від Чері-Пойнт, що у Північній Кароліні, до Мідлтауна в Огайо. За чотири роки служби в морській піхоті я побачив таку глибоку бідність (на Гаїті), про яку раніше навіть не здогадувався, був свідком наслідків кривавої авіакатастрофи в житловому кварталі, пережив смерть мамі, а потім кілька місяців відслужив на війні. Я потоваришував із колишнім наркодилером, котрий став найпрацьовитішим морпіхом із тих, кого я знав.

До лав морської піхоти я вступив почасти через те, що не почувався готовим до дорослого життя: не знав, як збалансувати доходи й витрати, і не розумів, як заповнювати фінансові документи в коледж. Але тепер я добре знав, чого саме хочу від життя і як мені цього досягти. Вже за три тижні починалося моє навчання в Університеті штату Огайо.

Розділ 11

На початку вересня 2007 року я приїхав на ознайомчу сесію в Університет штату Огайо. Моєму захвату не було меж. Пам'ятаю кожнісіньку дрібницю із того дня: обід у ресторані Chipotle, куди Ліндзі потрапила вперше; прогулянку від корпусу, в якому проходили ознайомчі заходи, до гуртожитків у південній частині університетського містечка, яка незабаром стане моїм домом у Колумбусі; прекрасну погоду. На зустрічі з методистом-консультантом я ознайомився зі своїм першим навчальним графіком, згідно з яким я мав відвідувати заняття лише чотири дні на тиждень і жодне з них не починалося раніше 09:30. Після морської піхоти з її підйомами в 05:30 я відчував себе на сьомому небі від щастя.

Головний кампус університету розташований у місті Колумбусі, десь за півтори сотні кілометрів од Мідлтауна, тобто достатньо близько, щоб відвідувати родину на вихідних. Уперше за кілька останніх років я міг навідуватися в Мідлтаун, коли заманеться. І якщо Гевлок (містечко в Північній Кароліні, що лежить найближче до моєї військової бази) мало відрізнявся від Мідлтауна, то Колумбус здавався міським раєм. Місто виділяється на всю країну своїми швидкими темпами зростання, якими значною мірою завдячує жвавому університетові, який тепер став моїм домом. Випускники університету засновували в місті нові компанії, старі будівлі перетворювалися на нові ресторани й бари; відродження переживали навіть найгірші райони. Невдовзі після переїзду в Колумбус один із моїх кращих друзів влаштувався на роботу рекламним директором місцевої радіо-станції, тож я завжди знав, що й де відбувається в місті, і мав перепустку на всі найцікавіші події – від місцевих фестивалів до VIP-зони щорічного святкового салюту.

У певному сенсі в університеті я почувався, як удома. В мене з'явилося багато нових друзів, але майже всі вони

походили з південно-західної частини Огайо. Із моїх шести однокімнатників п'ятеро закінчили Мідлтаунську старшу школу, а один – Еджвудську старшу школу, розташовану в сусідньому Трентоні. Хоча вони були трохи молодші за мене (морська піхота зістарила мене вище середнього віку першокурсника), я знав більшість із них іще до університету. Мої найближчі друзі вже закінчили або мали ось-ось закінчити навчання, але багато з них лишалися жити в Колумбусі. Ще не усвідомлюючи цього, я спостерігав за процесом, який суспільствознавці називають «відтоком мізків», коли люди, здатні покинути депресивні міста, користуються будь-якою нагодою для цього і, знайшовши освітні та трудові можливості, осідають на новому місці. Роки по тому, озираючись на свій весільний почет із шести дружок, я зауважив, що всі вони, як і я, виростили в дрібних містечках Огайо, а потім виїхали навчатися в Університеті штату Огайо. Всі вони до останнього знайшли роботу за межами рідних міст і не мали жодного бажання повертатися додому.

На момент початку навчання в університеті морська піхота вже прищепила мені сильне відчуття непереможності. Я ходив на заняття, робив домашні завдання, навчався у бібліотеці і вчасно повертався додому, щоб уже запівніч випити із друзями, після чого прокидався рано-вранці та йшов на пробіжку. Попри напружений графік, усі мої страхи щодо самостійного студентського життя, які я відчував у вісімнадцять, тепер здавалися смішними. За кілька років до цього ми з мамó ламали голову над бланками на отримання фінансової допомоги, сперечаючись, чи слід вписувати її або маму в поле «батьки/опікуни». Нас турбувало, чи не буде вважатися приховуванням інформації, якщо ми не подамо фінансових відомостей про Боба Геймела (мого законного батька), яких не мали змоги отримати. Від усієї цієї мороки із паперами ми винесли один болісний для себе урок – що ми безнадійно відірвані від зовнішнього світу. Я був майже вилетів зі старшої школи за оцінки D та F з англійської першого рівня. А тепер я сам сплачував усі свої рахунки й отримував лише A по всіх предметах, які вивчав у провідному університеті свого штату. Як ніколи раніше в житті, я відчував, що сам визначаю свою долю.

Я знав, що Університет штату Огайо – це місце, де слід мовчати або доводити свою думку. Із морської піхоти я виніс не тільки переконаність, що можу зробити все, що захочу, а й уміння планувати досягнення поставлених цілей. Я хотів отримати диплом юриста і знав, що для вступу на найкращий юридичний факультет мені потрібні гарні оцінки й успішне складання горезвісного LSAT – вступного тесту з права. Звісно, залишалося багато речей, про які я не знав. Скажімо, я не міг притомно пояснити, чому хочу здобути юридичну освіту. Єдиний мій аргумент зводився до того, що мідлтаунські «мажори» були дітьми лікарів або юристів, але я не хотів мати справу з кров'ю. Я не знав, які ще відкриття готує мені обраний шлях, але навіть наявних невеликих знань вистачало, щоб поставити собі цілі, – а це було все, чого я потребував.

Я не любив борги й обмеження, які вони накладають. Хоча значну частину витрат на навчання мені покривали пільги військовослужбовця, а плата за навчання в університеті була досить невисокою для резидентів штату, мені однаково доводилося добувати близько 20 тисяч доларів, щоб зводити кінці з кінцями. Тому я влаштувався на роботу в законодавчий дім Огайо, де працював на Боба Шулера, дуже приємного сенатора з прилеглого до Цинциннаті району. Це був добрий чоловік, чия політика припала мені до душі. Тож, коли телефонували виборці зі скаргами, я завжди намагався пояснити його позицію. Я спостерігав, як заходили й виходили лобісти тих чи тих інтересів, і краєм вуха чув дискусії сенатора зі штабом щодо користі, яку може принести його виборцям і штату той чи той законопроект. Побачивши політичний процес із середини, я відчув, що він зовсім не такий, як можна подумати, дивлячись теленовини. Мамó вважала, що всі політики ошуканці, але тепер я дізнався, що у законодавчому органі Огайо все далеко не так, незалежно від того, яку політичну лінію вони гнуть.

Через кілька місяців навчання в університеті, коли на столі скупчилося ще більше рахунків на оплату і мені вже не вистачало способів покривати різницю між витратами та доходами (як з'ясувалося, плазму крові можна здавати не частіше двох разів на тиждень), я вирішив знайти ще одну роботу. Спершу відгукнувся на оголошення неприбуткової організації, яка шукала людину на часткову зайнятість із оплатою по

десять доларів за годину. Але коли я заявився на співбесіду в одязі хакі, в сорочці огидного жовтаво-зеленого кольору та морпіхівських берцях (єдиних ботинках, які тоді мав) і побачив реакцію рекрутера, відразу стало зрозуміло, що удача від мене відвернулася. Я мало не прогавив їхнього електронного листа із відмовою. Ще одна місцева неприбуткова організація працювала зі скривдженими й занедбаними дітьми. Вони також платили по десять доларів за годину. Тож я навідався у найближчий Target, купив приємнішу сорочку і пару чорних черевиків — і в результаті всього цього повернувся зі співбесіди з пропозицією виконувати роботу «консультанта». Мені подобалася їхня місія і команда, яку вони зібрали. Тож я відразу взявся до справи.

Працюючи в двох місцях і навчаючись із повним аудиторним навантаженням, я вже не мав вільної хвилини, але не зважав на цю обставину. Ба навіть не усвідомлював, що мій графік чимось незвичайний, доки не отримав листа від викладача, який запрошував мене на зустріч після заняття, щоб обговорити письмове завдання. Побачивши мій графік, він ужахнувся і суворо попередив, що мені слід зосередитися на освіті і не допускати, щоб робота відволікала від занять. Ввічливо усміхнувшись, я потис йому руку, подякував за пораду, але знехтував нею. Мені подобалося засиджуватися допізна над завданнями, рано прокидатися після трьох-чотирьох годин сну і похвально плескати себе по спині за те, що мені це вдається. Після багатьох років страху перед майбутнім, у якому я боявся стати таким, як багато моїх сусідів і родичів, — наркоманом або алкоголіком, опинитися у в'язниці або наплодити дітей, яких не матиму ні бажання, ні змоги доглядати, — я відчував неймовірне піднесення. Я добре знав, якій статистиці протистояв. Іще малим я читав брошури в кабінеті соціального працівника. І прочитав болісне співчуття в очах помічника стоматолога у клініці для незаможних сімей. Я не повинен був вирватися з бруду мого дитинства. Але мені це вдалося самотужки.

Чи не переоцінив я свої сили? Саме так і було. Я не висипався. Забагато пив і щодня їв у найближчому Taco Bell. Через тиждень після настання холодів, які навіть я визнав жахливими, лікар повідомив, що в мене мононуклеоз. Я про-

пустив його слова повз вуха і продовжував жити так, наче болегамівні NyQuil і DayQuil – чудодійні еліксири, які лікують мене від будь-чого. Через тиждень такого життя моя сеча набула огидного коричнеюватого відтінку, а температура переважила за 39 °С. Стало зрозуміло, що мені слід подбати про себе, тож я ковтнув парацетамолу, випив кілька банок пива і ліг спати.

Коли мама дізналася, що сталося, вона примчала в Колумбус і відвезла мене у відділення невідкладної допомоги. Вона не в усьому розбиралася, ба навіть на той час не працювала медсестрою, але для неї було справою честі контролювати кожну нашу взаємодію з медичною системою. Вона ставила потрібні питання, сердилася на лікарів, коли вони не давали прямих відповідей, і дбала, щоб я отримав належний догляд. За два повних дні мого перебування в лікарні лікарі використали п'ять пакетів фізрозчину, щоб подолати зневоднення організму, і з'ясували, що на додаток до мононуклеозу я підхопив ще й стафілокок. Саме через нього я почувався так зле. Лікарі виписали мене на руки мамі, яка забрала мене з лікарні й повезла відновлюватися додому.

Хвороба затяглася на наступні кілька тижнів, які, на щастя, припали на канікули між весняною і літньою четвертями. Опинившись у Мідлтауні, я жив потроху в тітки Ві й мамі; обоє піклувалися про мене, як про рідну дитину. Це було моє перше знайомство із конкурентними емоційними претензіями Мідлтауна в світі без мам: мені не хотілося образити мамині почуття, але наше з нею минуле ятрилося незагойними ранами. Я ніколи не йшов у любовий конфлікт із її претензіями і не пояснював їй, що, попри всю її доброту й турботу, виказану в якийсь конкретний момент життя – а коли я нездужав на мононуклеоз вона поводитися як бездоганна мама, – мені було некомфортно поруч із нею. Спати в її домі означало спілкуватися з її чоловіком номер п'ять – добродушною, але чужою мені людиною, яка ніколи не стане для мене чимось більшим, ніж майбутній екс-чоловік мамі. Це також означало бачити її меблі та пригадувати часи, коли я ховався за ними під час її бійок із Бобом. А також шукати пояснення її суперечливої вдачі, в якій поєднувалася жінка, котра цілими днями терпляче сиділа біля мого лікарняного

ліжка, і наркоманка, яка через місяць безсовісно брехатиме в очі родині, щоб вициганити гроші.

Я розумів, що мої дедалі тісніші стосунки з тіткою Ві раять мамине серце. Вона постійно про це говорила. «Я твоя мама, а не вона», – повторювала мама. Я до сих пір часто питаю себе: а чи не стало би мамі краще, якби я в дорослому віці мав таку саму сміливість, як малечку? Наркозалежні найбільш вразливі під час емоційних випробувань. І я розумів, що маю змогу запобігти принаймні кільком приступам її смутку, проте не міг на таке піти. Не знаю, що саме змінилося, але я вже став іншою людиною. Може, це був просто інстинкт самозбереження. Крім того, я не міг прикидатися, що почувуюся в неї, як вдома.

Після кількох тижнів мононуклеозу мені нарешті покращало настільки, що можна було повернутися до Колумбуса і до занять. Я втратив багато ваги – дев'ять кілограмів за чотири тижні, – але загалом почувався досить добре. Оскільки почали надходити рахунки за лікування, довелося піти на третю роботу (репетитором для підготовки до зовнішнього оцінювання у Princeton Review), за яку платили неймовірно вісімнадцять доларів за годину. Впоратися з трьома роботами було важко, тож я пішов із моєї улюбленої – роботи в сенаті штату, – бо за неї платили найменше. Я потребував грошей і фінансової свободи, яку вони могли дати, а не путньої роботи. Остання, сказав я собі, від мене не втече.

Незадовго до мого звільнення в Сенаті Огайо розглядалися заходи, які мали істотно обмежити видачу кредитів під заставу майбутньої зарплатні. Сенатор, на якого я працював, був одним із небагатьох, хто виступав проти цього законопроекту. І хоча він так і не пояснив причин своєї позиції, я тишив себе думкою, що в нас із ним є щось спільне. Сенатори та політичні консультанти, які обговорювали законопроект, туманно уявляли, яку роль позики за рахунок майбутньої зарплатні відіграють у тіншовій економіці, в якій жив я та люди на кшталт мене. Для них лихварі, які позичали під заставу майбутньої зарплатні, були хижими акулами, які здирали високі відсотки за позики і безжалюно комісію за обмін банківських чеків на готівку. Тож, гадали вони, що швидше ми їх позбудемося, то краще.

Для мене ж такі лихварі були людьми, які давали змогу розв'язувати складні фінансові проблеми. За мною тяглася жахлива кредитна історія, сформована великою кількістю бездарних фінансових рішень (одні з яких були ухвалені не з моєї вини, але було й багато таких, що на моїй совісті), тому шансів на кредитну картку я не мав. Коли я хотів повести дівчину в ресторан або купити обов'язковий підручник для навчання, а на рахунку в банку було порожньо, у мене не залишалося особливого вибору. (Звісно, можна було попросити грошей у тітки або дядька, але я відчайдушно прагнув жити самостійно.) Якимось зранку в п'ятницю я заніс платіжний чек за оренду житла, знаючи, що за затримку оплати на ще один день з мене стягнуть 50-доларовий штраф. Насправді в мене на рахунку не було достатньо грошей на цей чек, але того самого дня я отримував зарплатню і розраховував, що внесу кошти на рахунок відразу після закінчення робочого дня. Однак після затижного робочого дня в Сенаті я забув забрати чек із зарплатнею. Усвідомлення цієї помилки прийшло до мене вже вдома. На той час усі співробітники вже покинули будинок законодавчого зібрання штату, а попереду були два вихідні дні. У такій ситуації триденний кредит під заставу зарплатні, за який я мав сплатити лише кілька доларів, дозволив уникнути значної комісії за овердрафт із мого банківського рахунку. Законодавці, обговорюючи плюси й мінуси кредитів під заставу майбутньої зарплатні, не згадували про такі ситуації. Який із цього висновок? Інколи впливові люди намагаються допомогти простим людям на кшталт мене, не розуміючи нас.

Другий рік навчання в університеті розпочався майже так само, як перший, — із прекрасного погожого дня та сильного збудження від очікувань. Нова робота забирала ще більше часу, але мені подобалося працювати. А от що не подобалося мені, то це відчуття, що в 24 роки я застарий для другого курсу. Але ще більше, ніж вік, від інших студентів мене відділяли чотири роки служби в морській піхоті. На одному із занять, присвяченому зовнішній політиці, мені довелося вислухати, як дев'ятнадцятирічний однокласник з огидною борідкою просторікував про війну в Іраку. Він уважав, що воювати в Ірак поїхали переважно менш здібні хлопці, ніж ті, котрі (як він) відразу вступили до університету. Це очевидно, стверджував

він, із жорстокої поведінки солдатів, які безжально вбивали й принижували цивільне населення Іраку. Його міркування були відверто примітивними, адже серед моїх друзів у морській піхоті можна було знайти прибічників усіх політичних таборів і дотримувалися вони всіх можливих поглядів на цю війну. Багато з них непохитно стояли на ліберальних позиціях, не мали жодних симпатій до головнокомандувача – на той час Джорджа Буша-молодшого – і вважали, що він повів країну на завеликі жертви заради замалої користі. Але ніхто з них ніколи не дозволяв собі верзти настільки бездумну нісенітницю.

Поки студент вів далі свою безглузду балаканину, я згадував нескінченні тренінги, на яких нас учили поважати іракську культуру: ніколи не виставляти на інших підосху своїх черевиків і ніколи не говорити до жінок у традиційному мусульманському вбранні, не звернувшись спершу до її родича-чоловіка. Згадалося мені, як ми охороняли працівників виборчих дільниць, старанно роз'яснюючи важливість їхньої місії та намагаючись при цьому не нав'язувати власних політичних поглядів. Як слухали ми молодого іракця, котрий ані слова не міг сказати англійською, але бездоганно начитував пісню In Da Club репера 50 Cent, а відтак реготав із нами та своїми друзями. Згадалося мені мої друзі-морпіхи з опіками третього ступеня, яким так «пощастило» вижити під час вибуху саморобної бомби в регіоні Ель-Кайм. А зараз цей шмаркач із миршавою борідкою розповідає всій групі, що ми забивали людей задля розваги.

Я відчув нестримне бажання якнайшвидше пройти бакалаврську програму. Зустрівшись із методистом-консультантом, я отримав на руки план дострокового закінчення навчання. Потрібно було навчатися влітку та брати подвоєне навантаження під час деяких чвертей. Навіть за моїми суворими мірками, це мав бути непростий рік. Під час особливо виснажливого лютого я вирішив підрахувати, скільки минуло днів відтоді, як я востаннє спав більше чотирьох годин на добу. Вийшло тридцять дев'ять. Але я не зупинявся й у серпні 2009 року, провівши рік і одинадцять місяців на навчанні в Університеті штату Огайо, випустився із подвійною спеціалізацією та ще й з дипломом із відзнакою. Мені хотілось ухилися від церемонії вручення дипломів, але сім'я не дозволила. Тож

довелося три години відсидіти на незручному стільці, перш ніж мене покликали на сцену отримувати диплом бакалавра. Прямо переді мною ректор університету Гордон Гі незвично довго затримався, щоб попозувати для фото з випускницею. Я простягнув руку його помічниці, безслівно прохаючи вручити диплом. Вона віддала мені його в руки, і я, пройшовши за спиною д-ра Гі, зійшов зі сцени. Мабуть, я став єдиним випускником, який того дня не потис його руку. «Зроблю з наступним», – згадалися мені слова пісні.

Я вже знав, що навчання в школі права почну не раніше наступного року (бо закінчення бакалаврату в серпні не давало достатньо часу для початку нового навчального року в 2009-му), тож повернувся додому, щоб зібрати трохи грошей. Тепер місце мамó в статусі матріарха нашої родини займала тітка Ві: вона гасила пожежі у відносинах між родичами, приймала в своєму домі всю родину й не дозволяла їй розвалитися. Після смерті мамó її двері завжди були відчинені для мене, але десять місяців мого проживання могли обернутися для неї тягарем; мені не хотілося порушувати заведений порядок життя її сім'ї. Проте вона наполягала: «Джею Ді, тепер це твій дім. Це єдине місце, де ти можеш зупинитися».

Ці останні місяці перебування в Мідлтауні зараз згадуються як найщасливіший період мого життя. Я вже здобув вищу освіту і знав, що незабаром здійснию ще одну мрію – розпочну навчання в школі права. Щоб назбирати грошей, я брався за всіляку дивну роботу, яка перепадала, і тим часом зблизився з двома доньками моєї тітки. Повертаючись додому весь укритий потом і пилом після дня фізичної праці, я сідав за вечерю і вислуховував розповіді моїх юних двоюрідних сестер про їхній день у школі та про відносини з друзями. Інколи допомагав їм робити домашні завдання. Під час Великого по-сту щоп'ятниці допомагав готувати смажену рибу в місцевій католицькій церкві. У мене закріплювалося те чудове відчуття, яке зринуло в університеті, – що десятиліття безладу й горя вже позаду, а я опинився на іншому, світлому, боці.

Надзвичайний оптимізм, з яким я дивився на своє життя, різко контрастував із песимізмом багатьох моїх сусідів. Роки занепаду економіки, в якій були затребувані «сині комірці», позначилися на матеріальних перспективах мешканців міста.

Велика рецесія та не таке примітне відновлення після неї прискорили зубожіння Мідлтауна. Проте в загальному цинізмі нашої громади було щось глибоко духовне, таке, що не пояснювалося якимось економічним спадом.

У нашій культурі не було місця героям. А тим паче на цей статус не заслуговували політики. Бараком Обамою захоплювалися (і, мабуть, захоплюються досі) більше, ніж будь-яким іншим чоловіком в Америці, але, навіть коли вся країна заворожено спостерігала за його піднесенням, більшість мідлтаунців ставилися до нього з недовірою. Джордж Буш-молодший мав лише поодиноких шанувальників у 2008 році. Багато громадян любило Біла Клінтона, але ще більше вбачало в ньому символ морального загнивання Америки. А Рональд Рейган уже давно помер. Ми любили нашу армію, але не бачили в ній постаті на кшталт Джорджа Патона. Сумніваюся, чи мої сусіди могли назвати на ім'я хоча б одного високопоставленого військового офіцера. Космічна програма, якою колись так пишалися, пішла шляхом динозаврів разом із її знаменитостями. Ніщо не пов'язувало нас із живильними тканинами американського суспільства. Ми почувалися мимовільними учасниками двох безнадійних воєн, на які непропорційну частку бійців набирали з наших кварталів, і жертвами економіки, що зрадила своїй обіцянці забезпечити нам найважливіший складник американської мрії – стабільну зарплатню.

Аби збагнути глибину нашого культурного розриву з американським суспільством, слід урахувати, що ідентичність більшості моїх родичів, сусідів і всієї громади спиралася на любов до нашої країни. Я майже нічого не знаю про адміністративне керівництво округу Бретит, стан його медичної системи чи знаменитих уродженців, зате добре знаю, що фраза «кривавий Бретит» нібито походить від того, що цей округ повністю виконав свою мобілізаційну квоту під час Першої світової війни винятково за рахунок добровольців. І це був єдиний округ на всю країну, якому це вдалося. Відтоді минуло ціле століття, але цей факт був першим, що я міг сказати про округ Бретит, бо його всі втовкмачували мені в голову. Одного разу, виконуючи шкільне завдання, я розпитував мамó про Другу світову війну. Маючи за плечима сімдесят років життя, в якому було одруження, діти, внуки, смерть, бідність і успіх,

вона понад усе пишалась і тішилася тим, що вона та її сім'я внесли свою лепту в перемогу в Другій світовій війні. Про все інше ми поговорили лише кілька хвилин, зате потім годинами говорили про воєнні раціони, клепальницю Розі, любовні листи її батька до матері з Тихого океану та про день, коли «ми скинули бомбу». Мамó завжди поклонялася двом богам: Ісусу Христу та Сполученим Штатам Америки. Те саме можна сказати й про мене. І про всіх, кого я знав.

Я належу до категорії патріотів, над якими сміються скрізь між Вашингтоном і Бостоном. Я благоговійно змовкаю, коли чую звуки популярного гімну Лі Гринвуда «Гордий, що я американець». У шістнадцять років я дав обітницю кожного разу, зустрівши ветерана, зупинитись і потискати йому або її руку, навіть якщо це виглядатиме неоковирно. І навіть зараз я ні з ким не можу дивитися «Порятунок рядового Раяна», крім найближчих друзів, через те що не можу стримати сліз під час завершальних епізодів фільму.

Мамó й папó привчили мене до думки, що ми живемо в найкращій і найвеличнішій країні світу. Ця думка наповнювала сенсом моє дитинство. У найліхішу годину – прибитий драматизмом і сумбурністю життя – я знав, що кращі часи чекають на мене попереду, бо я живу в країні, яка дає змогу обирати добрі варіанти, недоступні в інших місцях. Окидаючи поглядом своє теперішнє життя, яке можна назвати посправжньому неймовірним – із чудовою, доброю і прекрасною супутницею життя; із фінансовою безпекою, про яку я мріяв у дитинстві; з гарними друзями та захопливими досвідами, – я відчуваю безмірну вдячність перед Сполученими Штатами. Знаю, звучить банально. Але такі мої почуття.

Оскільки Богом номер два для мамó були Сполучені Штати Америки, із цього випливає, що багато людей у нашій громаді залишилися без релігії. Зруйнувався зв'язок, який гуртував їх із сусідами, який надихав їх так, як мене завжди надихав мій патріотизм.

І симптоми цього розриву виявляються на кожному кроці. Значна частка білого консервативного електората (близько третини) переконана, що Барак Обама мусульманин. Під час одного опитування 32 % консерваторів висловили переконаність, що Обама народився за межами США, і ще 19 %

заявили, що не впевнені в його місці народження. А це означає, що більшість білого консервативного населення навіть не впевнена в тому, що Обама американець. Мені часто доводиться чути від знайомих або далеких родичів, що Обама пов'язаний з ісламськими екстремістами, що він зрадник або що він народився в якомусь віддаленому закутку світу.

Чимало моїх нових друзів пояснюють ці легенди про президента расистськими упередженнями. Але президент чужий для багатьох мідлтаунців із причин, які жодним чином не пов'язані з кольором шкіри. Згадайте, що ніхто з моїх однокласників по старшій школі не навчався в університеті Ліги плюща. А Барак Обама навчався у двох із них, та ще й успішно. Він розумний, заможний і говорить, як викладач конституційного права, бо... викладає конституційне право. Ніщо в ньому не схоже на людей, якими я захоплювався в юності: його вимова — чітка, бездоганна, нейтральна — чужа нам; його заслуги настільки приголомшливі, що від них аж лячно стає; він сформувався як особистість у Чикаго — густонаселеному метрополісі; і своєю поведінкою він випромінює впевненість у собі, бо знає, що сучасна американська меритократична система створена для нього. Ясна річ, Обамі довелося ковтнути лиха — лиха, знайомого і нам, — але все те сталося задовго до того, як ми про нього почули.

Президент Обама з'явився на небосхилі саме тоді, коли багато людей нашої громади почало схилитися до думки, що сучасна американська меритократична система не створена для *них*. Ми знали, що наші справи кепські. Це було зрозуміло з повсякденних подій: із некрологів на підлітків, у яких промовисто замовчувалася причина смерті (читай — передоз); із дармоїдів, на яких наші доньки марнували час. Барак Обама зачіпає за живе наші найглибші комплекси. Він гарний батько, яких серед нас мало. На роботу він ходить у костюмі, тоді як більшість із нас — у спецодязі, якщо у нас взагалі є робота. Його дружина повчає нас не годувати дітей деякими продуктами, і ми ненавидимо її за це. Не тому, що вона помиляється, а тому, що вона правá.

Багато хто пояснює роздратування та цинізм білого робітництва непоінформованістю. Мовляв, ціла армія конспірологів

і божевільних поширює всілякі безглуздя – від вигадок про релігійні уподобання Обама до байок про його походження. Проте всі провідні новинні агентства, серед яких навіть ласе на обмови Fox News, завжди доносили правду про громадянство та релігійні погляди Обама. Мої знайомі добре знали позицію провідних новинних агентств у цих питаннях, але просто не вірили їм. Лише 6 % американських виборців вважають ЗМІ такими, що «заслуговують на довіру»²¹. Для багатьох із нас уся ця вільна преса – опора американської демократії – не більш ніж купа лайна.

А коли немає довіри до преси, ніщо не стримує поширення в інтернеті всіляких конспірологічних теорій, якими перенасичений цифровий світ. Барак Обама – чужинець, який працює на руйнування нашої країни. А все, що кажуть у ЗМІ, – суцільна брехня. Багато представників білого робітничого класу ладні повірити у найгірші наклепи на наше суспільство. Ось лише кілька витягів з емейлів і повідомлень, які я отримував од друзів і родичів:

- Радіоведучий правих поглядів Алекс Джонс на десяти роковини теракту 11 вересня у документальному фільмі, присвяченому «нерозкритим питанням» цієї події, висловив думку, що американський уряд причетний до цієї кривавої атаки проти своїх громадян.
- Цілий ланцюжок електронних листів був присвячений темі, нібито реформа системи охорони здоров'я, ініційована Обамою, передбачає імплантацію електронних мікросхем у тіло нових клієнтів системи. Ця історія захоплювала уяву ще й своїми релігійними вимірами, адже багато хто вірив, що «знаменом звіра», згаданим у біблійному пророцтві про Страшний суд, буде електронний пристрій. Багато моїх друзів попереджали один одного у соціальних мережах про цю загрозу.
- На популярному сайті WorldNetDaily з'явилася редакційна стаття, в якій висувалося припущення, нібито масове вбивство у Ньютауні влаштував федеральний уряд, щоб схилити громадську думку на користь обмеження володіння зброєю.

- У багатьох інтернет-джерелах висловлюються припущення, що Обама готується впровадити військовий стан, аби гарантувати собі третій президентський термін.

І цей список можна продовжувати. Неможливо з'ясувати, скільки саме людей вірять в одну чи більше таких історій. Але якщо третина нашої громади сумнівається в місці народження президента – попри всі можливі докази протилежного, – то можна не сумніватися, що в інших конспірологічних теорій популярність більша, ніж нам того хотілося б. І це не просто якась лібертаріанська недовіра до політики уряду, яку можна знайти в кожній здоровій демократії. Це глибоко вкорінений скептицизм щодо всіх інститутів нашого суспільства, який стає дедалі поширенішим.

Не можна вірити вечірнім новинам. Не можна вірити політикам. Наші університети – перепустки в краще життя – влаштовані так, щоб нас не пропустити. Нам не дають робочих місць. Неможливо брати повноцінну участь у житті суспільства, вірячи в такі речі. Соціальні психологи показали, що групові уявлення справляють потужний вплив на мотивацію індивіда до дії. Коли в уявленнях групи наполеглива праця та старання відповідають її інтересам, члени цієї групи перевершують за результативністю інших індивідів, які перебувають в аналогічному становищі. Все просто: якщо ти віриш, що наполеглива праця винагороджується, то ти й працюєш наполегливо; а якщо ти віриш, що покращити життя дуже важко, хоч би скільки зусиль ти доклав, то для чого ж старатися?

У схожому ключі цей світогляд дозволяє людям знаходити зовнішні пояснення їхніх невдач. Одного разу в мідлтаунському барі я зустрів давнього знайомого, який розповів, що недавно звільнився з роботи, бо йому набридло прокидатись удосвіта. Пізніше я побачив, що у Фейсбуці він нарікає на «обаманоміку», яка, мовляв, зіпсувала йому життя. Не сумніваюся, що обаманоміка нашкодила багатьом, але цей хлопчина явно до них не належить. Його нинішній життєвий статус напряму пов'язаний із його власним рішенням, і життя його поліпшиться лише в результаті ухвалення ним кращих рішень. Але

щоб ухвалювати кращі рішення, потрібно жити в середовищі, яке змушує ставити неприємні питання щодо самого себе. Натомість серед білого робітничого класу Америки стрімкими темпами наростає рух, який звалює відповідальність за всі проблеми на суспільство й уряд.

Риторика сучасних консерваторів (і я зізнаюся в цьому як один із них) не здатна допомогти більшій частині їхніх прибічників у подоланні викликів реального життя. Замість того щоб заохочувати активність і залучення, консерватори дедалі сильніше підживлюють відсторонення, яке висмоктало всі соки амбіцій із багатьох моїх ровесників. На моїх очах одні друзі будували успішне доросле життя, тоді як інші падали жертвами найстрашніших бичів Мідлтауна – раннього батьківства, наркотиків, позбавлення волі. Що ж відрізняло успішних від неуспішних? Характер очікувань від свого життя. Проте праві сили дедалі напористіше торочать людям: не ваша провина, що ви невдахи; в усьому винен уряд.

Візьмімо, наприклад, мого батька. Він ніколи не применшував значення працьовитості, але затаїв недовіру до найочевидніших каналів висхідної мобільності. Дізнавшись, що я вирішив піти в школу права Єльського університету, він запитав, за кого я себе видав у вступних документах – «за чорного чи за ліберала». Ось наскільки низької думки про свої можливості біле робітництво Америки. То чому ж дивуватися, що з поширенням таких установок меншає частка людей, ладних працювати заради покращення свого життя.

У рамках «Проекту економічної мобільності» Дослідницького центру П'ю вивчалася оцінка американцями їхніх шансів на економічне покращення. Результати дослідження шокують. На все американське суспільство немає соціальної групи, більш песимістичної, ніж білий робітничий клас. Значно більше половини чорних, латиноамериканців і білих із вищою освітою очікували, що їхні діти житимуть краще в економічному плані, ніж вони. Серед білого робітництва лише 44 % опитаних дотримувалися такої думки. Ще більшою несподіванкою стало те, що 42 % представників білого робітничого класу (а це значно більше, ніж серед усіх інших досліджених

груп) уважали своє життя гіршим в економічному плані за життя їхніх батьків.

Але в 2010 році у мене вже був зовсім інший умонастрій. Мої досягнення окрилювали мене й вселяли райдужні надії на майбутнє. Уперше в житті я почувався в Мідлтауні не на своєму місці. І чужинцем у цьому місті мене робив мій оптимізм.

Розділ 12

Під час першого циклу подання заяв на юридичні факультети я навіть не розглядав варіанти Єлю, Гарварду та Стенфорду – провідної трійки в цій категорії, будучи переконаним, що не маю в них жодних шансів. Більше того, я був упевнений, що місце навчання особливого значення не має і що всі юристи заходять гарну роботу. Мені достатньо вступити на будь-який юрфак, і далі все в мене буде в шоколаді: велика зарплатня, престижна професія й американська мрія. Але якось мій кращий друг Дарел в одному зі столичних ресторанів випадково зустрів свою колишню одноклассницю зі школи права. Вона прибирала столи, бо це виявилася єдина робота, яку їй поталанило знайти. Тож під час наступного циклу я все-таки вирішив спробувати Гарвард і Єль.

Чому я не подав документи в Стенфорд – одне з кращих місць у країні для вивчення права? Відповідь на це питання пов'язана з деякими збитковими уроками, які я виніс із дитинства. Щоб заява на навчання в Стенфорді була розглянута, потрібно не просто долучити до неї типовий перелік документів: витяг із залікової книжки бакалаврату, сертифікат про складання вступного тесту до юридичних закладів – LSATу – та есеї. Цей університет вимагав іще й відписки від декана попереднього місця навчання. Декан мав власноруч заповнити бланк, який підтверджував, що ти не якийсь випадковий нікчема.

Я не знав декана мого коледжу в Університеті штату Огайо, бо це дуже великий заклад. Не сумніваюся, що вона приємна жінка, а сам бланк – не більш ніж порожня формальність. Однак я не міг переступити через себе, адже особисто її не знав, не записувався на її предмети і, що найважливіше, не довіряв їй. Хай якими особистими чеснотами наділена ця жінка, для мене вона була абстракцією і чужою людиною. Викладачі,

до яких я звернувся по рекомендаційні листи, здобули мою довіру, бо я мало не щодня слухав їхні лекції, складав їхні тести та здавав їм письмові завдання. Попри всю мою любов до Університету штату Огайо та його співробітників за безцінну освіту й досвід, які я там отримав, я не міг вручити свою долю в руки незнайомі мені людини. Спроби вмовити себе не дали результату: я навіть приїхав із бланком до кабінету декана, але коли настав час заходити, просто зім'яв цей папірець і пожбував у смітник. Джей Ді зможе обійтись і без стенфордської школи права.

Найбільше мені кортіло вступити до Єлю. Оповитий особливою аурою, цей університет із його невеликими навчальними групами та унікальною системою оцінювання відкривав менш болісний шлях до успішної юридичної кар'єри. Проте більшість його студентів приходили з елітних приватних коледжів, а не великих державних університетів, як я, тому я вважав свої шанси на вступ мізерними. Проте заяву все-таки подав, бо вся процедура відносно просто виконувалася онлайн. Десь на початку весни 2010 року під вечір задзвонив мій телефон, а на його екрані висвітлився незнайомий код регіону – 203. Відповівши дзвінок, я дізнався, що на іншому кінці говорить голова приймальної комісії Єльської школи права, який повідомив, що мене зараховано на навчання. Мене охопило таке шалене збудження, що всі подальші три хвилини розмови я стрибав од щастя. На момент прощання я видихнувся настільки, що коли набрав номер титки Ві, щоб поділитися з нею радістю, вона подумала, що я щойно потрапив у аварію.

Мене настільки манив до себе Єль, що я ладен був погодитися на 200 тисяч доларів боргу, щоб покрити всі витрати. Проте запропонований університетом пакет фінансової допомоги перевершив мої найпалкіші мрії. Протягом першого року навчання я був майже на повному утриманні. І не через те, що мені вдалося щось зробити чи заробити грошей наперед, – я просто був одним із найбідніших студентів школи. Єль виділяв десятки тисяч доларів на допомогу незаможним студентам. Уперше в житті мені платили так багато в настільки безнадійному становищі. Єль виявився не просто університетом моєї мрії, а й найдешевшим доступним варіантом.

Нещодавно в *New York Times* написали про цікавий парадокс: студентам із низькими доходами найдорожчі навчальні заклади обходяться дешевше, ніж інші. Візьмімо приклад студента, чії батьки заробляють 30 тисяч доларів на рік – це небагато, але вище межі бідності. Такому студентові виставлять 10 тисяч за навчання в одній із менш перебірливих філій Вісконсинського університету, але лише 6 тисяч доларів на рік за навчання у провідній філії цього університету в м. Медисоні. У Гарварді такий студент платитиме лише близько 1300 доларів, хоча повна плата за навчання перевищує 40 тисяч. Ясна річ, така молодь, як я, гадки не має про такі можливості. Мій друг Нейт, з яким я товаришую все життя і якого вважаю найрозумнішим серед відомих мені людей, хотів вступити на бакалаврат до Чиказького університету, але навіть не подав заявки, будучи впевненим, що це йому не по кишені. Вельми ймовірно, навчання в Чикаго обійшлося йому б дешевше, ніж в Університеті штату Огайо, – як мені Єль коштував значно дешевше, ніж будь-який інший варіант.

Подальші місяці я присвятив підготовці до від'їзду. Один друг тітки й дядька допоміг мені влаштуватися на склад керамічної плитки, де я пропрацював усе літо, керуючи автотранспортом, готуючи контейнери плитки до відправлення та підмітаючи все величезне приміщення. До кінця літа я заощадив достатньо грошей, щоб не хвилюватися з приводу переїзду до Нью-Гейвена.

День від'їзду відрізнявся від усіх інших днів, коли я покидав Мідлтаун. Коли мене проводжали в морську піхоту, я знав, що часто навідуватимуся додому і що життя ще може надовго повернути мене до рідного міста (саме так і сталося). Після чотирьох років у морській піхоті від'їзд до Колумбуса на навчання не викликав особливих почуттів. Я вже звик час від часу покидати Мідлтаун, щоразу відчуючи смуток від розставання. Проте цього разу я знав, що вже ніколи по-справжньому не повернуся назад. І це мене анітрохи не переймало. Я більше не почувався в Мідлтауні, як удома.

У перший день навчання в Єльській школі права мені впали в око плакати з оголошенням про зустріч із колишнім британським прем'єр-міністром Тоні Блером. Я не йняв віри: Тоні Блер виступатиме перед крихітною аудиторією в

кількадесят студентів? Якби він завітав в Університет штату Огайо, то послухати його набилося би з тисячу осіб. «Та він постійно виступає в Єлі, – пояснив один мій друг. – Його син навчається тут на бакалавраті». Кілька днів по тому, повертаючи в бік центрального входу до школи права, я мало не врізався в якогось чоловіка. Вибачившись і підвівши погляд, я не повірив своїм очам: це був губернатор Нью-Йорка Джордж Патакі. І такі дивовижні речі траплялися щонайменше раз на тиждень. Школа права Єльського університету – щось на кшталт Голлівуду для ботанів. Тут на кожному кроці відчуваєш себе приголомшеним туристом.

Перший семестр був спланований так, щоб не переважувати студентів. Якщо мої друзі на юрфаках інших університетів стогнали під тягарем завдань і тривоги через сувору систему оцінювання, яка фактично ставила кожного в умови прямої конкуренції з іншими студентами, наш декан під час ознайомчої сесії порадив нам прислухатися до себе й керуватися нашими захопленнями, хай куди вони ведуть, не переймаючись оцінками. Перші чотири навчальні дисципліни оцінювалися за системою «зараховано» – «не зараховано», що робило життя легким. На одному з цих предметів – семінарі з конституційного права, який відвідувало шістнадцятеро осіб, – я почувався, як у колі своєї сім'ї. Ми називали себе різношерстим острівцем, на якому жили консервативний гільбілі з Аппалачів, надрозумна дочка індійських мігрантів, чорний канадець, який виріс на вулиці та знався на секретах виживання у найскрутніших умовах, нейрофізіолог із Фінікса, амбітний правозахисник, який народився за кілька хвилин їзди від єльського кампусу, та лесбійка надзвичайно прогресивних поглядів, наділена фантастичним почуттям гумору. І це ще не всі учасники нашої компанії, яка, попри свою різношерстість, дуже тісно здружилася.

Перший рік навчання в Єлі приголомшив мене, але в позитивному сенсі. Я завжди фанатів від американської історії, а тут, на кампусі, багато будинків були зведені ще до Війни за незалежність. Інколи я блукав територією кампусу в пошуках табличок із датами спорудження тієї чи тієї будівлі. Від самого вигляду цих спрямованих у небо шедеврів неоготики перебило подих. А увійшовши всередину, можна було відчутися себе в

Середньовіччі – таке враження створювали вишукано різьблені декорації з каменю й дерева. Інколи можна було почути, що наш факультет слід було назвати Гогвортською школою права. Хіба не промовисто, що школу права описують за допомогою порівняння зі школою із серії фантастичних романів?

Над вивченням предметів доводилося багато працювати, нерідко допізна засиджуватися в бібліотеці. Але навчання не було *аж надто* складним. Частина мене постійно боялася, що рано чи пізно я буду викритий як інтелектуальний ошуканець, що адміністрація зрештою усвідомить свою жакливу помилку й відрядить мене назад у Мідлтаун, принісши свої найщиріші вибачення. Інша частина сподівалася, що я зможу проскочити, але лише доклавши неймовірних зусиль; адже навколо мене зібралися найблискучіші студенти з усього світу і я навряд чи відповідав їхньому рівню. Але не так усе було насправді. Хоча коридорами школи права ходили окремі генії, більшість студентів, яких я знав, були розумними, але не безмежно. На семінарських дискусіях і під час проходження тестів я зазвичай тримався гідно.

Не все давалося легко. Я завжди вважав, що досить пристойно вмію писати тексти. Але коли здав одне недбало виконане письмове завдання знаменитому своєю вимогливістю професору, то отримав його назад із дуже прикрим критичним коментарем. «Зовсім погано», – видряпав він на одній сторінці. На іншій він обвів один абзац і написав на полях: «Це сміттєзвалище з речень, яке ви видаєте за абзац. виправити!» Ходили чутки, що цей професор уважав, що Ель, крім власних, повинен приймати випускників бакалаврату тільки з таких університетів, як Гарвард, Стенфорд і Принстон, адже «ми не виправна установа на кшталт тієї, яка потрібна багатьом випускникам державних університетів». Я поставив собі за мету змінити його думку. Під кінець семестру він уже характеризував мої письмові завдання як виконані відмінно і погоджувався, що помилявся щодо випускників державних університетів. Тож наприкінці першого року навчання я мав усі підстави пишатися собою: у мене склалися чудові відносини з професорами, за пройдени предмети стояли гарні оцінки, а влітку на мене чекала робота моєї мрії – я влаштувався помічником головного радника чинного сенатора США.

Та хоч скільки Ель тишив і інтригував, він посіяв у моїх думках зерня сумніву щодо мого місця в житті. Цей заклад лежав за межами моїх найоптимістичніших очікувань від життя. Вдома я не знав жодного випускника Ліги плюща; мені випало стати першою людиною в моїй нуклеарній сім'ї, яка вчилася на бакалавраті, і першою людиною в розширеній родині, яка здобула повну вищу освіту. Коли я в серпні 2010 року приєднався до ельського студентства, цей університет на той момент випустив двох із трьох останніх призначених суддів Верховного суду і двох із шести останніх президентів, а ще – чинного держсекретаря (Гіларі Клінтон). Ельські соціальні ритуали виглядали трохи дивно: тамтешні коктейльні вечірки й бенкети слугували одночасно для встановлення професійних контактів і пошуку партнера для особистого життя. Я опинився в колі новоспечених членів категорії людей, яку народ у Мідлтауні зневажливо називав «елітами», і за всіма зовнішніми ознаками виглядав як один із них: мій високий зріст, білий колір шкіри, стать і орієнтація, – все це дозволяло непомітно злитися з ними. Ще ніде раніше за все своє життя я не почувався не на своєму місці. А Ель викликав у мене таке відчуття.

Почасти це відчуття пояснюється класовою належністю. В ході одного опитування студентів Ельської школи права з'ясувалося, що понад 95 % із них належать як мінімум до вищого середнього класу і більшість без будь-яких застережень може вважатися багатіями. Мені, ясна річ, не випадало вважати себе ні представником вищого середнього класу, ні багатієм. У Елі дуже рідко трапляються люди на кшталт мене. Навіть якщо на вигляд вони схожі на мене, попри всю одержимість Ліги плюща розмаїттям, майже всі студенти закладів, що входять до цієї ліги – чорні, білі, юдеї, мусульмани тощо, – походять із повних сімей і не знали в житті фінансових злигоднів. Ще на початку навчання в Елі ми з одноклассниками якось випивали допізна, після чого вирішили заскочити в найближчу нью-гейвенську забігайлівку, щоб перекусити. Наша чимала група залишила по собі жахливий безлад: брудні тарілки, розкидані курячі кістки, розбризканий по столу соус, розлиті газовані напої і так далі. В мою голову не вкладалося, що можна покинути весь цей безлад, аби його прибрав якийсь нещасний хлопчина, тому я вирішив затриматися після всіх. Із десятка

одногрупників допомагати мені викликався тільки один: мій друг Джаміль, котрий також походив із бідної сім'ї. Коли ми закінчили, я сказав уголос, що ми, мабуть, єдині дві людини на всю школу права, яким будь-коли доводилося прибирати після інших. Він просто мовчки кивнув у відповідь.

Попри унікальність свого досвіду, я ніколи не відчував себе справжнім чужинцем у Мідлтауні. Батьки більшості тамтешніх жителів жодного дня не провчилися в коледжі. Всі мої найближчі друзі в тій чи тій формі переживали сімейні пертурбації: розлучення, повторні шлюби, примусове розселення батьків за рішенням суду чи ув'язнення батька. Дуже мало батьків тамтешніх дітей працювали юристами, інженерами або вчителями. Таких мамо називала «багатіями», але їхнє багатство не було настільки разючим, щоб я сприймав їх як людей із іншого світу. Жили вони на пішохідній відстані від мого дому, водили своїх дітей до моєї старшої школи і загалом жили, як ми. Мені ніколи не спадало на думку, що я не на своєму місці, навіть у оселях деяких моїх відносно заможніших родичів.

А в Єльській школі права мені здавалося, що мій космічний корабель розбився в країні Оз. Тут можна було почути, як студенти, наче про звичайну річ, говорять, що мати в них хірург, а батько інженер і що належать вони до середнього класу. Якщо в Мідлтауні 160 тисяч доларів на рік – фантастична зарплатня, то в Єльській школі права випускники починають із такої зарплатні на першій роботі після випуску. І багато з них іще під час навчання нарікають, що цього замало.

І річ була не просто в грошах чи їхньої нестачі, а в світосприйнятті. В Єлі я вперше відчув, як інші з інтересом розпитують про моє життя. Викладачів і одногрупників непідробно цікавили речі, які мені здавалися нудними й банальними: що я закінчив посередню державну школу, що мої батьки не мають вищої освіти і що я виріс в Огайо. Людини з таким досвідом у Єлі не знайдеш. Навіть моя служба в морській піхоті, якою не здивуєш в Огайо, викликала подив: серед моїх єльських друзів було багато таких, хто ніколи не зустрічав ветерана якої-небудь із недавніх воєн США. Інакше кажучи, я був аномалією.

Це не обов'язково погано. Протягом першого року навчання в школі права я тішився тим, що був єдиним високим на зріст морським піхотинцем із південним гугнявим акцентом

на весь цей елітний навчальний заклад. Та коли я здружився тісніше з новими знайомими, мені стало незручно брехати про минуле. «Моя мама працює медсестрою», – розповідав я їм. Але на той час це була неправда. Насправді я уявлення не мав, чим заробляє на прожиття мій законний батько – той, чиє ім'я красувалося на моєму свідоцтві про народження; для мене він – абсолютно чужа людина. Ніхто, за винятком моїх кращих друзів із Мідлтауна, яких я просив перечитати есеї, які подавав зі вступними документами на юридичні факультети, не знали, які обставини справили визначальний вплив на мое життя. В Єлі я нарешті вирішив поділитися правдою.

Не зовсім упевнений, що саме спонукало мене змінити ставлення до минулого. Мабуть, почасти втрата відчуття сорому: вади моїх батьків не на моїй совісті, тож який сенс їх приховувати. Та найбільше мене турбувало, що ніхто не оцінить надзвичайної ролі, яку в моєму житті відіграли дідусь і бабуся. Навіть серед моїх найближчих друзів небагато хто розумів, наскільки безпросвітним і безнадійним було б мое життя без мамі й папі. Тож може бути, що я просто хотів віддати належне тим, кому воно належало.

Та було ще дещо. Усвідомлюючи, наскільки я відрізняюся від своїх одногрупників у Єлі, я одночасно дедалі виразніше уявляв, наскільки я схожий на людей удома. Ще важливіше те, що я гостро відчував конфлікт, породжений моїми недавніми успіхами, який мене роздирав зсередини. Під час однієї з перших поїздки додому після початку навчання я заїхав на заправку неподалік від оселі тітки Ві. Жінка, яка заправлялася на сусідній колонці, вступила в розмову зі мною, і я зауважив, що на ній була ельська футболка. «Ви навчалися в Єлі?» – вирвалося в мене. «Ні, – відповіла вона, – це від мого небожа, який там учиться. А ви?» Я не знав, що сказати. Звучить безглуздо, адже її небіж також навчається в Єлі, тож я нікого не шокував би, але мені однаково було незручно говорити, що я тепер студент Ліги плюща. Почувши, що її небіж учиться у Єлі, я мусив вибирати, хто я: студент Єльської школи права чи мідлтаунець із гілбільським корінням? Якщо перше, то можна обмінятися з нею ввічливими компліментами і перейти на розмову про красоти Нью-Гейвена; якщо ж останнє, то вона опинялася по інший бік невидимої лінії розмежування і не

заслужувала на довіру. На своїх вечірках і вишуканих трапезах вони з небожем, мабуть, сміялися з неотесаності жителів Огайо, їхньої нерозлучності зі зброєю та релігією. Мені не хотілося підтакувати їй. Тож я в патетичний спосіб спробував ухилися від культурного вибору: «Ні, я ні. Моя дівчина». А далі заліз у машину і поїхав своїм шляхом.

У цій історії нема чим пишатися, але вона підкреслює внутрішній конфлікт, породжений стрімкою вертикальною мобільністю: я збрехав незнайомці, щоб не відчувати себе зрадником. Із неї слід було винести кілька важливих уроків, зокрема той, про який я вже згадував: у результаті ізоляції люди починають сприймати звичайні ознаки успіху не просто як недосяжні для себе, а й як несумісні із собою. Мамó завжди намагалася придушити в мені таку установку, і зазвичай їй це вдавалося.

Інший урок полягав у тому, що не тільки наше початкове середовище заохочує аутсайдерські установки. Не меншу роль у їхньому формуванні відіграють місця й люди, з якими нас поєднує висхідна мобільність, – на кшталт мого професора, котрий заявляв, що Єльська школа права не повинна приймати абітурієнтів із непрестижних державних університетів. Кількісно оцінити вплив цих установок на робітничий клас майже неможливо. Але ж відомо, що вихідці з американського робітництва не тільки рідше за інших видираються вгору економічною драбиною, а й більш схильні зриватися з неї вже після того, як досягли вершини. Гадаю, відчуття дискомфорту в результаті розриву із вагомими аспектами ідентичності відіграє щонайменше другорядну роль у цій проблемі. А отже, вищий клас може посприяти висхідній мобільності не тільки за допомогою продуманої державної політики, а й через відкритість своїх сердець і думок перед новоприбулими щасливцями, які ще не почувуються на своєму місці.

Попри всі хвалебні оди, які в нас виголошують на честь соціальної мобільності, вона має і свій темний бік. Сам цей термін натякає на якийсь рух, теоретично – рух до кращого життя. Це так. Але на практиці він також означає розрив із дечим. І людям не завжди вдається контролювати деякі аспекти свого попереднього життя, від якого вони віддаляються. За останні кілька років я їздив відпочивати в Панаму й Англію.

Купував харчі в Whole Foods. Ходив на концерти класичної музики. Намагався позбутися пристрасності до «рафінованих оброблених цукрів» (у цьому терміні принаймні одне слово надлишкове). І гасив прояви расових упереджень серед моїх родичів і друзів.

У цих учинках немає нічого порочного. Якраз навпаки – більшість із них заслуговує на схвалення: відвідати Англію я мріяв із дитинства; зменшення споживання цукру покращує стан здоров'я. Але разом із тим вони дали мені відчуття, що соціальна мобільність не зводиться винятково до грошей і економічного добробуту. Важливе місце в ній посідають зміни стилю життя. Річ не просто в тім, що у багатих і могутніх є багатство та могутність; крім того, вони керуються іншими нормами й звичаями. Під час переходу з робітничого до професійного класу майже всі аспекти повсякденного життя змінюють значення: те, що раніше вважалося модним, у кращому разі стає немодним, а в гіршому – шкідливим для здоров'я. Найяскравіше я це відчув, коли вперше (і востаннє) повів ельського друга в Cracker Barrel. За часів моєї юності цей ресторан уважався вершиною вишуканого харчування, улюбленим місцем, де можна було насолодитися їжею, для мене та бабусі. Проте з моїм ельським другом похід у Cracker Barrel перетворився на кошмар з огляду здорового способу життя.

Та це не найбільші проблеми. Якби зараз переді мною постав вибір, я б не задумуючись зрікся деяких аспектів соціального комфорту заради того життя, яке мені стало доступним. Однак усвідомлюючи себе культурним чужинцем у новому світі, я почав усерйоз задумуватися над питаннями, які не давали мені спокою з підліткового віку: чому більш ніхто з моєї старшої школи не пробився в університет Ліги плюща? Чому люди мого походження настільки слабко представлені в елітних закладах країни? Чому в сім'ях на кшталт моєї так багато сімейних конфліктів? Чому я вважав недосяжними для себе Єль і Гарвард? І чому успішні люди так гостро відчувають свою *відмінність* від інших?

Розділ 13

Саме в період глибоких роздумів щодо своєї ідентичності почав упадати за одnogрупницею на ім'я Уша. Мені пощастило, що нам призначили разом виконувати перше серйозне письмове завдання, працюючи над яким ми багато часу проводили вдвох, завдяки чому протягом року добре вивчили одне одного. Вона здавалася мені якоюсь генетичною аномалією, бо в ній поєднувалися всі можливі позитивні людські якості: кмітлива, працьовита, висока та вродлива. Я навіть жартома говорив одному друзяці, що у пазі, якщо в неї виявиться жакливий характер, то це буде ідеальна героїня для романів Айн Ренд. Проте Уша мала чудове почуття гумору й висловлювалася завжди надзвичайно прямолінійно. Там, де інші улесливо сказали б: «А може, перефразувати це речення?» або «А ти не думав використати ще якийсь аргумент?», Уша просто говорила: «Думаю, це речення слід доробити» або: «А це дуже слабкий аргумент». Яюсь у барі вона оглянула нашого спільного друга й без жодної нотки іронії заявила: «У тебе дуже мала голова». Ніколи не зустрічав людей на кшталт неї.

Я й раніше зустрічався з дівчатами. З кимось усерйоз, із кимось просто так. Але Уша перебувала в зовсім іншому емоційному світі для мене. Вона не йшла мені з голови. У цей час один друг назвав мене «зажуреним», а інший сказав, що ніколи мене таким іще не бачив. Під кінець першого року навчання я з'ясував, що Уша ні з ким не зустрічається, і відразу запросив її на побачення. Після кількох тижнів залицянь і одного побачення я зізнався, що кохаю її. Цей крок порушував усі можливі правила сучасного залицяння, які я засвоїв із юних літ, але мені було байдуже.

Уша стала моїм духовним провідником в Єлі. Вона закінчила бакалаврат цього самого університету і знала всі найкращі кав'ярні та місця, де можна поїсти. Проте її знання

виявилися значно глибшими: вона інстинктивно орієнтувалася в питаннях, які я навіть не уявляв, і завжди заохочувала мене шукати можливості там, де я навіть уявити не міг. «Навідуйся до викладачів у приймальні години, — наставляла вона мене. — Тутешні викладачі люблять спілкуватися зі студентами. Це важлива частина досвіду, який тут можна набути». Уша дарувала мені відчуття домашнього затишку в місці, яке завжди здавалося трохи чужим.

У Єль я відправлявся по диплом юриста. Але вже протягом першого року цей університет дав мені більшість знань про те, як функціонує реальний світ. Кожного серпня рекрутери з престижних юридичних фірм злітали в Нью-Гейвен, гарячково полюючи на нове покоління висококваліфікованих юридичних талантів. Студенти називали цей період ПОІ — програмою осінніх інтерв'ю. По суті, це був марафон із суцільних обідів, коктейльних вечірок, прийомів удома та співбесід, який розтягувався на тиждень. Протягом першого дня ПОІ, незадовго до початку другого року навчання, я відвідав шість співбесід, серед яких була й співбесіда з представником фірми, про яку я найбільше мріяв — Gibson, Dunn & Crutcher, LLP (відомою під короткою назвою «Гібсон-Дан»), — котра утримувала елітний підрозділ у м. Вашингтоні.

Співбесіда з представниками «Гібсон-Дана» пройшла добре, і мене запросили на їхню знамениту вечерю в одному з найвишуканіших ресторанів Нью-Гейвена. Через пліткарські канали я дізнався, що ця вечеря — своєрідна проміжна співбесіда: від нас очікують дотепності, приязності й товариськості, без яких на фінальну співбесіду у вашингтонському чи нью-йоркському офісі годі й чекати. Діставшись ресторану, я пошкодував, що найрозкішніша вечеря у моєму житті відбудеться в ситуації, коли ставки настільки високі.

Перед вечерею нас завели в окрему бенкетну кімнату, щоб випити вина й поговорити. Жінки, років на десять старші за мене, носилися із пляшками, загорнутими в розкішні рушники, кожні кілька хвилин запитуючи, чи не бажаю я келиху вина. Попервах я дуже нервувався, і мені було не до пиття. Та врешті-решт, коли мене вчоргове запитали, чи бажаю я вина і, якщо так, то якого, я наважився і відповів «так». «Білого, будь ласка», — додав я, думаючи, що даю вичерпну відповідь.

«Вам совіньйон блан чи шардоне?» – пролунало чергове запитання.

Я подумав, вона глузує з мене. Але, ввімкнувши дедуктивну логіку, вирішив, що це два *різновиди* білого вина. Тож замовив шардоне, але не тому, що не знав, що таке совіньйон блан (хоч і справді не знав), а тому, що слово «шардоне» було легше вимовити. Так я витримав перший удар. Та це був тільки початок.

На заходах такого штибу потрібно підтримувати рівновагу між сором'язливістю та нав'язливістю. Не хочеться набридати співбесідникам, але разом із тим не хочеться, щоб вони йшли, не потиснувши твою руку. Я намагався бути собою, адже завжди вважав себе товариським, але не нав'язливо товариським. Проте побачене настільки приголомшило мене, що «бути собою» означало витріщатись із роззявленим ротом на вишукані делікатеси ресторану й мучити голову питанням – скільки ж усе це коштує?

Келихи для вина блищать так, наче їх начищено «Віндексом». Цей костюм куплений не по акції «три-за-один» у JoS. A. Bank; здається, він пошитий із шовку. Скатертини на столі м'якші за простирадла на моєму ліжку; торкаючись до них, потрібно не виказувати свого подиву. Якщо коротко, мені потрібен був новий план дій. Коли ми нарешті всілися за стіл, я вже остаточно вирішив зосередитися на головному завданні – отримати роботу, – а класовий туризм відсунути на безрік.

Але витримки вистачило не більш ніж на дві хвилини. Коли ми розсаджувалися навколо столу, офіціантка запитала, чого я бажаю: води з крану чи ігристої води. Від цього в мене закотилися очі: хоч як мене приголомшив ресторан, але називати воду «ігристою» на кшталт «ігристого» кришталю чи «ігристого» діаманта – аж *надто* награно. Проте я однаково замовив ігристу. Мабуть, вона краща для мене, бо менш забруднена.

Зробивши один ковток, я виплюнув її назад у склянку. Це була найбільша гидота, яку мені будь-коли доводилося куштувати. Пам'ятаю, колись у Subway я набрав дієтичної коли, не знаючи, що в апараті закінчився сироп. Саме так і смакувала «ігриста» вода в цьому чудному місці. «З водою щось не так», – звернувся я до офіціантки. Вона перепросила

і сказала, що зараз принесе іншу склянку «Пелегрино». І тут мені дійшло, що «ігриста» означає «газована». Я отетерів од конфузу, але, на щастя, лише одна людина помітила, що відбулося, — і це була моя одногрупниця. Моя репутація чиста. Більше не допускати таких промахів.

Відразу після цього мій погляд упав на стіл, на ньому була розкладена безглузда кількість столових приборів. Для чого дев'ять? Для чого мені здалися три ложки? Для чого кілька столових ножів? Тоді мені пригадалася сцена з одного фільму і стало зрозуміло, що розміщення і розмір ножів відповідають якомусь заведеному порядку. Вибачившись, я відлучився до вбиральні, звідки зателефонував моїй духовній провідниці: «Що робити з усіма цими бісовими виделками? Не хочу виглядати тут дурнем». Озброївшись інструкціями Уші — «Бери їх по черзі, починаючи із зовнішніх, і не їж одним прибором дві різні страви. А товста ложка призначена для супу», — я повернувся до столу, готовий засліпити своїми манерами майбутніх роботодавців.

Решта вечора минула без інцидентів. Я ввічливо спілкувався, не забуваючи про пораду Ліндзі жувати із закритим ротом. За нашим столом точилися розмови про право й школи права, корпоративну культуру і навіть трохи про політику. Рекрутери, які сиділи з нами за столом, були дуже приємними людьми. І всі, хто обідав за моїм столом, отримали пропозицію — навіть хлопчина, який виплюнув «ігристу» воду.

Саме під час цієї трапези — на перший із п'яти виснажливих днів суцільних співбесід — я почав усвідомлювати, що спостерігаю за внутрішньою кухнею системи, прихованої від очей більшості людей мого стибу. Університетський центр працевлаштування наголошував, що під час співбесіди треба поводитися природно й показати себе людиною, з якою рекрутер захоче сидіти поруч у літаку. Все логічно — адже хто захоче працювати разом із мудаком? — але дивно давати таку рекомендацію під найважливішу подію на початку професійної кар'єри. Нас застерігали, що на співбесідах не говорять про оцінки чи резюме; наше навчання в Єльській школі права — достатня гарантія, щоб однією ногою переступити поріг. На співбесідах потрібно скласти соціальний іспит — іспит на належність до професійного кола, на здатність обстоювати свою

думку на корпоративних нарадах, на вміння налагоджувати зв'язки з потенційними клієнтами.

Найтяжчим для мене завжди було випробування, якого цього разу не довелося складати: привернути до себе увагу. Весь тиждень я дивувався, як легко досягнутися до найшанованіших юристів країни. Всі мої друзі відвідали не менш ніж по десять співбесід кожний і в більшості випадків отримували пропозицію. На початку тижня я записався на шістнадцять, але під кінець настільки переситився (і виснажився) від цього процесу, що скасував кілька з них. За два роки до цього я звертався в десятки місць, шукаючи після коледжу добре оплачувану роботу, але щоразу чув відмову. А зараз, лише після року навчання в Єльській школі права, разом зі своїми одногрупниками отримував пропозиції з шестизначною зарплатнею від людей, які виступали перед Верховним судом США.

Здавалося, за всім цим стояла якась таємнича сила, а я зараз уперше в житті до неї пригубився. Я завжди думав, що коли людям потрібна робота, вони переглядають в інтернеті оголошення про вакансії, а відтак розсилають із десятків резюме, з надією чекаючи на дзвінок у відповідь. Якщо дуже пощастить, то друг покладе твоє резюме поверх інших. Якщо ж ти вмієш виконувати високо затребувану роботу – наприклад, вести бухгалтерію, – то шукати роботу буде трохи легше, але базові правила пошуку будуть ті самі.

Проблема в тому, що майже всі, хто грає за цими правилами, зазнають невдачі. Тиждень співбесід дав мені зрозуміти, що успішні люди грають у зовсім іншу гру. Вони не засипають ринок праці потоком своїх резюме в надії, що якийсь роботодавець зглянеться і викличе на співбесіду. Натомість вони користуються мережевими зв'язками. Пишуть емейл другу друга, щоб гарантувати, що їхнє ім'я приверне належну увагу. Просять свого дядька зателефонувати давньому другові з коледжу. Просять центр працевлаштування свого університету призначати їм співбесіди з роботодавцями на місяць уперед. Розпитують батьків, як одягтися, що говорити й кому перемивати кісточки.

Це не означає, що серйозність резюме чи успішна поведінка на співбесіді не мають значення. Вони важливі. Проте соціальний капітал, якщо скористатися термінологією еконо-

містів, має надзвичайне значення. Це вчений термін, яким зазвичай користуються викладачі на заняттях, але його значення досить просте: мережі людей і установ, з якими ми пов'язані, мають реальну економічну вартість. За їхньою допомогою ми можемо зв'язатися з потрібними людьми, відкрити перед собою можливості та поділитися цінною інформацією. А без них ми повинні все робити своїми силами.

Мені з болем дався цей урок під час однієї з останніх співбесід осіннього марафону. На той момент співбесіди були для мене здоланою планкою. Рекрутери питали про мої інтереси, улюблені предмети в університеті та напрям, за яким я планую працювати. Потім цікавилися, чи в є мене питання. Маючи за спиною з десятком співбесід, я вже відшліфував відповіді, а мої питання дозволяли справляти враження досвідченого споживача інформації про юридичні фірми. Та гірка правда в тому, що я насправді уявлення не мав, що хочу робити далі і в якій галузі права працювати. Ба навіть туманно уявляв, що означають мої питання щодо «корпоративної культури» та «бюджету часу». Вся процедура нагадувала дешеву показуху. Проте я не виглядав бовдуром, тому й далі йшов цим торованим шляхом.

Аж раптом наразився на несподіванку. Останній рекрутер задав питання, до якого я був не готовий: чому я хочу працювати в юридичній фірмі? Здавалося б, простіше простого, але я настільки звик розводитися про те, як у мене зародився інтерес до антимонопольного законодавства (інтерес, який принаймні почасти був надуманий), що, хоч плач, хоч смійся, був не готовий відповідати на це питання. Треба було сказати будь-що, тільки не те, що зірвалося з моїх уст: «Та я не знаю, але ж платять непогано! Ха-ха!» Рекрутер поглянув, наче в мене розплющилося третє око, і продовжив розмову, але вона після цього вже не клеїлася.

Знаю, що я був їхнім фаворитом. Але ж допустив такий грубий ляп під час співбесіди. Тим часом за лаштунками одна з моїх рекомандаторок підтримувала мене в телефонному режимі. Потенційному роботодавцеві вона сказала, що я розумний і добрий хлопець, здатний зробити блискучу юридичну кар'єру. «Вона співала тобі дифірамби», – пізніше розповідали мені. Тож, коли рекрутери зателефонували, щоб призначити

наступну співбесіду, я вже був готовий виправдати їхні очікування. Зрештою, мене взяли на цю роботу, попри ганебний ляп під час, здавалося б, найважливішого етапу відбору. Як говорить давня мудрість, краще бути везучим, ніж добрим. Від себе хочу додати, що мати потрібну мережу знайомств – ще краще, ніж те й те.

В Єлі сила соціальних зв'язків така сама невід'ємна частина життя, як повітря, яким ми дихаємо. Вона настільки самоочевидна, що її буває важко помітити. Під кінець першого року навчання більшість із нас готувалася до письмового конкурсу, який проводив «Єльський юридичний вісник». Цей журнал публікує розлогі статті на юридичні теми, призначені переважно для академічної аудиторії. Статті нагадували керівництва з експлуатації технічних приладів – сухі, написані стандартними фразами і з частими вкрапленнями іншомовних термінів. (Наприклад: «Попри великі надії, які покладаються на класифікацію, ми демонструємо, що регуляторні інтенції, імплементація та практична реалізація супроводжуються серйозними недоліками: поділ юрисдикцій більше шкодить, ніж стимулює».) Жарти жартами, але членство в редакційній колегії журналу – річ серйозна. Для юридичних фірм це найважливіша позааудиторна діяльність студентів, тому деякі з них беруть на роботу лише тих, хто ввійшов до редакційної колегії «Вісника...».

Дехто вступає в юридичну школу відразу з наміром стати редактором «Єльського юридичного вісника». Початок конкурсу статей був призначений на квітень, але вже в березні в деяких осіб за спиною були тижні підготовки до нього. Один мій добрий знайомий, дослухавшись поради недавніх випускників (його близьких друзів), почав готуватися до конкурсу ще напередодні Різдва. Випускники, які працювали в елітних консалтингових фірмах, зустрічалися, щоб випитати один в одного принципи оцінювання, якими керується журі конкурсу. Один студент другого року навчання допоміг своєму колишньому однокімнатникові з Гарварду (а тепер студенту першого року навчання) виробити стратегію підготовки на останній місяць перед головним випробуванням. Тут і там люди вмикали всі свої можливі зв'язки в колі друзів і групах

колишніх випускників, аби з'ясувати якнайбільше тонкостей найважливішого випробування на першому році навчання.

Я ж і гадки не мав, що відбувається. В Єлі не було групи випускників Університету штату Огайо – на момент мого прибуття, крім мене, на всю школу права був тільки один випускник цього університету. Не важко було здогадатися, що «Вісник...» є чимось у край важливим, бо до його редколегії входила Соня Сотомайор – суддя Верховного суду. Але я не розумів причин ажіотажу навколо нього. Ба навіть не знав, що він таке – цей «Вісник...». Увесь процес був для мене чорною скринькою, до якої ні було в кого попросити ключа.

Так, існували офіційні канали інформації. Але вони транслиували суперечливі повідомлення. Єльська школа права пишається тим, що в ній можна навчатися без зайвих стресів і гострої конкуренції. На жаль, така орієнтація часто призводить до того, що студентам транслиуються суперечливі настанови. Тому ніхто в кінцевому підсумку не знає, яка справжня цінність тієї чи тієї заслуги. Нам туманно говорили, що «Вісник...» – дуже потужний плюс на початку кар'єри, але уточнювали, що він не настільки важливий, щоб через нього псувати психічне здоров'я, проте для роботи в деяких сферах права він обов'язковий. А правда ось у чому: для деяких галузей юридичної діяльності та сфер професійного інтересу членство в редколегії «Вісника...» – марна трата часу. Проте я не знав, яких галузей і сфер це стосується і як розібратися в цьому питанні.

Десь саме в цей час одна з моїх викладачок, Емі Чуа, простягла мені руку допомоги, пояснивши, що й до чого: «Членство в редколегії корисне, якщо ти плануєш працювати на суддю або стати викладачем. В інших випадках у ньому немає сенсу». Це була безцінна порада. Ще не знаючи напевно, чого я хочу в житті, я дослухався до неї. І хоча першого року мені не вдалося пройти конкурс, на наступний рік я досягнув бажаного і став редактором цього престижного видання. Та річ не в досягнутому результаті, а в тому, що за допомогою викладача я позбувся інформаційного дефіциту. Майже те саме відчуття, що й навчитися бачити.

І це був не останній раз, коли Емі Чуа допомогла мені зорієнтуватися на чужому для мене терені. Школа права –

це трирічна смуга життєвих перешкод і кар'єрних рішень. Із одного боку, добре, коли є стільки кар'єрних можливостей. Але з другого – я гадки не мав, що робити з усіма ними, і не розумів, які з них корисніші для досягнення довготермінових цілей. Іще більша біда була в тому, що я не мав довготермінової мети. Все, про що я думав, – закінчити навчання і знайти роботу. В голові маячила туманна думка про те, щоб після сплати кредиту за навчання, піти працювати в державний апарат. Але якась конкретна робота мені не спадала на думку.

А життя не стояло на місці. Майже відразу після того, як я домовився з юридичною фірмою щодо роботи, серед студентів почали точитися розмови про асистентські стажування після випуску з університету. Судове асистентство – це однорічне стажування в помічниках федерального судді, фантастично корисний досвід для молодих юристів: асистенти перечитують судові справи, здійснюють юридичні розвідки за розпорядженням судді та навіть допомагають йому складати чорнові варіанти судових ухвал. Кожен колишній асистент-стажер із захватом згадує про цей досвід, а роботодавці з приватного сектора часто готові викласти десятки тисяч доларів стартового бонусу, щоб привабити осіб, які пройшли асистентство.

Ось все, що я знав про асистентство. Мої знання відповідали реальності, але були дуже поверховими. Насправді процес влаштування на таке стажування набагато складніший. Спершу потрібно вирішити, якого роду суд тебе цікавить: суд, який проводить судове слідство чи який розглядає апеляції після судів нижчої інстанції. Далі потрібно вирішити, в яку частину країни податися. Якщо хочеш стажуватись у Верховному суді, то шанси підвищаться, якщо піти до деяких суддів-менторів. Зрозуміло, щоб потрапити на стажування до останніх, потрібно витримати гострішу конкуренцію, тож ставка на стажування в судді-ментора тягне за собою певні ризики: якщо вийдеш переможцем, то ти на півшляху до зали найважливішого суду в усій країні; якщо ж пролетиш, то залишишся без стажування. До всіх цих «за» і «проти» додається те, що працювати з суддями доведеться справді дуже тісно. Але ж не хочеться змарнувати рік, вислуховуючи лайку якого-небудь мудака в чорній мантиї.

Не існує якоїсь єдиної бази даних, з якої можна було б витягти всю цю інформацію; ніяке центральне джерело не поінформує, хто з суддів добрий за вдачею, хто відправляє стажерів у Верховний суд і який тип судової установи – першої чи апеляційної інстанції – тебе зацікавить. Мало того, ці питання навіть не прийнято обговорювати. Як запитати викладача, чи суддя, якого він рекомендує, добра людина? Все значно складніше, ніж спершу може здатися.

Щоб добути потрібну інформацію, слід скористатися мережею соціальних зв'язків – студентськими групами, друзями, які пройшли стажування, та кількома викладачами, які згодні давати відверті й пряmlinійні поради. На цей час я вже знав, що єдиний спосіб отримати користь від мережі зв'язків – питати. Що я і зробив. Емі Чуа відповіла, що мені не слід перейматися стажуванням у престижного судді-ментора, бо користь від нього не надто велика для моїх цілей. Проте я наполягав, і вона зрештою відступила і погодилася рекомендувати мене одному впливовому федеральному судді з добрими зв'язками з багатьма суддями Верховного суду.

Я відправив усі документи: резюме, вилізаний зразок мого академічного тексту та відчайдушний мотиваційний лист, у якому обґрунтовувалася моя зацікавленість у стажуванні. Мабуть, соромлячись свого протяжного південного акценту та відсутності іменитих предків, я сам для себе потребував доказу, що належу до ельського кола. А може, просто робив, як усі. Хай там що мене мотивувало, я *хотів* здобути запис про стажування в судді у своє резюме.

Через кілька днів після подання документів Емі покликала мене в свій офіс, щоб повідомити, що я ввійшов до короткого списку претендентів. Серце моє застукотіло. Все, що потрібно тепер, – потрапити на співбесіду, і асистентство буде в мене в кишені. Також я розумів, що якщо вона замовить за мене добре слівце, то мене неодмінно запросять на співбесіду.

Ось тут я по-справжньому зрозумів, як важливо мати соціальний капітал. Уся ця історія не означає, що моя викладачка підняла слухавку і сказала судді, що йому слід покликати мене на співбесіду. Перш ніж взяти до рук телефон, вона попередила, що має серйозну розмову до мене. Після чого її обличчя відразу посурвішало: «Мені здається, ти йдеш

на цей крок, керуючись неправильними мотивами. Ти просто хочеш мати запис про стажування в своєму резюме. І це нормально. Але цей конкретний запис насправді не допоможе тобі досягти кар'єрних цілей. Якщо ти не маєш наміру стати якимось впливовим гравцем у Верховному суді, то тобі ця робота ні до чого».

Далі вона розповіла, наскільки тяжко доведеться працювати на цього суддю. Він виснажує своїх асистентів до сьомого поту. Вони протягом року не можуть взяти жодного дня відпочинку за свій рахунок. Після цього вона перейшла на особисте, знаючи, що в мене нова дівчина, від якої я не тямлю себе: «Це стажування – робота такого типу, яка руйнує стосунки. Якщо хочеш від мене доброї поради, постав Ушу в пріоритет і знайди варіант початку кар'єри, який справді тобі підходить».

Це була найкраща порада, яку я будь-коли отримував. І я дослухався до неї – на моє прохання Емі відкликала мою заявку. Важко сказати, чи пробився б я на цю роботу. Може, я й переоцінював себе: оцінки й резюме у мене були добрі, але не фантастичні. Проте Емі зупинила мене від кроку, який міг кардинально змінити моє життя, запобігши переїзду за півтори тисячі кілометрів од жінки, з якою я врешті-решт одружився. А найважливіше – відмова від стажування допомогла мені прийняти те місце, яке я посідав у цій незнайомій мені установі: немає нічого поганого в тому, щоб прокладати власний шлях, поставивши дівчину вище якоїсь короткострокової амбіції. Викладачка дозволила мені стати собою.

Важко встановити грошовий вартість цієї поради. Вона безперестанку продовжує приносити мені дивіденди. Проте не сумнівайтесь: вона справді має конкретне економічне вираження. Соціальний капітал не зводиться суто до того, що тобі допомагають зв'язатися з іншою людиною або передають твоє резюме своєму колишньому босові. Це також – а може, й насамперед – можливість повчитися в друзів, колег і наставників. Я не розумів, як розставити свої пріоритети, і не знав, що існують інші можливі шляхи для мене. Всі ці проблеми мені допомогла розв'язати мережа моїх контактів – і передусім моя великодушна викладачка.

Я досі опановую навички користування соціальним капіталом. Якийсь час я писав статті для сайту Дейвіда Фрама — журналіста й лідера думки, котрий зараз працює в журналі The Atlantic. Я саме збирався підписувати попередню трудову угоду з юридичною фірмою з Вашингтона, коли він підказав мені іншу фірму, в керівництві якої працювали двоє його друзів з адміністрації президента Буша. Один із них провів зі мною співбесіду і таки взяв на роботу, ставши після цього ще й важливим життєвим наставником. Через роки я перетнувся з ним на одній єльській конференції, де він представив мене своєму старому другові, ще з часів роботи в Білому домі за президентства Буша (а моєму політичному кумирові), — губернаторові Індіани Мітчу Денієлзу. Якби не порада Дейвіда, я б не опинився в тій фірмі та не отримав би нагоди поговорити (хоч і коротко) з політиком, якого я обожаю.

Згодом я все-таки вирішив, що хочу піти на асистентське стажування. Але не сліпо й навмання: тепер я вже з власного досвіду зрозумів, чого хочу — працювати на людину, яку поважаю, навчитися від неї всього, чого зможу, і бути поруч із Уші. Тож ми з Ушею вирішили пройти асистентське стажування разом. Кінець кінцем, ми зупинилися на Північному Кентуккі, що неподалік від місць, де я зростаю. Кращий варіант важко було й вигадати. Нам дуже до вподоби були судді, на яких ми працювали. Настільки, що ми навіть попросили їх головувати на нашому весіллі.

Це лише один із прикладів того, як насправді працює світ успішних людей. Проте соціальний капітал завжди поруч із нами. Ті, хто пригублюється до нього, процвітають. А ті, хто нехтує, вступають у життєві перегони зі значним відставанням. І це велика проблема для таких дітей, як я. Ось далеко не повний список правил, яких я не знав, коли вступив до Єльської школи права:

На співбесіду з роботодавцем потрібно приходити в костюмі.

Непристойно приходити в завеликому костюмі, який може налізти на дебелу горилу.

Столовий ніж – не просто декорація для столу (а чому б і ні – все, для чого його використовують, можна з успіхом зробити за допомогою ложки або вказівного пальця).

Шкірозамінник і шкіра – це різні матеріали.

Взуття й пояс мають бути однакового кольору.

Перспективи знайти хорошу роботу краці в деяких містах і штатах.

Навчання в кращому коледжі приносить реальні переваги, а не просто слугує предметом хизування.

Фінанси – це ціла галузь, в якій працює багато людей.

Мамó завжди обурювалася проти стереотипного сприйняття гілбілі як зграйки жовторотих недоумків. Та правда в тому, що я дійсно був неуком у питаннях, як іти по життю. А незнання базових речей, відомих багатьом іншим, часто має серйозні економічні наслідки. Це незнання коштувало мені роботи під час навчання на бакалавраті (як-не-як, морпіхівські ботинки й штани кольору хакі не пасують для співбесіди з роботодавцем) і могло обійтися в іще більшу ціну під час навчання в школі права, якби не кілька людей, які супроводжували кожен мій крок на життєвому шляху.

Розділ 14

Починаючи другий рік навчання в школі права, я був сповнений відчуття, що мені все вдалося. Щойно закінчивши тимчасову літню роботу при Сенаті США, я повернувся в Нью-Гейвен із безліччю нових друзів і сповнений нових вражень. Я зустрічався з привабливою дівчиною і майже в кишені тримав чудову роботу в відомій юридичній фірмі. Добре розуміючи, що людям мого походження не прийнято заходити так далеко, я пишався тим, що зламав статистику і переступив вади тих, із ким виростав: мами з її наркозалежністю та претендентів на роль батька, які один за одним мене покидали. Шкодував тільки, що мамі й папі пішли з життя та не встигли побачити мене таким.

Однак з'являлись і тривожні сигнали: далеко не все було гаразд, особливо в моїх стосунках з Ушею. Ми зустрічалися лише кілька місяців, коли вона натрапила на аналогію, котра бездоганно описувала мою поведінку. За її словами, я схожий на черепаху: «Коли стається щось неприємне, хай навіть віддалений натяк на незгоду, ти повністю ховаєшся в себе. Так, наче на тобі панцир, під яким можна перечекати».

І це правда. Я не знав, як давати раду проблемам у стосунках із близькою людиною, тому щоразу просто ухилявся від них. Можна було закричати на неї, коли вона робить щось не так, як мені хотілося, але це було б надто огидно. Або ж можна було просто замкнутися в собі та вшитися. Ось і все, що було в моєму арсеналі. Нічого іншого в ньому не знайшлося. Сама думка щодо сутички з нею нагадувала про трясовину рис характеру, які, як я вважав, мені пощастило не успадкувати від своєї сім'ї: вразливість до стресу, приступів суму, страху й гніву. Все це тепер накопалося на мене. Та ще й усією своєю вагою.

Я пробував утекти від проблем, але Уша не відпускала. Я багато разів намагався порвати, але вона говорила, що так чинити нерозумно, якщо мені не начхати на неї. Тож я кричав і надиривався. Повторював усі ті огидні вчинки, які спостерігав за мамою. А потім відчував глибоку вину й тваринний страх. Я все життя робив із мами негідницю, а тепер поводився так само, як вона. Ніщо не можна зрівняти зі страхом від того, що ти стаєш чудовиськом у власній шафі.

Під час другого року навчання в школі права ми з Ушею поїхали до Вашингтона на другий цикл співбесід із кількома юридичними фірмами. В готель я повернувся пригніченим, бо щойно провалив співбесіду з фірмою, на якій дуже хотів працювати. Коли Уша спробувала розрадити, мовляв, можливо, не все не так погано, як мені здалося, а якщо й погано, то ця фірма – не єдина здобич у лісі, я не стримався: «Не кажи, що все нормально, – зарепетував. – Ти зараз виправдовуєш невдачу. Я зайшов так далеко не завдяки тому, що знаходив виправдання своїм провалам».

Вилетівши, як куля, із кімнати, я провів наступні кілька годин на вулицях ділового кварталу Вашингтона. Мені пригадався випадок, коли мама після чергової гучної сварки із Бобом забрала мене й нашого той-пуделя в мідлтаунський готель, у якому ми провели кілька днів, поки мамі не переконала її повернутися додому й по-дорослому розв'язати свої проблеми. Далі я подумав про те, як мама в дитинстві разом зі своєю сестрою та матір'ю тікали від п'яного батька через чорний хід, щоб уникнути чергового нічного кошмару. Тікати в нас у крові вже цілих три покоління.

Я приблукав до театру Форда – вікопомного місця, де Джон Вілкс Бут застрелив Авраама Лінкольна. За півкварталу від театру на розі вулиці стояв магазин, у якому продавали сувеніри з Лінкольном. Із нього на перехожих витріщалася велика надувна фігура Лінкольна із широченною усмішкою на обличчі. Мені здавалося, що цей надувний Лінкольн глузує з мене. «Якого біса він усміхається?» – подумалося мені. Всім відомо, що Лінкольн завжди був сумний, і навіть якби якоесь місце викликало в нього усмішку, то явно не те, від якого палицею кинути до місця його трагічної загибелі.

Я звернув за ріг і за кілька кроків побачив Ушу, яка сиділа на сходах театру Форда. Вона побігла за мною, злякавшись, що я можу щось накоїти на самоті. В цю мить я усвідомив, що переді мною проблема: потрібно глянути в очі тому, що саме підбивало не одне покоління членів моєї сім'ї завдавати болю людям, яких вони любили, хай там як воно називається і що собою становить. Я почав розсипатися ширими вибаченнями і каяттями перед Ушею, зі страхом очікуючи, що вона зараз відправить мене куди подалі, що знадобляться довгі дні, щоб стерти наслідки мого неподобства, і що вона вирішить, що я неадекват. Шире вибачення – це капітуляція, а якщо хтось капітулює, його слід добити. Але в Уші не це було на думці. Вона крізь сльози тихо сказала, що ніколи не слід тікати, що вона перелякалася за мене і що мені слід іще вчитися, як із нею говорити. Після цього обійняла і запевнила, що вибачає мене і радіє, що зі мною все гаразд. Так усе й закінчилося.

Уша не спізнала навчання боєм у гілбільській школі студентів. Під час перших відвідин її родини, приурочених до Дня подяки, я був уражений відсутністю в їхніх стосунках напруги. Її мама не скаржилася на свого чоловіка в нього за спиною. Ніхто не говорив, що той чи той друг сім'ї брехун або падлюка, між дружиною і сестрою чоловіка не виникали гнівні перепалки. Все говорило про те, що батьки Уші посправжньому любили її бабусю і з теплом у словах згадували про її братів і сестер. Коли я запитав її батька про одного з членів родини, який віддалився від них, то був упевнений, що почую гнівну тираду, присвячену його недолікам, натомість відчув у його словах співчуття й сум, а насамперед – життєвий урок: «Я досі регулярно телефоную йому, щоб дізнатися, як його справи. Не можна відкидати родичів лишень за те, що вони не цікавляться тобою. Треба робити зусилля над собою, бо ж ми таки родина».

Я пішов на прийом до психолога, але цей візит викликав одні тільки незручності. Гидко було описувати якомусь незнайомцеві мої почуття. Тоді я попрямував до бібліотеки і там дізнався, що поведінці, яку я вважав повсюдною, присвячено дуже багато наукових досліджень. Те, що ми з Ліндзі переживали щодня, психологи називають «неблагополучним досвідом дитинства», або НДД. Це сукупність травматичних

для дитини подій, наслідки яких розтягуються на довгі роки дорослого життя. Причому травми не обов'язково мають бути фізичними. До найпоширеніших НДД належать такі події та породжені ними почуття:

- лайка, образи й приниження з боку батьків;
- штовхання й хапання дитини, кидання у неї предметів;
- відчуття, що члени сім'ї не підтримують одне одного;
- розділене проживання або розлучення батьків;
- алкогольна або наркотична залежність дорослого, який проживає з дитиною;
- проживання з особою, яка страждає на депресію або намагалася накласти на себе руки;
- фізичне насильство над людиною на очах у дитини, яка її любить.

НДД трапляється всюди, в кожному населеному пункті. Проте дослідження показали, що ця проблема значно поширеніша в моєму демографічному сегменті світу. Згідно з дослідженнями Вісконсинського дитячого фонду, серед осіб, які здобули принаймні ступінь бакалавра (неробітничий клас), менше половини пережили хоча б один із різновидів НДД. Тоді як серед робітничого класу понад половина спізнала хоча б один НДД, а близько 40 % – по кілька. Тільки вдумайтеся – четверо з кожних десяти представників робітничого класу зазнали численних травм дитинства. У неробітничого класу цей самий показник становить 29 %.

Я попросив тітку Ві, дядька Дена, Ліндзі й Ушу пройти тест, який психологи використовують для вимірювання кількості НДД, які пережила людина в дитинстві. Тітка Ві набрала сім балів – на один більше, ніж Ліндзі і я. Ден і Уша – двоє осіб, які виростили в настільки доброзичливих сім'ях, що їх можна вважати радше винятками, диваками, – не набрали жодного балу. Тож диваки – це люди, які не зазнавали в дитинстві психологічних травм.

Діти із численними НДД схильні частіше впадати в три-вожний стан і депресію, потерпати від серцево-судинних за-

хворювань і надмірної ваги, а також хворіти на деякі різновиди раку. Вони також частіше відстають у школі та не здатні підтримувати стійкі стосунки в дорослому віці. Навіть надмірний крик може зашкодити психіці дитини, викликати в неї відчуття незахищеності та призвести до поведінкових проблем у подальшому.

Гарвардські педіатри дослідили вплив травм дитинства на психіку людини. Крім негативних наслідків для здоров'я у майбутньому, вони з'ясували, що постійний стрес може змінювати хімічний склад дитячого мозку, адже він починається з фізіологічної реакції – викиду адреналіну й інших гормонів, який зазвичай стається під впливом зовнішнього подразника. Це і є механізм класичної реакції «бийся або тікай», про яку ми дізнаємося ще в початковій школі. Завдяки цій реакції пересічні люди здійснюють неймовірно героїчні подвиги, демонструючи силу й відвагу, яких їм бракує в повсякденні. Це вона дає сили матері підняти важезазну річ, яка привалила її дитину, а літній жінці голими руками відбитися від гірського лева, щоб врятувати життя чоловікові.

На жаль, реакція «бийся або тікай» – руйнівний супутник життя. Як влучно висловилася д-р Надин Берк Гарис, ця реакція допоможе, «якщо ти у лісі зненацька натрапляєш на ведмеда. Проблемною ж вона стає, коли цей ведмідь щовечора приходиться до тебе додому з бару». За таких обставин, як з'ясували гарвардські дослідники, та ділянка мозку, яка покликає давати раду стресовим ситуаціям, починає домінувати над іншими. «Сильні стреси в ранньому дитинстві, – читаємо в їхньому дослідженні, – ...призводять до гіперчутливості або хронічної активності психологічного механізму реагування на стресові ситуації, а отже, до посиленої схильності відчувати страх і тривогу». У дітей на кшталт мене та ділянка мозку, яка дає раду стресу й конфлікту, перебуває в постійно активному стані – перемикач на ній ніколи не вимикається. Ми постійно напоготові, щоб битися або тікати, бо повсякчасно чекаємо на появу ведмеда – хай то сп'янілого батька чи навіженої матері. Ми запрограмовані жити в умовах конфлікту. І ця запрограмованість керує нами навіть тоді, коли конфлікту немає.

Річ не тільки в бійках. Майже всі заміри показують, що нестійкість американських робітничих сімей безпрецедентніша у світі. Згадайте хоча б, яким прохідним двором для претендентів на роль мого батька була мамина оселя. В жодній іншій країні не спостерігається така інтенсивна плинність шлюбних відносин, як у США. Наприклад, у Франції 0,5 % дітей вирости з трьома чи більше послідовними партнерами матері, тобто одна дитина з двохсот. Друге місце в світі за цим показником посідає Швеція – 2,6 %, тобто одна дитина із сорока. А в Сполучених Штатах, які втримують пальму першості, цей показник сягає приголомшливих 8,2 %, тобто у кожній дванадцятій дитини змінилося щонайменше три «батька». А серед робітничого класу США ситуація ще гірша. Найбільше пригнічує те, що нестійкість шлюбу, як і хаос у сімейних відносинах, – це порочне коло. Як з'ясували соціологи Паола Форнбі та Ендрю Черлін, «дедалі більша кількість досліджень підтверджує, що діти, які пережили численні зміни в структурі сім'ї, схильні відставати в розвитку порівняно з дітьми, які вирости в стабільних сім'ях із двома батьками, і навіть порівняно з дітьми, які вирости в стабільних однобатьківських сім'ях».

Перший порив більшості таких дітей – тікати, але люди, які задкують до виходу, рідко знаходять потрібні двері. Саме так моя тітка в шістнадцять років взяла шлюб із буйним чоловіком, який її бив. Саме так моя мама, удостоєна своїм класом честі виголосити прощальну промову від імені всіх випускників, іще до виходу з підліткового віку носила під серцем дитину, за душею – розлучення, а в офіційних документах – жодного академічного кредиту від вищого навчального закладу. Із вогню та в полум'я. Хаос породжує хаос. Нестабільність породжує нестабільність. Ласкаво просимо в світ сімейного життя американських гілбілі.

Із осмислення минулого та усвідомлення своїх можливостей я черпав натхнення й витривалість, аби боротися з демонами своєї молодості. І хоча зараз скажу банальну річ, але найкращі ліки проти моєї недуги – говорити про неї з іншими, тими, хто тебе розуміє. Тож я розпитав у тітки Ві, чи не переживала вона схожих ситуацій. Їй не довелося навіть задумуватися: «Авжеж. Я завжди була наготові зчепитися з Деном, – розповіла вона. – Бувало навіть, що я накручувала

себе, щоб спровокувати серйозний конфлікт, — так само, як стають у борцівську позу. Але він припиняв розмову». Я був шокований. Тітка Ві та Ден — це найщасливіша шлюбна пара, яку я будь-коли знав. Навіть після двадцяти років шлюбу вони спілкуються між собою, наче вчора почали залицятися одне до одного. Її шлюб особливо зміцнів після того, розповіла тітка, як вона налаштувала себе послабити захисні бар'єри, за якими постійно відсиджувалася.

Ліндзі поділилася аналогічним досвідом. «Сварячись із Кевіном, я ображала його і пропонувала йому зробити те, що, на мою думку, він хотів зробити, — покинути мене. А він завжди питався: “Що з тобою? Чому ти сваришся зі мною, наче я тобі ворог?”» А відповідь на це питання полягала в тому, що в нашому домі часто важко було відрізнити друга від недруга. Та минуло вже шістнадцять років, і Ліндзі досі перебуває в шлюбі.

Тоді я задумався про свою поведінку і про емоційні стимули, на які привчився реагувати протягом вісімнадцяти років проживання вдома. До мене дійшло, що я не довіряю словам вибачення, бо їх часто використовують, аби переконати тебе втратити пильність. Саме «пробач мене» переконало мене сісти в машину до мами під час нашої фатальної поїздки. Також мені стало зрозуміліше, чому я використовую слова як зброю: бо так робили всі навколо мене; тож і я перейняв цю стратегію, щоб вижити серед них. Незгода з тобою — це оголошення війни, а війну треба всіма можливими засобами вигравати.

Цих шкідливих звичок я не зміг позбутися за одну ніч. Мені й досі доводиться осмикувати себе, коли я пориваюся вступити в конфлікт; досі доводиться протистояти статистичним виракам, які нависають наді мною. Інколи жити стає легше від усвідомлення, що статистика прирікала мене сидіти за ґратами або чекати четвертої позашлюбної дитини. А інколи від цього сутужно, коли конфлікти та розпад сім'ї здаються долею, якої мені не уникнути. В найгірші моменти життя мене терзає думка, що іншого виходу для мене немає і що я можу скільки завгодно змагатися зі своїми старими демонами, але вони такі ж невитруйні з моєї спадщини, як мої блакитні очі та каштанове волосся. Сумно ще й від того, що я безсилий протистояти їм без Уші. Тобто навіть у своїх кращих про-

явах я – часова бомба, яку можуть знешкодити лише вмілі й терплячі руки. Цей тимчасовий мир запанував не тільки тому, що я навчився стримувати себе, а й тому, що Уша навчилася керувати мною. Поселить двох таких, як я, в один будинок – і радіоактивний вибух гарантовано. Хіба не прикметно, що всі члени моєї родини, які створили успішну сім'ю – тітка Ві, Ліндзі, двоюрідна сестра Гейл, – одружені з чоловіками, які не належать до нашої маленької культурної групи.

Усвідомлення цього факту похитнуло стрункість оповіді, яку я розповідав про своє життя. Важливим її аспектом була теза, що я кращий за те середовище, з якого вийшов. Я сильний. Я покинув своє місто, тільки-но випала нагода, відслужив за свою країну в морській піхоті, добре відучився в Університеті штату Огайо і вступив на провідний юрфак США. В мені не жили демони, за моїм характером не числилися серйозні пороки, у мене не було проблем. Але все насправді не так. Те, чого я бажав палкіше за все на світі – щасливий супутник життя і щаслива сім'я, – вимагали від мене постійної психічної напруги. Я з гіркотою усвідомлював свої недоліки, але маскував їх за самовпевненістю. Через кілька тижнів після початку другого року навчання в школі права я зауважив, що не розмовляв із мамою вже багато місяців – довше, ніж будь-коли раніше. На мене зійшло усвідомлення, що з усіх можливих емоцій у ставленні до неї – любові, жалості, поблажливості, гніву, ненависті та багатьох інших, – я ніколи не вдавався до співпереживання. Ніколи не намагався її зрозуміти. Найбільше, на що я спромігся у хвилину найглибшої емпатії, – констатував, що вона потерпає від якогось жахливого генетичного дефекту, який, на щастя, я від неї не успадкував. Проте, дедалі частіше помічаючи прояви маминої поведінки за собою, я все-таки спробував зрозуміти її.

Дядько Джімі розповів, що якось дуже давно він випадково став свідком розмови між мамою й папою, коли мама втрапила в якусь чергову халепу і попросила їх витягти її з біди. Рятувати її їм доводилося часто, і щоразу вони висували свої нібито обов'язкові умови. З її боку також вимагали зусиль із виконання плану, який самі ж нашвидкуруч розробляли. Дотримання цього плану й було ціною, яку вона мала сплатити за їхню допомогу. Поки вони сиділи й обговорювали план, папою

закрив обличчя руками і почав ридати. Дядько Джимі вперше в житті спостерігав, щоб папó плакав. «Це я занапастив її, — стогнав він крізь сльози. І не вгавав: — Це я її занапастив; я винен у цьому; я занапастив мою маленьку дівчинку».

Цей рідкісний емоційний зрив у поведінці папó наштовхує на одне важливе питання про життя гїлбілі загалом і мое зокрема: якою мірою наше життя — його світлі і темні сторони — зумовлюється нашими особистими рішеннями, а якою мірою — культурою, успадкованою нами, нашими родинами і нашими батьками, котрі занапашають своїх дітей? Якою мірою мамине життя на її власній совісті? Де слід припинити звинувачувати і перейти до співчуття?

Усі ми можемо вибирати. Керуючись своїм внутрішнім голосом, дядько Джимі категорично відкидає думку, що вину за вибір, який зробила мама, слід покласти на папó: «Він не занапастив її. Все, що спіткало її, це її власна бісова провина». Тітка Ві дотримується десь такої самої думки, і хїба її можна за це винити? Народившись лише через дев'ятнадцять місяців після мами, вона спізнала на собі найгірші прояви характеру мамó й папó та встигла наробити власних помилок, перш ніж виборсалася на твердий берег. Якщо їй вдалося дістатися берега, то мамі теж це було під силу. Лїндзі трохи співчутливіша в своїх поглядах. Вона вважає, що оскільки наше життя нагородило нас внутрішніми демонами, то мамине — й поготів. Однак, каже Лїндзі, всім під силу припинити пошук виправдань і взяти відповідальність у свої руки.

Я не маю чїткої позиції з цього питання. Хай скільки можна звеличувати роль маминих батьків у моєму житті, їхні хронїчні бїйки та пиятика залишили виразний слїд на її житті. Ще малечку мама й тітка по-рїзному реагували на бїйки батьків. Якщо тітка Ві благала їх вгамуватись або провокувала батька, щоб відвести удар від матерї, то мама ховалася, тікала або падала на підлогу, затуляючи вуха руками. Їй не вдавалося впоратися з цим викликом так, як її братові та сестрі. В певному сенсі мама — жертва, яку рїд Венсїв поклав на вїтвар статистики. Мало того, моїй родинї, мабуть, іще й пощастило, що лише одна дитина стала жертвою цієї статистики.

Упевнено можемо сказати тїльки те, що мама — не негїдниця. Вона любить і Лїндзі, і мене. Вона відчайдушно намагалася

бути доброю матір'ю. Інколи їй вдавалося, а інколи – ні. Вона намагалася знайти щастя в любові й у роботі, але надто часто дослухалася до згубного голосу в своїй голові. Проте вона заслуговує і на осуд. Тяжке дитинство – не підстава, щоб усе життя користуватися білим білетом, який звільняє від моральної відповідальності. Ніхто не має такого права – ні Ліндзі, ні тітка Ві, ні я, ні мама.

Протягом усього мого життя ніхто не викликав у мене таких гострих емоцій, як мама. Навіть мамб поступалася їй. Змалечку я любив її настільки, що коли однокласник у дитячому садку посміявся з її парасольки, я вривав йому прямо в обличчя. Спостерігаючи, як вона раз у раз впадає у наркотичну залежність, я ненавидів її й інколи бажав, аби вона прийняла достатню дозу, щоб раз і назавжди позбавити нас із Ліндзі своєї присутності. Коли вона рюмсала в ліжку після розриву з черговим кавалером, я лютував настільки, що готовий був накинутися й прибити її.

Під кінець навчання в школі права мені зателефонувала Ліндзі, щоб розповісти, що мама почала вживати новий наркотик – героїн – і вирішила ще раз спробувати реабілітаційний курс. Важко навіть сказати, скільки разів мама опинялася в реабілітаційних центрах і скільки ночей провела у лікарнях, напівнепритомна від чергового наркотику. Тож у мене не було підстав дивуватись або сильно переживати, але слово «героїн» було тривожним дзвіночком, який важко було проігнорувати; це як Кентуккські кінні перегони в категорії наркотиків. Навчитавшись про нову речовину, яку почала вживати мама, я кілька тижнів провів, наче в тумані. Невже я її безнадійно втрачаю?

Почуття, яке охопило мене в той період, було не ненавистю, не любов'ю і не гнівом. Це був страх. Страх за неї. Страх за Ліндзі, якій доведеться знову братися за мамині проблеми, коли я за сотні кілометрів од неї. А найбільше – страх, що я теж не зможу уникнути нашого прокляття. До закінчення навчання в Єльській школі права лишалося кілька місяців, і я мав би почуватися господарем життя. А натомість я ламав голову над тим самим питанням, яке не давало мені спокою весь попередній рік: чи можуть такі люди, як ми, посправжньому змінитися?

На церемонію вручення дипломів з'їхалася велика група підтримки із вісімнадцяти осіб, аби подивитися, як я виходитиму на сцену. Серед них були навіть мої двоюрідні тітки Деніс і Гейл – дочки братів мамó Дейвіда й Пета відповідно. Приїхали також батьки й дядько Уші – прекрасні люди, хоч і не такі галасливі, як моя бригада. Це вперше моя сім'я зустрілася з її сім'єю, і ми поводитися належним чином. (За винятком добірних слів, якими Деніс охарактеризувала сучасне «мистецтво» в музеї, який ми разом відвідали.)

Приступ маминої залежності закінчився так само, як і всі попередні, – тривожним перемир'ям. Вона не приїхала на вручення дипломів, але вже не сиділа на наркотиках – і цього мені було досить. Перед нами виступила суддя Верховного суду Соня Согомайор. У своїй промові вона радила не переживати, якщо ми не знаємо, що робити далі. Говорила вона, певна річ, про кар'єру, але для мене ці слова мали ширше значення. Хоч у Єлі я вивчав право, але паралельно з ним засвоїв іще одну річ: що цей новий світ завжди буде трохи чужим для мене і що бути гілбілі означає не вміти розрізняти любов і війну. Це й було головною причиною моїх переживань, коли я прощався з Єлем.

Розділ 15

Найбільше мені врізалися в пам'ять кляті павуки. По-справжньому величезні, як тарантули чи якісь схожі страхіття. Я стояв на порозі одного з дешевих придорожніх мотелів, відділений від жінки, яка мене реєструвала (і явно не пройшла інструктажу з обслуговування клієнтів), товстеним захисним склом. Світло з її вікна падало на розлогі мережива павутини, звиті між стіною та імпровізованим піддашком, який захищав вікно від прямих променів сонця і, здавалося, міг будь-якої хвилини обвалитися мені на голову. На кожній павутині висів принаймні один велетенський павук. Мені раз у раз закрадалася думка, що якщо я не встежу за ними, то одна з цих жаских істот стрибне мені на обличчя і висмокче всю кров. Павуків-то я не боюся, але таких *велетнів* ніколи не бачив.

Я не планував тут зупинитися. Все своє життя я вибудовував так, щоб оминати місця такого роду. Мріючи покинути рідне місто, «вирватися», я хотів утекти саме від таких бридких місць. Уже перевалило за північ. Світло вуличного ліхтаря окреслювало силует чоловіка, який сидів у вантажівці на півшляху між мною та ліхтарем. Двері машини були прочинені, і його ноги безвільно звисали назовні, а з руки, як можна було непомилково розгледіти, стриміла голка для підшкірних ін'єкцій. Мене мало би пересмикнути, але ж я пам'ятав, що опинився в Мідлтауні. Тут і не такі речі трапляються. За кілька тижнів до цього поліція знайшла бездиханне тіло жінки на одній з автомийок: на пасажирському сидінні її машини лежали пакетик героїну і ложка, а з руки досі стриміла голка.

Жінка, яка чергувала тієї ночі в готелі, являла собою жалюгідне створіння. Було їй, напевно, близько сорока, але все в її вигляді — від довгого, сивого, жирного волосся і беззубого рота до насуплено-невдоволеного обличчя — криком кричало

про значно старший вік. Їй явно жилося непросто. Голос у неї був, як у дитини, ба навіть малюка: тихий, ледь розбірливий і дуже печальний.

Я передав їй кредитну картку для розрахунку, але вона виявилася неготовою до такого повороту подій:

– Зазвичай всі платять готівкою, – пояснила вона.

– Розумію, але ж я попереджав по телефону, що заплачу кредитною картою. Якщо вам незручно, я збігаю до банкомата.

– Ой, вибачте, мабуть, я забула. Нехай буде так. У насдесь є один із тих пристроїв для карток.

Покопирсавшись, вона витягла з небуття архаїчний апарат для зчитування карток – який робить відбиток картки на невеликому жовтому папірці. Коли я передавав їй картку, в її очах читалося благання, нібито вона в'язень власного життя.

– Гарного відпочинку, – сказала вона на прощання, хоча це побажання було дуже недоречним. Менш ніж годину тому я пояснив їй по телефону, що кімнату бронюю не для себе, а для моєї бездомної мами.

– Звісно, – відповів я. – Дякую!

На цей момент я був свіжоспеченим випускником Єльської школи права, екс-редактором престижного «Єльського юридичного вісника» і членом юридичної спільноти з доброю репутацією. Два місяці тому одного погожого дня ми з Ушею взяли шлюб у Східному Кентуккі. На цю подію з'їхалася вся моя сім'я, а ми обоє змінили прізвище на Венс, щоб я нарешті об'єднався з родиною, частиною якої себе відчував. Я мав чудову роботу, недавно придбав житло, жив із коханою людиною і тішився всім цим у своєму улюбленому місті – Цинциннаті. Ми з Ушею повернулися сюди на рік після школи права, щоб пройти асистентське стажування, і створили тут затишний дім із нашими двома собаками. Я успішно рухався вгору соціальною драбиною, вирвався з бруду свого дитинства і досяг американської мрії.

Принаймні так могло здатися ззовні. Проте висхідна соціальна мобільність ніколи не буває безхмарною, а світ, який ми покидаємо, завжди знаходить спосіб, як нагадати про себе. Мені не відома точна послідовність подій, яка привела мене під двері придорожного мотелю, але головні віхи я знаю: мама

знову підсіла на наркоти і вкрала якісь фамільні цінності в свого п'ятого чоловіка, щоб купити ширку, за що він її виставив за двері. Вона розлучалась і не мала куди притулитися.

Колись я присягав, що більше не виручатиму маму. Але людина, яка склала цю присягу, змінилася. Я трохи, хоч і не без опору, заглибився в християнську віру, якої був зрікся раніше; вперше в житті дослідив глибину емоційних ран, яких мама зазнала в дитинстві, і вже розумів, що ці рани ніколи повністю не загоюються, навіть у мені. Тож, дізнавшись, що мама на слизькому шляху, я не говорив образ і не кидав слухавку, а подав руку допомоги.

Я зателефонував у мідлтаунський готель, щоб забронювати номер для неї і розрахуватися по телефону. За тиждень вони брали сто п'ятдесят доларів – я подумав, що цього часу якраз достатньо, щоб виробити план порятунку. Проте готель не приймав банківських карток по телефону, тож того самого вівторка об одинадцятій вечора я виїхав із Цинциннаті в Мідлтаун (близько години їзди в один бік), щоб врятувати маму від бездомності.

План, який я склав, був досить простий. Я дам мамі достатньо грошей, щоб стати на ноги. Вона знайде собі окреме житло, заощадить гроші, щоб відновити ліцензію медсестри, а далі піде своїм шляхом. А тим часом я контролюватиму її фінанси, щоб вона не збочувала на манівці та не знала нужди. Це нагадало мені «плани», які вигадували мамó й папó, але я переконав себе, що цього разу все буде інакше.

Хотілося б мені сказати, що допомога мамі далася мені легко. Що я знайшов мирну формулу співжиття зі своїм минулим і зумів залагодити проблему, яка гризла мене ще від часів навчання в початковій школі. Що, озброївшись співчуттям і глибшим розумінням маминого дитинства, я знайшов терпіння, щоб витягнути маму з болота наркозалежності. Проте навіть поселення її в той огидливий готель не далось мені легко. А план контролю над її фінансами, як з'ясувалося, вимагав більше терпіння й часу, ніж я мав.

Дякувати Богові, мені більше не доводиться ховатися від мами. Проте, з іншого боку, я не в змозі раз і назавжди розв'язати її проблему. В моїх почуттях суміщаються гнів на неї за обраний нею спосіб життя і співчуття за тяжке дитин-

ство, яке вона не обирала. Я готовий прийти їй на виручку, коли фінансові й емоційні резерви дозволяють надати ту допомогу, якої вона потребує. Проте разом із тим усвідомлюю обмеженість своїх можливостей і готовність відсторонитися від неї, коли залучення в її проблеми залишає надто мало грошей для сплати моїх власних рахунків або надто мало терпіння для найцінніших для мене людей. Ось у такому хиткому становищі я застряг, але поки що тримаю в ньому баланс.

Інколи мене питають, чи можливо щось вдіяти, щоб розв'язати проблеми моєї громади. Я знаю, чого вони шукають: якогось чудодійного політичного пакета або інноваційної державної програми. Проте викладені мною проблеми родини, віри та культури зовсім не такі, як головоломки на кшталт кубика Рубіка, – гадаю, вони взагалі не мають розв'язання (принаймні так, як уявляє розв'язання більшість людей). Якось один мій добрий друг, який попрацював у Білому домі і дуже переймається становищем робітничого класу, сказав: «Найкраще, що можна вдіяти в такій ситуації, – визнати, що загалом ти не можеш розв'язати ці проблеми. Вони ніколи не зникнуть. Але ти можеш трохи схилити шальки на користь упосліджених».

Мою шальку схиляли на мою користь багато рук. Озираючись на минуле, перше, що я зауважую, – як багато змінних мали поєднатися, щоб у мене з'явився шанс. Це і мої дідусь і бабуся, які залишалися константною мого життя навіть тоді, коли мама і вітчим переїжджали в інше місто, щоб утекти від них. Попри плинність претендентів на роль мого батька, поруч зі мною часто опинялися дбайливі й добрі чоловіки. Навіть зі всіма своїми недоліками мама на все життя вселила мені любов до освіти й навчання. А сестра завжди захищала мене – навіть тоді, коли я фізично переріс її. Двері дому Дена й тітки Ві завжди були відчинені для мене – навіть коли я не наслідуювався просити. До того ж вони від самого початку були для мене першими справжніми прикладами щасливого й сповненого любові шлюбу. А, крім усіх них, були ще вчителі, далекі родичі та друзі.

Якби будь-кого з цих людей було б вилучено з рівняння, мене, мабуть, життя розчавило б. Інші люди, котрим також поталанило побудувати щасливе життя всупереч обставинам,

наводять ті самі причини свого успіху. Джейн Рекс працює в відділі студентської мобільності Аппалацького державного університету. Як і я, вона виросла в робітничій сім'ї, ставши першим її представником, який вступив до коледжу. Вона вже майже сорок років у шлюбі з одним чоловіком і виховала трьох успішних дітей. Запитайте, що дозволило їй піти іншим шляхом, ніж більшості представників її громади, і вона згадає про стабільну сім'ю, яка вселяла їй віру в себе та відчуття контролю над власним майбутнім. Також вона згадає про те, як важливо бачити ширший світ, аби плекати великі мрії: «Мені здається, потрібно, щоб навколо тебе були гарні зразки для наслідування. В однієї моєї доброї подруги батько був директором банку, тож я мала змогу бачити альтернативну реальність. Я зрозуміла, що за межами нашої громади існує інакше життя і зустріч із цим життям дає нам про що мріяти».

Двоюрідна тітка Гейл — одна з моїх незмінних улюблениць протягом усього життя. Вона одна з найстарших у поколінні моєї мами, тобто серед блентонівських онуків. Її життя — це втілення американської мрії: гарний будинок, троє прекрасних дітей, щасливий шлюб і бездоганні манери. Крім мамі Блентон — майже божественної істоти в очах її внуків і правнуків, — я не чув, щоб ще когось називали «найприємнішою людиною в світі». Але це був повністю заслужений титул для Гейл.

Спершу я думав, що Гейл успадкувала здатність до зразкового життя від своїх батьків. *Такими добрими випадково не стають*, уважав я, особливо люди, які скуштували лиха. Проте Гейл походила з Блентонів, а отже, в глибині душі залишалася гілбілі, а гілбілі не можуть дожити до дорослого віку без кількох значних грішків на шляху. Як виявилось, дитинство Гейл теж супроводжувалося емоційним тягарем. У сім'ї її покинув батько, а в сімнадцять вона закінчила школу й планувала вступати на бакалаврат Університету Маямі, проте на неї чекала пастка: «Мама сказала, що не відпустить мене до університету, якщо я не порву зі своїм хлопцем. Тому я від неї пішла на наступний день після випускного, а вже в серпні чекала на дитину».

Майже відразу її життя почало розсипатися на друзки. Коли стало відомо, що в сім'ї з'явиться чорна дитина, закипіли расові упередження. Звістка про це викликала сварки, в результаті яких одного дня Гейл залишилася без сім'ї. «Зі мною

не спілкувався ніхто з моїх родичів, – розповідала Гейл. – А мама заявила, що більше не хоче чути моє ім'я».

З огляду на її вік і брак родинної підтримки, зовсім не дивно, що шлюб Гейл невдовзі розпався. Відтак її життя дуже ускладнилося: вона не тільки втратила родину, а ще й мусила годувати малу дочку, повністю залежну від неї. «Материнство радикально змінило моє життя, ставши моїм дороговказом. Я могла б приєднатися до гіпі, але тепер у мене були непопушні правила: ніяких наркотиків, ніякого алкоголю і нічого іншого, що може привернути увагу соціальних служб і дати їм привід відібрати в мене дитину».

Ось у якому становищі опинилася Гейл: мати-одиначка в підлітковому віці: ані кола, ані двора. Багато хто занепавав духом на її місці, але в ній прокинувся дух гіббілі. «Батька взагалі десь не було, – згадувала Гейл, – уже багато років, а до мами я не могла звернутися. Проте я пам'ятала один урок, який винесла від них: ми можемо все, що захочемо. Я хотіла цю дитину і хотіла нормального життя. Тож так усе й улаштувала». Вона знайшла роботу в місцевій телефонній компанії, піднялася кар'єрними сходами і навіть відновила навчання в університеті. На момент вступу в другий шлюб вона вже пройшла одне коло пекла. Взірцевість її шлюбу з другим чоловіком – Аленом – лише вершина айсберга.

Та чи та версія життєвого досвіду Гейл раз у раз розігрувалася перед очима громади у місцях, де я виріс. На наших очах підлітки потрапляли в халепу, інколи з власної вини, а інколи ні. Статистика давала їм мізерні шанси на успіх, тож більшість не витримувала й збочувала на манівці, які в гіршому разі вели до злочинності та передчасної смерті, а в кращому – до сімейних конфліктів і залежності від соціального утримання держави. Проте іншим вдавалося здолати негаразди. Такими були Джейн Рекс; Ліндзі, життя якої розквітло навіть попри смерть мам; тітка Ві, котра виборсалася на правильний шлях навіть після того, як з'їхала у кювет із буйним чоловіком. Кожна з них так чи так виграла від одного й того самого досвіду: всі вони мали члена родини, на якого могли покласти. І зі спостережень за кимось – другом сім'ї, дядьком чи колегою на роботі – вони знали, які існують можливості і що ці можливості досяжні.

Невдовзі по тому, як я почав задумуватися над становищем американського робітничого класу, група економістів, до якої входив Радж Четі, опублікувала піонерне дослідження життєвих можливостей в Америці. Цілком очікувано, вони з'ясували, що шанси бідних дітей піднятися сходами американської меритократії значно гірші, ніж хотілося б. Згідно з їхніми замірами, у багатьох європейських країнах американська мрія доступніша, ніж в Америці. Мало того, як з'ясували вони, можливості розподілені нерівномірно по всій країні. В таких штатах, як Юта, Оклахома й Массачусетс, американська мрія почувається добре – не гірше, ба навіть й краще, ніж у інших країнах світу. Справжні ж випробування чекають на бідних дітлахів Півдня, Іржавого поясу й Аппалачів. Ці висновки здивували багатьох, але не мене, як і не будь-кого іншого, хто встиг пожити в цих краях.

У науковій статті, присвяченій аналізу результатів дослідження, Четі з колегами вказує на два важливих чинники, якими пояснюється нерівномірний географічний розподіл життєвих можливостей: висока частка батьків-одинаків і сегрегація населення за рівнем доходу. Якщо ти виростаєш в оточенні батьків-одинаків у місцевості, де переважає бідне населення, це відчутно звужує вікно твоїх можливостей. Тобто якщо в твоєму житті не виявиться мамо́ й папо́, які вкажуть правильний шлях, то ти, можливо, навіть не зрушиш із місця. Бо в такому разі в твоєму житті не буде людей, які на живому прикладі покажуть, що станеться, якщо ти наполегливо працюватимеш і здобудеш освіту. А це означає повну відсутність того, що дозволило мені, Ліндзі, Гейл, Джейн Рекс і тітці Ві тією чи тією мірою досягти щастя. Тому мене анітрохи не здивувало, що мормонська Юта з її впливовою церквою, згуртованими громадами й повними сім'ями витирала ноги об Іржавий пояс Огайо.

З мого життєвого досвіду можна зробити деякі висновки для соціальної політики, щоб вона ефективніше схилила шальки на терезах життя у бік дітей із бідних сімей. Зокрема, можна вдосконалити підхід системи соціальних служб до сімей на кшталт моєї. Якщо пам'ятаєте, коли мені було дванадцять, на моїх очах поліція посадила маму в свою машину і повезла у відділок. Маму й раніше заарештовували на моїх очах, але

цього разу ситуація була серйозніша. За нас взялася система соціальних служб – із регулярними візитами соціального працівника та обов'язковим сімейним консультуванням. А над головою, наче ніж гільйотини, висіла дата судового засідання.

Здавалося б, завдання працівників соціальної служби – допомогти мені, але вже на ранніх стадіях процесу стало зрозуміло, що вони стануть перешкодою, яку слід подолати. Коли я пояснив, що більшу частину часу проводжу з маминими батьками і що хотів би й далі лишитися з ними, мені відповіли, що суд не обов'язково схвалить саме таке розв'язання проблеми. З погляду закону, моя бабуся – непідготовлений опікун, у якого немає ліцензії на догляд за дітьми. Якщо в суді мамині справи будуть кепські, мої шанси опинитися в прийомній сім'ї або в домі мамó – п'ятдесят на п'ятдесят. Сама думка про втрату зв'язку з усім і усіма, кого я любив, наводила на мене неймовірний жах. Тож я стулив свою пельку, сказав соціальним працівникам, що в нас усе чудово, і плекав надію, що не втрачу свою сім'ю після судового слухання.

Мої надії виправдалися – мама не потрапила за ґрати, а я зміг лишитися в домі мамó. Питання місця мого проживання було розв'язане в неформальний спосіб: я міг жити з мамою, якщо хотів, але якщо ні, то двері дому мамó завжди були для мене відкритими. Так само неформальним був механізм гарантування чинності цього розв'язання проблеми: мамó ладна була вбити будь-кого, хто заважатиме мені жити в неї. Така схема спрацювала в моєму житті, бо мамó була ненормальною і її боялася вся наша родина.

Проте не кожному ж щастить у житті знайти захист під крилом божевільної гілбілі. Служба в справах дітей – остання надія для багатьох дітлахів; якщо вона не спрацює, вже майже ніщо не зможе їх врятувати.

Почасти проблема криється в тому, як у законах штатів означено сім'ю. В сім'ях на кшталт моєї, а також у багатьох чорних і латиноамериканських сім'ях, дідусі й бабусі, двоюрідні родичі, тітки й дядьки відіграють гіпертрофовану роль у житті дитини. Проте служби в справах дітей часто відсікають їх із загальної картини, як сталося і в моєму випадку. Деякі штати вимагають, щоб потенційні прийомні батьки мали професійну ліцензію (так само, як лікарі та медсестри), навіть

якщо на їхню роль претендує бабуся або інший близький родич дитини. Інакше кажучи, соціальні служби нашої країни були створені не для сімей гілбілі, тому часто лише поглиблюють проблему, а не розв'язують її.

Хотілося б думати, що це дрібна проблема, але ж це не так. Протягом лише одного року 640 тисяч дітей, переважно з бідних сімей, проводять принаймні частину року в прийомних сім'ях. Додайте до цього невідому кількість дитлахів, які, попри кривди й недогляд у рідних сім'ях, якимось чином уникають прийомного батьківства, — і ми отримуємо епідемічні масштаби, які нинішня політика щодо неблагополучних сімей лише підсилює.

Можна зробити ще дещо. Скажімо, можна розробити програми, які базуватимуться на кращому розумінні перешкод, що стоять на шляху дітей на кшталт мене. Найважливіший висновок, який можна зробити з мого життя полягає, не в тому, що суспільство не змогло надати мені доступ до можливостей. Адже моя початкова і середня школи були цілком притомними. В них працювали вчителі, які робили все залежне від них, щоб достукатися до мене. Моя старша школа посідала одне з останніх місць у рейтингу шкіл штату Огайо, але річ була не в учителях, які там працювали, а в учнях, які навчалися. Я весь час отримував од федерального уряду стипендію Пела і низьковідсоткові позики, завдяки яким зміг закінчити бакалаврат, а в школі мав права вчився коштом стипендій для студентів із низьким доходом. І ніколи не голодував — принаймні почасті завдяки допомозі на старість, якою мамб щедро ділилася зі мною. Всі ці державні програми не можна назвати бездоганними, але вина за те, що я впритул наблизився до безповоротних хибних рішень і мало не ухвалив їх, лежить повністю поза зоною урядового контролю.

Нещодавно я зустрівся і групою вчителів із моєї альма-матер — Мідлтаунської старшої школи. Вони в один голос висловили занепокоєння, що суспільство виділило для розв'язання проблеми надто багато ресурсів, але запізно. «Схоже, політики вважають, що коледж — єдиний шлях у житті, — зазначив один. — Для багатьох це так. Але чимало наших школярів не мають шансу довчитися до бакалавра». Інший додав: «Насильство і бійки — це все, що вони бачили

з наймолодшого віку. Одна з моїх учениць розповідала, як загубилась її дитина, так, наче вона втратила ключ від машини, – не мала уявлення, куди та зникла. Через два тижні її дитина знайшлася в Нью-Йорку в сім'ї батька-наркоторговця». Якщо не станеться дива, то не важко спрогнозувати, яке життя чекає на цю бідолашку. Але зараз, коли зовнішнє втручання ще могло би зарадити, у суспільства мізер можливостей, щоб їй допомогти.

Тож я вважаю, що успішна соціальна політика повинна виходити з усвідомлення того, що мої вчителі зі старшої школи спостерігають щодня: реальна проблема багатьох неблагополучних дітей пов'язана з тим, що коїться в них удома. Наприклад, всім зрозуміло, що ваучери за восьмою статтею повинні видаватися так, щоб запобігати зосередженню бідного населення в сегрегованих анклавах. Ось як пояснив проблему цих ваучерів мій мідлтаунський учитель Браян Кемпбел: «Якщо в місцевості зосереджується велика маса батьків із дітьми, які орендують житло на ваучери за восьмою статтею, і їх утримує менш численна група платників податків із середнього класу, то виходить перекинутий догори ногами трикутник. Коли в населеному пункті живуть одні тільки низькодохідні групи, у ньому дуже убогі емоційні та фінансові ресурси. Просто не можна скупчувати цих людей в одному місці, бо тоді отримуємо одне велике море відчаю й безнадії». Зате, продовжував він, «якщо поселити цих бідних дітлахів поруч із людьми, які живуть за іншими зразками, то вони й самі почнуть підводитися на ноги». Проте коли Мідлтаун спробував обмежити кількість ваучерів за восьмою статтею, які видавалися на деякі житлові масиви, федеральна влада не пропустила це рішення. Мабуть, на їхню думку, цих дітлахів краще тримати поодаль від середнього класу.

Державна політики безсила й у розв'язанні інших проблем нашої громади. Коли я був малим, успішне навчання в школі у нас асоціювалося з жіночими рисами. Бути справжнім чоловіком означало мати фізичну силу й відвагу та бути готовим до бійки, а в старшому віці – користуватися популярністю серед дівчат. Хлопців-відмінників у нас називали «бабами» і «слабаками». Не знаю, від кого я перейняв ці установи. Звісно ж, не від мамб, котра вимагала від мене гарних оцінок, і не

від папб. Але я теж користувався цими ярликами. Сучасні ж дослідження свідчать, що хлопці з робітничих родин на кшталт мене вчаться у школі гірше, бо розглядають навчання як дівчачу справу. Чи можна змінити цей стереотип за допомогою нового закону або державної програми? Мабуть, ні. Деякі шальки таки недосяжні для державного впливу.

Я вже збагнув, що ті самі риси, які допомагали мені виживати в дитинстві, в дорослому віці стоять на заваді успіхові. Коли я стикаюся з конфліктом, моя негайна реакція — тікати або битися. Ця реакція повністю безглузда в моїх нинішніх відносинах, але без неї мене б у дитинстві засмоктало болото мого дому. З раннього віку я привчився розподіляти свої гроші між різними значками — на випадок, якщо мама або хтось інший знайде одну й «позичить» її в мене. Тому частину я ховав під матрацом, частину — в шухляді з білизною, ще частину — в домі мамб. Коли ж у старшому віці ми з Ушею почали об'єднувати наші фінанси, вона була шокована тим, як багато в мене банківських рахунків і кредитних карток із невеликою простроченою заборгованістю. Їй і досі інколи доводиться мені нагадувати, що не кожен дрібний акт неповаги — лайка з боку проїжджого водія чи зауваження з боку сусіда, невдоволеного моїми собаками, — заслуговує на криваву помсту. І я, стримуючи свій внутрішній порив, визнаю її правоту.

Кілька років тому я їхав з Ушею по Цинциннаті, коли інший водій підрізав мене. Я посигналив, але він просто показав мені через вікно середнього пальця. Тому, коли ми зупинилися на червоне світло (і машина цього водія стояла прямо переді мною), я швидко розстібнув пасок і відчинив двері. Я чекав од нього вибачення і був налаштований вступити в бійку в разі потреби, але здоровий глузд усе-таки взяв гору: я зачинив двері, так і не вийшовши з машини. Уша дуже раділа, що я стримався ще до того, як їй довелося з криком вимагати, щоб я припинив поводитися, наче безумець (а таке вже бувало не раз), і хвалила мене за придушення природного пориву. Гріх іншого водія був лише в тому, що він зачепив мій гонор, але ж саме на цьому гонорі тримався мало не кожен елемент мого щастя в дитинстві — він не дозволяв шкільним забіякам знущатися наді мною, об'єднував мене з мамою, коли її ображав якийсь із її чоловіків або його діти (навіть

якщо я не міг заперечити обґрунтованості образи), і залишав за мною крихітний клаптик життєвого простору, над яким я мав повний контроль. Якби протягом перших вісімнадцяти років життя я дозволяв іншим ображати себе, то заробив би кличку «сцикуна», «баби» або «лоха». Об'єктивно правильною була поведінка, яку я протягом більшої частини свого життя привчився вважати не гідною справжнього чоловіка. Ще кілька годин після свого правильного вчинку я подумки критикував себе, що повівся, як слабак. Але все-таки це прогрес, погодьтеся. Принаймні краще, ніж сидіти за ґратами за те, що провчив якогось засранця за непорядну їзду.

Висновок

Незадовго до минулорічного Різдва я зайшов у дитячий відділ «Волмарту» в Вашингтоні зі списком покупок у кишені, придивляючись до іграшок і подумки критикуючи кожну з них. Цього року я зголосився попідкуватися про нужденну дитину. На практиці це означало, що я отримав список від місцевого відділення «Армії Спасіння» та інструкцію повернутися з торбою розпакованих різдвяних подарунків.

Наче просте завдання, але я знаходив недоліки майже в кожному пункті списку. Піжама? Діти з бідних сімей не вдягають піжами. Ми спимо в денній білизні або прямо у верхньому одязі. До сьогодні сама ідея піжами здається мені надлишковою елітною витребенькою, як і червона ікра або електричний льодогенератор. Око впало на іграшкову гітару, яка спершу здалася цікавою і корисною, але потім я загадав, як дідусь і бабуся подарували мені електричне піаніно і як один із маминих кавалерів, не витримавши, наказав мені «вирубити ту кляту штуку». Я проминув навчальні посібники, щоб не здатися зверхнім. Урешті-решт вибір зупинився на одязі, іграшковому мобільному телефоні та пожежних машинках.

Мені випало вирости в світі, в якому нікому не давала спокою думка, як звести кінці з кінцями на Різдво. А зараз живу в світі, в якому безліч можливостей для багатих і привілейованих ошчасливити своєю щедрістю убогих членів громади. Багато престижних юридичних фірм виділяють гроші на «ангельські програми», які закріплюють конкретну дитину за співробітником фірми і він отримує список бажаних подарунків. Судова установа, в якій раніше працювала Уша, заохочує своїх працівників брати на період свят під опіку дитину – зазвичай дитину батьків, які проходили по справі в цьому суді. Координатори програми сподіваються, що якщо хтось інший купить подарунки за батьків, то останні не відчуватимуть спо-

куси красти, щоб розжитися на гроші на подарунок дитині. І звісно ж, існує наша морпівська програма «Цяцька для малятка». Останні кілька передріздвяних періодів я постійно навідувався в великі супермаркети, купуючи іграшки для дітей, яких ніколи в очі не бачив.

Ці походи в магазини по іграшки нагадували мені, що хоч як низько в дитинстві я опустився на соціально-економічній драбині американського суспільства, багато інших стоять на ще нижчих шаблях: діти, яким на Різдво не випадає зазнати щедрість дідуся чи бабусі; батьки, чиє фінансове становище настільки безнадійне, що вони можуть розраховувати тільки на крадіжку (навіть не на позику за рахунок майбутньої зарплатні), щоб покласти якусь модну іграшку під різдвяну ялинку. Це дуже корисна справа. Після того як у моєму власному житті хронічна нестача поступилася місцем достатку, ці моменти шопінгової рефлексії не дозволяють забувати, як мені в житті пощастило.

Проте під час купівлі подарунків для дітей із бідних сімей я ніяк не можу спекатися спогадів про дитинство і детонаційний ефект, який з'являвся в наших домах разом із проблемою різдвяних подарунків. Кожен рік батьки мого району починали з традиційного ритуалу, який сильно відрізнявся від того, до якого я звик у новому житті, сповненому матеріального комфорту: як подарувати своїм дітям «справжнє Різдво», завжди трактуючи «справжність» як кількість подарунків під святковою ялинкою. Якщо до тебе в гості за тиждень до Різдва приходив друг і помічав порожнечу під ялинкою, ти поспішав виправдатися: «Мама ще не ходила по магазинах» або «Тато чекає на великий зарплатний чек наприкінці року, і тоді в нас буде гора подарунків». Ці виправдання були покликані приховати правду, яку всі навколо чудово знали: що всі ми бідняки і ніяка кількість колекційних фігурок черепашок-ніндзя цього не змінить.

Попри хитке фінансове становище, наша сім'я якось знаходила можливість витратити на святкові закупи трохи більше, ніж у нас насправді було. Ми не мали кредитних карток, бо не відповідали банківським вимогам, але існувало багато інших способів витратити гроші, яких ти ще не маєш. Скажімо,

можна вписати майбутню дату на чек (це називають «датування майбутнім числом»), тож одержувач чеку не зможе обміняти його на готівку в банку, доки на твій рахунок не зайдуть якісь гроші. Можна взяти короткострокову позику в лихваря, який видає гроші під заставу майбутньої зарплатні. А якщо нічого з цього не спрацювало, то можна поканючити гроші в дідуся й бабусі. Мені пригадується, що мама взимку часто зверталася до мамó й папó, щоб вони позичили гроші, аби подарувати своїм внукам справжнє Різдво. Вони завжди критикували мамине уявлення про те, що робить Різдво «справжнім», але однаково давали гроші. Хай навіть в останній день перед Різдвом, але під нашою ялинкою завжди з'являлася купа наймодніших подарунків, хоча від цього фінансові запаси сім'ї маліли від мізера до нуля, а відтак від нуля і ще нижче.

Коли я ще був малюком, мама й Ліндзі гарячково бігали містом в пошуках Теді Ракспіна – популярного плюшевого ведмедика, якого вигребли з полиць геть усіх магазинів. Ліндзі й досі пам'ятає той день, повністю витрачений на пошуки іграшки. Врешті-решт мама якось довідалася про незнайомця, готового розстатися з одним зі своїх Ракспінів, але зі значною націнкою. Вони з Ліндзі поїхали до нього додому, щоб дістати цю дрібничку, яка відділяла дитину, котра ледь навчилася ходити, від Різдва її мрії. Все, що я пам'ятаю про того ведмедика, – це те, що через багато років знайшов його у коробці, зодягненого в порваний светр та із забитим іржавими соплями носом.

Саме завдяки святковому шопінгу я дізнався, що таке відшкодування податків. Як стало мені зрозуміло, це були дармові гроші, які передавалися біднякам на початку нового року, щоб захистити їх від фінансової необачності, допущеної ними в році попередньому. Повернення податку було чимось на кшталт рятівного круга, кинутого потопельнику. «Так, ми не можемо дозволити собі цю річ, але заплатимо за неї чеком на відшкодований податок», – ці слова стали різдвяною мантрою. Проте наша держава мала мінливу вдачу. Важко згадати моменти в житті, коли виливалося більше гніву ніж у ті дні, коли мама на початку січня поверталася від консультанта із заповнення податкових декларацій. Інколи розмір відшкодованої

суми перевищував наші сподівання. Але коли мама дізналася, що дядько Сем не оплатить нашу різдвяну гульню через те, що її «благонадійність» виявилася не такою доброю, як вона сподівалася, весь місяць ішов шкереберть. А січень в Огайо достатньо депресивний і без таких сюрпризів.

Я завжди думав, що заможні люди святкують Різдво точнісінько, як ми, із тією лише відмінністю, що не стикаються з фінансовими обмеженнями і дарують крутіші подарунки. Проте після народження кузини Боні я зауважив, що різдвяний період в домі тітки Ві проходив у виражено інакшій атмосфері. З якогось дива діти тітки й дядька отримували на свята прозаїчніші подарунки, ніж я звик очікувати у дитинстві. У них не було дурної одержимості витратити на кожну дитину по дві чи три сотні доларів і жодних побоювань, що дитина почуватиметься ображеною, якщо не отримає найновішої електронної цацьки. Уші на Різдво часто дарували книжки. Моя кузина Боні в одинадцятирічному віці попросила батьків передати всі свої різдвяні подарунки нужденним дітям Мідлтауна. На моє превелике здивування, батьки виконали її побажання: для них справжність Різдва як сімейного свята не вимірювалася сукупною вартістю подарунків, які отримала їхня дочка.

Ці дві групи та їхні підходи до дарування можна називати по-різному: багатими й бідними; освіченими й неосвіченими; вищим класом і робітничим класом, — але суть у тому, що їхні світи дедалі сильніше віддаляються одне від одного. Переживши в своєму житті досвід еміграції з однієї з них до іншої, я дуже чутливо сприймаю їхні відмінності. Інколи поведінка представників еліти викликає в мене майже інстинктивну відразу — як, наприклад, коли недавно один знайомий ужив у розмові слово «променад», від якого мене мало не знудило. Але мушу віддати їм належне: їхні діти щасливіші й здоровіші, розлучаються вони рідше, до церкви ходять частіше і живуть довше. Ці люди кладуть нас на лопатки на нашій же території.

Мені пощастило втекти від найгірших аспектів нашої культурної спадщини. І хоч як непросто дається мені нове життя, скиглити в мене немає підстав: моє нинішнє життя — саме те, що ввижалося мені в дитячих мріях. Дуже багато людей доклали

руку, щоб ті мрії перетворилися на реальність. На кожному шаблі життя й у кожному місці знаходилися родичі, наставники й вірні друзі, котрі підтримували й наснажували мене.

Але часто мене терзає питання: де б я зараз був без них усіх? При цьому відразу пригадується перший рік у старшій школі, після якого я мало не вилетів за погану успішність, і той ранок, коли мама увірвалася в дім мамб, вимагаючи баночку чистої сечі. Або давніша ситуація, коли я був самотнім малюком із двома татами, кожного з яких вдавалося лише зрідка побачити, і як папб вирішив, що він до останнього подиху докладатиме максимум зусиль, щоб бути мені якнайкращим батьком. Або місяці, проведені з Ліндзі — дівчиною-підлітком, яка виконувала роль моєї мами, поки наша власна мама лікувалася в реабілітаційному центрі. А також випадок, який мені пам'ятався досить туманно — коли папб встановив таємний телефон на дні моєї коробки для іграшок, щоб Ліндзі могла телефонувати їм із мамб, якщо в нас почнеться справжнє божевілья. Згадуючи все це, я розумію, як близько я підійшов до краю прірви, — і від цієї думки мене досі кидає в холодний піт. Я просто неймовірно везучий сучий син.

Не так давно я обідав у компанії з Браяном — молодим хлопцем, який до болю нагадав мені п'ятнадцятирічного Джей Ді. Як і в мене, його мама пристрастилася до наркотиків, а з батьком у нього склалися непрості відносини. Він чудовий хлопчина з добрим серцем і спокійною вдачею. Майже все своє життя Браян провів в апалацькій частині Кентуккі; пообідати ми зайшли в місцевий фаст-фуд, бо в цьому закутку світу важко знайти інший тип закладу харчування. Під час розмови я почав помічати за ним деякі особливості поведінки, які іншим навряд чи впали би в око. Він не хотів ділитися молочним коктейлем, що дуже дивно як для дитини, яка кожне речення закінчувала словами «будь ласка» або «дякую». Швидко доївши свою порцію, він почав нервово переводити погляд із людини на людину. Було зрозуміло, що він хоче щось спитати, тому я поклав руку йому на плече і довірливо поцікавився, чи йому щось потрібно. «Т-так, — почав Браян, уникаючи зорового контакту. А потім майже шепотом додав: — А можна мені ще трохи картоплі фрі?» Він був голодний. У 2014 році в найба-

гатшій країні світу хлопчині хотілося поїсти трохи більше, але йому ніяково було про це просити. Боже, врятуй нас.

Через кілька місяців після нашої розмови раптово померла Браянова мама. Він не жив із нею вже багато років, тож стороннім може здатися, що мав би легко перенести цю втрату. Та вони й гадки не мають, як це. Дітлахи на кшталт мене і Браяна не втрачають контакту зі своїми батьками, навіть якщо вони їм байдужі. Ми втрачаємо з ними контакт тільки в питаннях матеріального виживання, але ніколи не припиняємо їх любити і тішити себе надією, що вони нарешті зміняться. Просто здоровий глузд або закон змушують нас піти шляхом самозбереження.

Що ж чекає на Браяна? В нього немає мамó або папó, а якщо і є, то вони не такі, як мої. І хоча йому пощастило мати сім'ю, яка вберегла його від прийомного батьківства, надія на «нормальне життя», якщо вона взагалі була, вивітрилася в нього дуже давно. На момент нашої зустрічі його матір назавжди позбавили батьківських прав. За своє недовге життя він устиг пережити численні травми дитинства, а за кілька років стикнеться з потребою ухвалювати важливі рішення щодо працевлаштування та освіти, з якими важко розібратися навіть дітям із заможних і привілейованих родин.

Тепер його єдиний шанс — це люди, які його оточують: його родина, я, мої родичі, схожі на нас люди і вся громада гілбілі. І щоб цей шанс реалізувався, ми, гілбілі, повинні бити на сполох. Раптова смерть Браянкової мами — лише одна клята карта в пекельній руці, але, крім неї, лишається багато інших карт, які можуть зіграти: чи зможе громада вселити йому відчуття контролю над власною долею чи натомість спонукатиме хлопця дурманити себе злобою на сили, перед якими він безсильний; чи прийде він до церкви, яка вчитиме його християнській любові, родинному життю та досягненню життєвих цілей; чи люди, які справлятимуть позитивний вплив на нього, знайдуть емоційну та духовну підтримку серед своїх сусідів?

Я переконаний, що гілбілі — найсуворіший бісовий народ на білому світі. Ми приставляємо електропилку до шкіри того негідника, який образить нашу маму. Ми змушуємо молодиків

жувати й ковтати бавовняну білизну, щоб захистити честь сестри. А чи вистачить нам суворості зробити все потрібне, щоб допомогти дітлахам на кшталт Браяна? Чи вистачить суворості збудувати церкву, яка спонукатиме дітлахів на кшталт мене активно залучатись у світ, а не відсторонюватися від нього? Чи вистачить нам суворості глянути на себе в дзеркало й визнати, що наша поведінка згубно впливає на наших же дітей?

Соціальна політика держави може допомогти, але ніякий уряд не розв'яже ці проблеми за нас.

Пригадайте, як мій кузен Майк продав будинок матері, який належав їхній сім'ї протягом більш ніж століття, бо не довіряв сусідам, які могли розграбувати його за відсутності нагляду. А мамó відмовлялася купувати внукам велосипеда, бо вони постійно зникали — навіть примкнуті — прямо з її ганку. Під кінець життя вона боялася навіть відчиняти двері, остерігаючись кремезної сусідки, котра постійно циганила в неї гроші — як ми пізніше дізналися, щоб купити наркотики. Ці проблеми породжують не державні органи, не корпорації чи будь-хто інший. Породжуємо їх ми, і тільки ми можемо їм зарадити.

Для цього не обов'язково жити, як еліти в Каліфорнії, Нью-Йорку чи Вашингтоні. Для цього не обов'язково працювати по сто годин на тиждень у юридичній фірмі або інвестиційному банку. Не обов'язково і тусуватися на коктейльних вечірках. Не обов'язково викроювати простір для різних Джей Ді чи Браянів, аби вони отримали шанс у житті. Я не знаю, що саме потрібно, але точно можу сказати, з чого треба починати — треба припинити звалювати всю вину на Обаму, Буша чи якісь безіменні корпорації і спитати самих себе, що ми можемо вдіяти, щоб стало краще?

Мені хотілося спитати в Браяна, чи сняться йому, як і мені, погані сни? Бо вже майже два десятиліття мене мучить один і той самий кошмар. Уперше він приснився в сім років, коли я міцно спав у ліжку прабабусі Блентон. У цьому сні я опинявся в великій бенкетній залі у великому будинку на дереві. Таке враження, наче в ній ельфи тільки-но закінчили гучний бенкет, бо тут і там стояли десятки столів і стільців. У залі я сам із Ліндзі й мамó, аж раптом звідкись вривається

мама і, розкидаючи столи і стільці на своєму шляху, мчить прямо на нас. Вона щось волає, але в неї механічний голос, як у робота, нібито до нього додали радішум. Мамó й Ліндзі кидаються тікати від неї через люк у підлозі, до якого, мабуть, приставлена драбина, щоб спуститися з дерева. Я за ними не встигаю. І коли добігаю до виходу, мама мені вже дихає в спину. В ту мить, коли вона має мене схопити, я прокидаюся, усвідомивши не тільки те, що потрапив до рук чудовиська, а й що мамó та Ліндзі покинули мене.

В інших версіях цього сну в ролі негативного героя маму заміняв керівник стройової підготовки, страшний собака, негідник із якого-небудь фільму чи паскудний шкільний учитель. Але завжди в ньому фігурували мамó й Ліндзі. І вони завжди діставалися до виходу раніше за мене. Цей кошмар незмінно наганяв на мене бездонний страх. Коли він наснився уперше, я прокинувся і побіг до мамó, котра допізна засиділася перед телевізором. Я переказав їй сон і благав ніколи не покидати мене. Вона пообіцяла, що такого ніколи не станеться, і гладила мою голову, допоки я не заснув знову.

Моє підсвідоме дало мені перепочинок на кілька років, аж раптом, ні з того ні з сього, через кілька днів після закінчення школи права кошмар наснився мені знову. Але в новій версії з'явилася одна кардинально важлива відмінність: чудовисько тепер переслідувало не мене, а мого собаку Каспера, на якого я сильно розсердився перед сном. Також у ньому не було Ліндзі й мамó. А чудовиськом був я.

Я ганявся за псом по всьому будинку на дереві, щоб спіймати і задушити. Проте я відчував страх Каспера і провину перед ним за втрату самовладання. Нарешті наздогнавши пса, я не прокинувся, бо у вирішальну мить Каспер обернувся та подивився на мене жалісним поглядом, від якого защеміло серце і яким можуть дивитися тільки собаки. Тому я не придушив його, а натомість міцно обійняв. Останнє, що запам'яталося мені перед пробудженням, – відчуття полегшення від того, що я стримав себе.

Підвівшись із ліжка, я пішов попити води. На зворотному шляху мене зупинили очі Каспера, у пильному погляді яких читалося питання: якого біса ця моя людина не спить у таку

ВИСНОВОК

пізню пору? На годиннику було близько другої ночі — мабуть, десь у цей самий час я вперше прокинувся від того самого моторошного сновидіння зо двадцять років тому. Та вже не було поруч мамó, в обіймах якої можна було знайти втіху. Зате у мене були двоє псів, які саме спали на підлозі, а в ліжку чекала любов усього мого життя. Завтра я піду на роботу, гулятиму з собаками в парку, зайду з Ушею в крамницю по продукти і приготую з нею смачну вечерю. Більшого я ніколи й не хотів. Тож я погладив Каспера по голові та ліг спати далі.

Подяки

Робота над цією книжкою стала найбільшим і найприємнішим викликом у моєму житті. Працюючи над нею, я дізнався багато нового про свою культуру, місто і родину та згадав багато фактів, які раніше забув. У процесі роботи мені допомагало багато людей, яких я зараз перелічу в довільному порядку.

Тіна Бенет, мій чудовий літературний агент, повірила в ідею цієї книжки навіть до того, як я повірив у неї. Вона підбадьорювала мене, коли потрібно, підганяла, коли я зволікав, і підказувала, як здолати видавничий процес, якого я попервах панічно боявся. У неї в грудях серце гілбілі, а душа поета. Для мене честь уважатися її другом.

Крім Тіни, на найбільшу вдячність за появу цієї книжки заслуговує Емі Чуа, професорка з Єлю, яка викладала в мене договірне право. Вона переконала мене, що моє життя і його уроки варті того, щоб викласти їх на папері. Емі володіє мудрістю університетського викладача та переконливістю матері-тигриці, і мені поталанило скористатися обома її дарами в тих численних випадках, коли я потребував допомоги.

Безмежно вдячний усій професійній команді видавництва Harper. Редактор Джонатан Джао допоміг критично осмислити, які завдання я ставлю перед книжкою і як їх виконати. Софія Групмен свіжим поглядом оцінила мій текст, саме коли він найбільше потребував незалежної думки. Джоана, Тіна й Кеті вміло й дбайливо супроводжували мене на всіх етапах рекламної кампанії. Тім Даген повірив у цей проект і мене ще тоді, коли підстав для цього було небагато. Я дуже вдячний усім їм за їхню роботу й допомогу.

Багато людей прочитали чернетки різних частин цього тексту і висловили цінні міркування — від зауважень щодо вибору слів у конкретному реченні до сумнівів щодо доречності ви-

ПОДЯКИ

далення цілого розділу. Чарльз Тайлер прочитав одну з перших версій книжки, змусивши мене відточити кілька провідних тем. На ранніх етапах написання книжки корисні поради висловили Кайл Бумгарнер і Сем Радмен. Кайл Бренен-Маркес, котрий кілька років офіційно й неофіційно вчив мене мистецтва писати тексти, перечитав кілька чорнових варіантів і порадив, як їх покращити. Дякую їм усім за докладені зусилля.

Також дякую багатьом людям, які поділилися розповідями про життя та роботу, зокрема Джейн Рекс, Селі Вільямсон, Дженіфер Мак-Гафі, Мінді Фармер, Браяну Кемпбелу, Стиві Ван Гордону, Шері Гестон, Кетрині Рид, Елізабет Вілкінз, Дж. Дж. Снайдоу та Джиму Вільямсону. Завдяки їхнім ідеям та життєвому досвіду моя книжка стала кращою.

Мені пощастило в житті зустріти Дарела Старка, Нейта Еліса, Біла Забоскі, Крейга Болдвіна, Джаміля Дживані, Етена (Дага) Фоленга, Кайла Волша й Арона Кеша, яких уважаю радше братами, ніж друзями. Також доля усміхнулася мені, подарувавши надзвичайно обдарованих наставників і друзів, завдяки яким я отримав доступ до можливостей, на які насправді не заслуговував. Ось ці люди: Рон Селбі, Майк Стреттон, Шенон Арледж, Шон Гейні, Бред Нелсон, Дейвін Фрам, Мет Джонсон, суддя Дейвід Банінг, Рейхан Салам, Еджей Роян, Фред Мол і Пітер Тил. Багато з них прочитали різні варіанти рукопису і поділилися цінними враженнями від нього.

Я в безмежному боргу перед своєю родиною, особливо тими її представниками, хто відкрив серце і поділився спогадами, хоча це давалося важко і з болем. На особливу подяку заслуговують моя сестра Ліндзі Ретліф і тітка Ві (Лорі Мейберз). І не тільки за допомогу в написанні книжки, а й за підтримку протягом усього життя. Також я вдячний Джиму Венсу, Дену Мейберзу, Кевіну Ретліфу, мамі, Боні Роуз Мейберз, Гені Мейберз, Кемерону Ретліфу, Мерен Ретліф, Емі Ретліф, Геті Гауншел Блентон, Дону Баумену (моєму батькові), Шерил Баумен, Корі Баумену, Челсі Баумен, Лакшмі Чилукурі, Кришу Чилукурі, Шреї Чилукурі, Доні Венс, Рейчел Венс, Нейту Венсу, Лілі Гадсон Венс, Дейзі Гадсон Венс, Гейл Губер, Алену Губеру, Майку Губеру, Ніку Губеру, Деніс Блентон, Арчу Стейсі, Роуз Стейсі, Ембер Стейсі, Едему Стейсі, Тейгетону Стейсі, Беті Себастиєн, Дейвіду Блентону, Гарі Блентону, Венді

Блентон, Пету Блентону, Тибері Блентону й усім навіженим гілбілі, яких я мав за честь називати своїми родичами.

І нарешті, найважливіша людина – моя кохана дружина Уша, котра справді з десятків разів перечитала кожне слово рукопису книжки, щоразу висловлюючи корисні міркування (навіть коли я не хотів!), підтримувала мене, коли я ладний був скласти руки, і раділа разом зі мною, коли робота успішно просувалася вперед. Величезною мірою цією книжкою і своїм щасливим життям я завдячую їй. Одна з найбільших печалей мого життя – що мамó й папó не дожили, щоб її побачити; а одна з найбільших утіх – що її зустрів я.

Примітки

- 1 Razib Khan, “The Scots-Irish as Indigenous People,” *Discover* (July 22, 2012), <http://blogs.discovermagazine.com/gnxp/2012/07/the-scots-irish-as-indigenous-people/#.VY8zEBNViko>.
- 2 “Kentucky Feudist Is Killed,” *The New York Times* (November 3, 1909).
- 3 Ibid.
- 4 Phillip J. Obermiller, Thomas E. Wagner, and E. Bruce Tucker, *Appalachian Odyssey: Historical Perspectives on the Great Migration*, (Westport, CT: Praeger, 2000), Chapter 1.
- 5 Ibid.; Khan, “The Scots-Irish as Indigenous People.”
- 6 Jack Temple Kirby, “The Southern Exodus, 1910–1960: A Primer for Historians,” *The Journal of Southern History* 49, no. 4 (November 1983), 585–600.
- 7 Ibid.
- 8 Ibid., 598.
- 9 Carl E. Feather, *Mountain People in a Flat Land: A Popular History of Appalachian Migration to Northeast Ohio, 1940–1965* (Athens: Ohio University Press, 1998), 4.
- 10 Obermiller, *Appalachian Odyssey*, 145.
- 11 Kirby, “The Southern Exodus,” 598.
- 12 Elizabeth Kneebone, Carey Nadeau, and Alan Berube, “The Re-Emergence of Concentrated Poverty: Metropolitan Trends in the 2000s,” Brookings Institution (November 2011), <http://www.brookings.edu/research/papers/2011/11/03-poverty-kneebone-nadeau-berube>.
- 13 “Nice Work if You Can Get Out,” *The Economist* (April 2014), <http://www.economist.com/news/finance-and-economics/21600989-why-rich-now-have-less-leisure-poor-nice-work-if-you-can-get-out>.
- 14 Robert P. Jones and Daniel Cox, “Beyond Guns and God.” Public Religion Institute (2012), <http://publicreligion.org/site/wp-content/uploads/2012/09/WWC-Report-For-Web-Final.pdf>.
- 15 *American Hollow* (документальний фільм), режисер Рорі Кенеді (США, 1999).
- 16 Linda Gorman, “Is Religion Good for You?,” The National Bureau of Economic Research, <http://www.nber.org/digest/oct05/w11377.html>.

- 17 Raj Chetty, et al., “Equality of Opportunity Project.” “Equality of Opportunity,” 2014. <http://www.equality-of-opportunity.org>. (Використана авторами змінна «Rel. Tot. variable» вимірює релігійність по регіонах. Південь та Іржавий пояс демонструють значно нижчі значення цієї змінної, ніж багато інших регіонів країни.)
- 18 Ibid.
- 19 Carol Howard Merritt, “Why Evangelicalism Is Failing a New Generation,” *The Huffington Post: Religion* (May 2010), http://www.huffingtonpost.com/carol-howard-merritt/why-evangelicalism-is-fai_b_503971.html.
- 20 Rick Perlstein, *Nixonland: The Rise of a President and the Fracturing of America* (New York: Scribner, 2008).
- 21 “Only 6% Rate News Media as Very Trustworthy,” *Rasmussen Report*. February 28, 2013, http://www.rasmussenreports.com/public_content/politics/general_politics/february_2013/only_6_rate_news_media_as_very_trustworthy (accessed November 17, 2015).

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЄ ВИДАННЯ

Венс Джеймс Дейвід

ГІЛБІЛЬСЬКА ЕЛЕГІЯ

Спогади про родину та культуру в стані кризи

Переклад Т. Цимбала та А. Дейнеки

Редактор: О. Попова
Коректор: М. Кравченко
Оригінал-макет: О. Гашенко
Обкладинка: Д. Русланов

Підписано до друку 25.10.2018. Формат 84x108/32. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 12,60. Зам. № 389.

ТОВ «Видавництво «Ніка-Центр». 03142, Київ, вул. Кржижановського, 4.
т./ф. (044) 39-011-39; e-mail: psyhea9@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК №5368 від 27.06.2017

Віддруковано у ТОВ «Друкарня «Рута».
м. Кам'янець-Подільський, вул. Князів Коріатовичів, 11
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №4060 від 29.04.2011